Юсуф Болат

Той девам эте

ЮСУФ БОЛАТ

ТОЙ ДЕВАМ ЭТЕ

(ПЬЕСАЛАР)

ГЪАФУР ГЪУЛАМ АДЫНА
ЭДЕБИЯТ ВЕ САНЬАТ НЕШРИЯТЫ
Ташкент — 1974.

ДЕНЪИЗ ДАЛГЪАСЫЗ ОЛМАЗ

4 перде, 10 левалы драма

ИШТИРАК ЭТКЕНЛЕР:

Анай — Алтмыш яшларында нарын ве муляйим бир къадын.
Къаври — Анайнынъ огълу.
Нияр — Анайнынъ къызы.
Гульнар — Ниярнынъ досты. Клуб мудири.
Билял къарт — Элли яшларында бир колхозджы.
Абляз — Комсомол тешкилятынынъ секретары.
Айше — Колхозджы къыз.
Ракъамов — Колхозджы яш.
Борис — Ички ишлер хадими.
Лятиф — Къале башы.
Шаиров — Кой яшы.
Эким — Эсли бир адам.

Азми
Сабри — Эджнебийлер
Исмаил

Эпизодик роллерде: Диляра, хызметчи къадын, кевбетчи, къале бекчилери, колхозджылар.

БИРИНДЖИ ПЕРДЕ

Бириндджи лева

Сана: кой клубы. Ашыкъып ичери Къаври кирер. О гъает эджанлы. Токъталыр. Сонь кене юрмеге башлар.

К ъ а в р и. Эй-эй, яреме де машалла,
Къавушырмыз иншалла...

Эбет, дживаным, ай кечер, йыл кечер, биз сенинънен кене къавушырмыз. Гуль киби къатмерленген севги асретлиги ве эшкъынен къавушырмыз. О вакъыт мен сени коксюме сыкъып... *(Гульнар келип кирер. Къаври онъа догъру атылып)* Гульнар! *(янагъындан опер).*

Г у л ь н а р. Тш...ш Абдырама, корерлер.

К ъ а в р и. Севгиде садыкъ инсанларнынъ опюши айып бир шей дегильдир.

Г у л ь н а р. Эр алда шимдилик... Къаври, сен къайда эдинъ?

К ъ а в р и. Ах, гузелим, бойле шадлы бир куньде инсаннынъ дурагъы олурмы? Сенден айрылгъан сонъ бутюн койнен сагълыкълашып чыкътым: озен чешмеге бардым, салкъын сувундан ичтим; багъчаларны айланып чыкътым. къартларнен корюштим; башымны анамнынъ тизлерине къойып, онынънен сырдаштым. *(Тыныкъ бир давушнен).* Бундан сонъ яшларнен топлашып, «Къызыл тёпеге» чыкътыкъ, анда агъамнынъ къабиринен сагълыкълаштым... Агъам, агъам...

Г у л ь н а р. Къаври, мугъайма джанчыгъым... Ярын мен де кетеджем.

К ъ а в р и. Гульнар, сен не айтасынъ шу?

Г у л ь н а р. Институткъа тасиль алмагъа кетем.

К ъ а в р и. Гульнар!..

Г у л ь н а р. Тааджипленме, Къаври, тасиль алмакъ чокътан меним арзум эди, лякин мумкюн олмады. *(Кулип).* Сени де къыйып кетип олмадым. Бугунь мектюп алдым — район маариф болюги мени институткъа ёллай.

К ъ а в р и. Яхшы, Гульнар, чокъ яхшы. Окъу, дживаным. Лякин бакъ...

Г у л ь н а р. Къаври, шубеми?

К ъ а в р и. Ёкъ, Гульнар, сенинъ буллюр козьлеринъе бакъкъанда гонълюм ялынъыз къуванчнен сюслене Узакътан исе, Гульнар, севги асретлиги муаббетлигимизни

даа да арттырыр, чюнки севдаларчюн месафе севгиде мания дегильдир.

Гульнар. Къыйын олур, къуванчым, манъа къыйын олур...

Къаври. Гульнар, асретликте бизим севгимиз охшар. Бу севги ишимизге къуванч къошар. Къуванчнен чалышыр-окъурмыз. Бир къач йылдан койге къайтып кене къавушырмыз.

Гульнар. Къаври, ялварам санъа, манъа мектюп сыкъча яз, ич олмадым мектюпнен сёйлешейик.

Къаври. Онъа шубенъ олмасын.

Гульнар. Лякин там адресим белли дегиль. Койге кельген клуб мудири сизинъ эвде яшайджакъ. Онынъ ичюн ильк вакъытлар мектюплерни койге язып, мектюп алып-бериширмиз.

Къаври. Яхшы, Гульнар, ильк вакъытлар ойле япармыз.

Шаиров элиндеки патефонны чалдырып, ойнай-ойнай ичери кирер.

Шаиров. Я пришел в беседку,
Где с тобою встречались...
Сонъ, Къаври, бу оюнгъа не дейсинъ?

Къаври. Машалланъ бар, яхшы ойнайсынъ.

Шаиров. Языкъ ки, бу джарты патефон кавалерге пара дегиль. Мына эгер гузель Гульнар... *(Оюнгъа давет этер).*

Гульнар. Тешеккюр.

Шаиров. Пардон! *(Къавриге, шакъанен).* Гульнар клуб мудири оларакъ отставкагъа чыкъкъанындан, янъы мудир исе даа ишке башламагъанындан, бугунь акъшам озюмни мувакъкъат мудир илян этем. Эшкъынъызгъа бугунь акъшам клубта сагълыкълашув концерти япамыз — концертмейстер мен, яни Шаиров! Концертнинъ бириндҗи къысымы танц — танцмейстер мен, яни Шаиров! Экинджи къысымы хор — хормейстер мен, яни Шаиров. Концертнинъ сонъки къысымында шаирлернинъ чыкъышы. Талантлы шаирлеримизден бири... яни мен, Шаиров, шиир окъуйджам. Сонъ, Къаври, программаны бегенесинъми?

Къаври. Чокъ яхшы, лякин программада сенден башкъа адам корюньмей де?

Ш а и р о в. Не япайым, халкъ озю корьсин деп бекледим, корьген чыкъмады, эп кольгеде къалдым: эки йыл вузда окъудым, тек «плох», «плох» ишарети алдым; театрге кирип комик олдым — кульмедилер, осал ойнайсынъ деп сёгдилер; койге къайтып тёгерек тиздим, артист олдым — сейирджилер залдан чыкъып къачтылар. Сонъсонъунда, башкъа бир иш тапмагъанымдан, шаир олдым— кене чул туттырамадым. Не япмалы, корюльмей ольмек олурмы я?

Г у л ь н а р. Шаирни косьтерген таланты олмалы.

Ш а и р о в. Тилинъе бал, кадям, талантым бар амма, язгъанларымны басмайлар да?

Г у л ь н а р. Келишмейдир.

Ш а и р о.в Келишмек о нисбет бир шейдир: бири шарап севе, экинджи бири ракъыны устюн коре. Бар да анъла оларны.

Г у л ь н а р. Мантыкъсыз къыяс.

Ш а и р о в. Хайыр, бундан да мантыкълысыны тапмакъ биле мумкюн дегиль: акъикъий поэзия юзюм сувундан чыбыргъан бир шейдир. Бурунгъы юнанлар Дионисни нафиле шарап алласы япмагъанлар. Анакреонт шиирлерини нафиле юзюм сувунен язмагъан. Умар Хайям нафиле...

Г у л ь н а р. Ана кочьти, кочьти... Сенинъ фикиринъдже бутюн шарапчылар шаир олмакъ кереклер.

Ш а и р о в. Хайыр, оламазлар! Мая деген шей хамыр къабарткъаны киби, шарап да ильхам къозгъай. Ильхамсызларда исе ялынъыз къурсакъ къабарта.

К ъ а в р и. Ёкъ, сен янъыласынъ, достым. Ильхам ве иджаткярлыкънынъ, затен бутюн аят къуветлерининъ чокърагъы севгидир. Севги де озь къуванчларынен инсанны сархошлата билир, инсангъа къанат такъып коклерге учурыр. Севгисиз ильхам мейвасыз терекке бенъзеген бир шейдир.

Ш а и р о в. Тилинъе бал, достым, лякин ильхамнынъ чечекленмеси ичюн акъикъий севгини къайдан алмалы? Дон К и х о т киби хаялнен бир Д у л ь с и н е я даа догъурмалымы?

Г у л ь н а р. *(кулип)*. Я Диляра?

Ш а и р о в. Бар эди — ёкъ олды: бирден эки къуш тутаджакъ олып, экисини де къачырдым.

К ъ а в р и. Ёкъ, достым севги улу бир шейдир, даа догърусы омюр леззетини анълавдыр. Аркъадаш севгиси

де ялынъыз бунынъ устюне къурула билир. Джемиеттен айры тюшкен эки асретнинъ севгиси я тыныкъ мещан омюринен битер, я да айырылыкънен.

Ш а и р о в. Тилинъе бал, достым, лякин юректен айтмакъ керек олса, мен шойле дер эдим: севги деп коклерде учкъандже, севдигим къаршымда турсын да, онынъ кулюшинден ильхам алып, ярем акъкъында шиирлер токъуйым.

Г у л ь н а р. Тек бир яр акъкъында токъулгъан шиирлер кимге керек?

Тышта тасырдылар.

Ш а и р о в *(пенджереден тышкъа косьтерип)*. Мына кимге!

Г у л ь н а р. Энди Айшеми?

Ш а и р о в. Къуш биле бир пытакъта турмай, мен исе әр алда инсаным. *(Пианино башына кечер. Чалып)*.

Башынъ асып юресинъ
Куньлеринъ тармы, А й ш е ч и к?
Айырайым Ш а и р о в д а н
Дегенлер бармы, А й ш е ч и к...

Элинде китабы Р а к ъ а м о в, А й ш е, А б л я з, Б и л я л къ а р т ве башкъалар келип кирелер.

А б л я з. Мерабанъыз, яшлар!

Ш а и р о в *(Айшени Ракъамов янында корип, озь башына)*. Ана санъа бир шей даа! *(Айшенинъ къулагъына)*.

Не олды я къардашым,
Ель эстими?
Бизни сапсем унуттынъ
Бу еттими?

А й ш е. Ельден гонъюль тайпынгъан,
Ондан санъа не олгъан?

Ш а и р о в *(Айшени четке чекип)*. Анъла, Айше, сенсиз омюр шаирге кунешсиз аяттыр. Сен олмасанъ кунешим къона, кунешсиз оськен бир отдай юрегим сола.

Айше. Не япайым, терегине коре емиши. адамына коре севгиси ола.

Шаиров. Озюнъ шаире олсанъ да, худжур юрегинъ бар. *(Ракъамовны косьтерип).* Аджеба бу китап къуртунда сен не таптынъ? Ракъамдан гъайры о даа не биле?

Айше. Я сен озюнъ не билесинъ?

Шаиров. Мен... Мен юректен севмеге билем.

Айше. Оны маймунлар да биле.

Шаиров. Мына не! Къуйругъынъны башкъа тарафкъа бурасынъмы? *(Мыскъылнен теменна этип)* Пардон, багъышланъыз.

Айше *(кинаели бир урьметнен).* Риджа этем, узакълашынъыз.

Билял къарт. Абляз, Къаври кете. Онынъ ерине комсомоллардан сынъыр бекчилигине кимни тевсие этер экенсинъ?

Абляз. Ракъамов, якъын кельчи. Гонъюлли сынъыр бекчилигине сени косьтереджек оламыз. Разысынъмы?

Ракъамов. Джан къурбан.

Айше. Айса мени де косьтеринъиз.

Билял къарт. *(кулип).* Ичегиньиз бири-бирине багъландымы ёкъса? Сакът олунъыз, узюльмесин. Лякин яхшы бакъ, анавы китап окъуп невбетчиликте юкълап къалмасын.

Ракъамов. Юкъламам, Билял агъа. Ай бизден 360 бинъ километр узакълыкъта булуна, геджелери китап окъумагъа ярыгъы етмез. Йылдызлардан энъ якъыны къыркъ биллион километр. Йылтырап тургъан Марс биле...

Билял къарт *(къолуны сильтеп).* Кене ракъам башлады.

Абляз. Геджелери ракъам дегиль, козьнен иш корьмек керек.

Ракъамов. Эки кере экининъ дёрт олгъанына ишанасызмы? Айса манъа да эмин олунъыз. *(Айшенен Ракъамов ялынъыз къалырлар).*

Айше. Шу ракъамларны ич олмадым лаф эткенде къулланма.

Ракъамов. Ракъамсыз лаф оламы я! Бала догъгъанда биле бир куньлик, эки куньлик деп саялар.

Айше. Валлагий, сенинъ кавалерлигинъе асла акъыл кестирип оламайым: топлашувгъа келе — элинде китап,

башында ракъам; кезмеге чагъыра — элинде китап, башында ракъам; геджелери яшлар севгинен огърашкъанда биле сенинъ башынъда ракъамлар къайнаша. Бунынъ сонъу оладжакъмы?

Ракъамов. Математикада, джаным, ракъамлар сонъсыз олалар. Мына, сен бир дикъкъат эт. *(Китабыны ачып).* Бу он беш миллион еди бинъ секиз юз етмиш дёртни бешке дарп этип...

Шаиров Азмини къолундан тартып, ичери кирсетир. Оларнынъ артындан Гульнар, Къаври ве яшлар кирерлер.

Шаиров. Юр, юринъиз! Утанмагъа мында не бар, озь арамыз кенджамет. *(Ракъамовны косьтерип, Айшенинъ къулагъына).* Чекиширсинъ, джанчыгъым, чекиширсинъ. Бу ракъам торбасы санъа кунешли дюньяны арам этер. *(Ичеридекилерине).* Аркъадашлар, таныш олунъыз, даа шимдичик фурундан чыкъкъан клуб мудири!

Азми яшларнен къол тутушыр.

Шаиров *(Азмиге).* Олян, къайнатасынынъ элини опеджек он секиз яшындаки къыз бала киби чекинмесе!

Азми. Шишип къалгъайды, табиатым ойле иште. Янъы бирлеринен корюшкенде сыкъыла къалам.

Шаиров. Табиат да резина киби бир шейдир, къайда бурсанъ, о тарафкъа созулыр. Айды, зарар ёкъ, мен сени къолгъа алайым да, о вакъыт сыкъылмакъ дегиль, пружина киби бошалырсынъ.

Тыштан машина давушы эшитилир.

Абляз *(пенджереден бакъып).* Къаври, достынъ Борис кельди!

Къаври. Борька?! *(Къапыгъа чапар, Бориснен къучакълашыр).*

Борис. Мерабанъыз, достлар!

(Борис, Къаври, Гульнар бир ерге топланырлар).

Борис. Къаври, махсус сени озгъармакъ ичюн кельдим.

Къаври. Сагъ ол, достым,

Азми *(Борисни косьтерип, Шаировдан).* Узакътанмы?

Ш а и р о в. Шеэрден, начальник!

А з м и. А-а! Достлармы?

Ш а и р о в. Дерсинъ агъа-къардаш.

А з м и. Мына не?..

К ъ а в р и. *(Гульнарны косьтерип).* Борис, таныш олунъыз!

Б о р и с. Янъылмасам адынъыз Г у л ь н а р оладжакъ.

Г у л ь н а р. Эбет, Г у л ь н а р. Я сиз меним адымны къайдан билесинъиз?

Б о р и с. Инсанлар эр шейни бильмек ичюн догъалар.

Г у л ь н а р. Эр алда бу джевап дегиль.

Б о р и с. Инсанны бильмек ичюн онынъ достыны бильмек де етерликтир.

Г у л ь н а р. Б о р и с аркъадаш, сиз кимни айтасынъыз?

Б о р и с .Энъ севимли достынъыз ким ола?

Г у л ь н а р. Олар пек чокълар. Сейленъиз, мерагъымны къозгъаманъыз.

Б о р и с. Бильгениме коре, сиз оны эр кимден зияде севесинъиз. Онынъ эр бир сёзю сизинъ адынъызнен башлай. Онынъ тасвирлеринен ильк корьгенде биле сизни таныл алдым.

Г у л ь н а р. Нияры?

Б о р и с. Эбет, Нияр!

К ъ а в р и *(тюшюнджеде).* Нияр...

Г у л ь н а р. Ниярнен берабер техникумда окъугъан эдик. Лякин сиз оны къайдан билесинъиз?

Орталыкъ къаранлыкълаша. Бираздан электрик лампалары алланып янар.

А б л я з *(санадан).* Аркъадашлар! Коюмизнинъ энъ урьметли адамы — К ъ а в р и бу гедже ордугъа кете. Барсын коюмизнинъ бу севимли адамы ордумызнынъ да энъ яхшы аскери олсун! *(Эльчырпмалар.* Сёз К ъ а в р и н и н ъ озюне бериле.)

К ъ а в р и *(эеджаннен).* Аркъадашлар!.. Достлар!.. Дееджегим... Коресизми, айталмайым... Дееджегим, сёзюм къыскъа, къуванчым исе тюпсиз дерья. Инсан къуванчтан да сархошлана экен, башымда эр шей къарышты къалды... Достлар, инанынъыз, эгер мумкюн олса эди, коксюмде гурьделенген бу къуванч атешинен коклерге учар

эдим. Эгер мумкюн олса эди, бу къуванчнен джошкъан юрегимни къолума алып, бакъынъыз достлар, комсомол юреги недай алевнен яна, дер эдим... Мен даа демин агъамнынъ къабирине бардым, къабир огюнде баш эгип, халкъымыз ичюн къан ве джанымнен Ватаныма хызмет этмеге сёз бердим.

Эльчырпмалары. Санада бирден А н а й пейда ола.

А н а й. Огъулларым, сизге бир къач сёзчик айтайым. Меним К ъ а в р и й и м даа шимди агъасыны анъды. Эбет, эвлятларым, олар бир дегиль эдилер. Онынъ тиллерде дестан агъасы, суретке бенъзер аптеси бар эди. *(Ярыкъ сёнип ышыкъ ялынъыз Анайнынъ юзюни айдынлатыр).* Чокътан эди... О куньден сонъ озенлерден нидже сувлар акъты, сув киби акъып нидже язлар, нидже кузьлер, къара къышлар келип кечти. Лякин шу сененинъ кузю аля бугунь акъылымдан чыкъмай, хатириме тюштикче гонълюм сызлай, козьлерим яшнен тола...

Сене бинъ докъузюз йигирми эди. Кузьнинъ туфанлы боран бир куню эди. Койге хабер кельди: Ор къапыны кечип, къызыллар келе, дедилер...

Ава титис, ягъмурлы туфан эди. Кокте кунеш сёнген, орталыкъ чырай сытып къалгъан эди... Лякин кокте сёнген кунеш юреклерде парылдап янды. Меним къуванчым эр кестен артыкъ эди — къызыл батырлар арасында меним батырым — С е й д а м е т и м де бар эди. Меним огълум буйра сач, къайтан къаш, ай юзлю йигит эди... Чамашыр ювдым, эв чыкъардым, аш пиширдим — Сейдаметимни бекледим.

Къоркъакъ беязлар сель олып денъизге акъа эдилер. Мен дедим: машалла огълум, къувала арамларны, балыкъларгъа аш олсун, дедим де, огълумы бекледим. Кунь бекледим кельмеди. Айланыр куню де кельмеди. Арамларны къувадыр, деп тюшюндим. Тюшюндим де, кене бекледим.

Ава титис, ягъмурлы туфан эди... Даянамадым, чыкъып Къая-башта огълумы беклейим, дедим. Дедим де, башымы алып ёлларгъа реван олдым. Чокъ арадым, огълумы буламадым. Чокъ бекледим, огълумы коремедим. Не япайым, иши битсе озю де келир, деп койге айландым. Бирден давуш къопты: беш-он атлы бир йигитни къувып кеттилер. Мен эслеп алдым: о меним Сейдаметим эди.

Бар сесимнен багъырдым: эй, джанаварлар, токъунманъыз, о меним эвлядымдыр, дедим. Дедим де, артларындан чаптым...

Къулакъларым чынълады, дерсинъ кокте къыргъыйлар багъырды, къузгъунлар къычырды, дагъларда къашкъырлар улуды...

Нефесим тыйылып, Къызылтёпеге еттим. Еттим де, юзю-къоюн йыкъылып, байылып къалдым: козь бебегим — Сейдаметим къан ичинде ята эди...

Сюретчиги кене де козюм огюнде: дал фидан бою ерге серильген, ай юзлю бенъизи къанлы сачларынен орьтюльген...

Агъладым... Юрек сызлатып окюрип агъладым. Ана къальби сызладымы, ич бир вакъыт сёнмек бильмез. Иште о вакъыт онынъ йыры тиллерде дестан олгъан эди...

(Тыныкътан «Шомпол» макъамынен шу сёзлер эшитилир).

Учь гогерджин эдик биз,
Къонар эдик далдан дала.
Акъ бандитлер — джеллятлар
Къойды бизни бу ала.

Ах, Нияр къардашым,
Дживаным вефа гулюм;
Таш ёлунда урулдым,
Орада къалды олюм...

Гедже, араба толу джесетнен, юрек толусы козьяшынен койге къайттым. Къайттым амма, эвде мени кене къара хабер беклей эди: къызчыгъым, дёрт яшында Ниярчыгъым, эвде ёкъ эди. Къан ичиджи кийиклер оны да алып кеткенлер.

Кунь бекледим — сабийчигим кельмеди. Афта бекледим — кельмеди. Дагъ-къырларны арадым — тапылмады. Ай кечти... йыл кечти... сабийчигим кери къайтып кельмеди. Оны кимсин къайда, къайсы бир къуюгъа ташлагъандырлар...

Не айтайым, акъкъан сувлар мерекеп олса, язылып битерми меним дердим...

Иште, беязларнен къачкъанда бу койнинъ эвельки саиби Аджаметнинъ пичи юрегиме чекильмез дертлер язгъан эди. Не айтайым, тири олса — ят эллерде чекишип ольсин, олю олса — мезарында окюрсин.

Бу дюньяда ялынъыз бир эвлядым къалды — Къаврийим. Козюм алдында олмаса юрегим тарсыкъа, козьлериме яш тюше; беклейим, къасевстке далып. геджелери юкъусыз къалам, огълум къайда экен деп, сабаларны беклейим.

Ана къальби ич бир вакъыт раатлыкъ бильмез.

Хабер кельди, бу гедже Къаврийим де аскер кете. Огълумы сагъынып мен кене агъларым. Ана козю яшсыз олмаз. Амма бу юрек кульдирген къуванч яшы, гъурур яшы олур. Эй, огъулларым, эвляды батыр йигит олса анги ана къуванмаз!

Кет, кет огълум. Агъанънынъ ташлагъан силясыны эльге ал, топрагъымызнынъ сынъырында батыр кесиль, ягъмур олып къуршун ягъса биле, къоркъма, кери дёнме, душманны тельче-тельче парчала.

ПЕРДЕ ЭНЕР

ЭКИНДЖИ ПЕРДЕ

Бириндж и лева

Сана. Денъиз ялысы. Авлакъта багъчалыкъ корюльмекте. Гурь ешиль тереклер арасында комюльген платформада иш къайнамакъта. Багъча теренликлеринден чокъ давушлы йыр эшитиле:

Авдарыл къая, бас мени,
Корьмесин козюм;
Ольсем озюм олейим,
Ольмесин сёзюм...

Сепет ве ящик толусы емишнен санада колхозджылар кетип-кельмектелер Ешиль тереклернинь устюндеки ольгюн кунеш шавлелери эп гартылып, ялыда гедже къаранлыгъы къоюрмагъа башлар. Элиндеки китабынынъ япракъларыны саифелеп, ичери Азми келип кирер. Этрафына бакъыныр: кимсе ёкъ. Ялыдаки къайыкъны денъизге итеп, аман куреклерге япышыр. Билял къарт емиш сепетинен ичери кирер.

Билял къарт. Пезевенк, токъта! *(Къайыкъкъа нишанлап, элиндеки ташны салмакълар).* Санъа дейим, токъта!

Азми *(ялыгъа чыкъар).* Мени танымадынъмы не, Билял агъа? *(Кулип).* Бакъ онъа, бомбасы да азыр гура. Шай шай, ачыкъ козь олмакъ керек, денъизнинъ о ягъын-

да ят мемлекет булуна. *(Кулип).* Лякин, риджа этем, мени ябанджы бир адам санма.

Б и л я л к ъ а р т. Кунь къонгъандан сонъ денъизге тюшмек ичюн рухсет алдынъмы?

А з м и. Рухсет? Бу ялыда рухсет деген шей неге керек?

Б и л я л к ъ а р т. Шимди айтырым. *(Багъырып).* Абляз, мында кельчи!

А з м и *(озь башына).* Ой, попаз...

А б л я з *(кирип).* Не олды я, Билял агъа?

Б и л я л к ъ а р т *(Азмини косьтерип).* Бу эриф къайыкънен акъшам сефасы сюрьмек истеген.

А з м и. Олян, бу бизим Билял агъа бугунь пек яман сертийген, аз къалды... *(къакъылдап кулер).* Элиндеки бомбасына бакъ!.. Акъшамлейин бираз денъиз авасы алайым, дедим. Бу яз акъшамлары инсангъа не къадар буюк зевкъ берелер! Сен, Абляз, бир бакъчы: узеринде юз бинълернен ышыкълар ойнашкъан магърур денъиз сессиз ишмарынен инсанны раатлыкъкъа, кейф чатмагъа чагъыра. Истер-истемез Пушкинни хатырлайсынъ.

Ешилленген далгъаларнен денъиз мында
Эм шувулдай, эркелене, эм йылтырай
Аюв-Дагънынъ къаялары этрафында...

А б л я з. Багъышланъыз, лякин денъизге тюшип куньдюз де хаялланмакъ мумкюн эди.

А з м и. Абляз, мен сени анълап оламайым. Джаным, асла не демек истейсиз я?

А б л я з. Худжур суаль. Койге кельгенинъизге энди эки йыл олды, геджелери денъизге тюшмек ясакъ олгъаныны эшитмединъизми?

А з м и. Бириндджи сефер эшитем.

А б л я з. Зан этсем, бир даа хатырлатмакъ керек олмаз.

А з м и *(джаны агъырып).* Къанун шай экен, огютлемеге де аджет ёкъ, бала дегилим. *(Чыкъар).*

А б л я з. Джаны агъырды гъалиба. Бираз къаба сейлештик. Керекмей эди.

Б и л я л к ъ а р т. Эй-эй, огълум, биз бу омюрни тапкъандже джанымызны эвельде азмы агъырттылар? Айды, мен кеттим. *(Чыкъар).*

Чанъ къакъылып, иш биткенини хабер этер. Платформадаки джемаатнынъ бир къысымы ялыда топлана.

Авдарыл къая, бас мени,
Корьмесин козюм...

Айше. *(ичери чапып кирер)*. Почта даа кельмедими?

Абляз. Кечикти. Къайыкънен бир эким де келеджек эди. Бу акъшам лекция бар. Къоркъам, халкъ дагъылып кетер.

Айше. Эх, Абляз, бильсенъ де, бугунь мени мына бу денъиз къадар буюкликте къуванч беклей.

Абляз *(кулип)*. Ракъамов санъа севгисини бильдиреджектир.

Айше. Ёкъ, ондан да буюк къуванч. Уф, сабырсызлангъанымдан баш урмагъа ер тапмайым.

Сач йиберген, якъасына бант такъкъан Шаиров ве онынънен бирге Диляра келип кирелер.

Шаиров. Инан, Диляра, сенсиз омюр мен ичюн кунешсиз аяттыр. Сен янымда олмасанъ кунешим къона, кунешсиз оськен отдай юрегим сола.

Диляра. *(ишарет пармагъыны саллап)*. Бакъ, джинасир, бир даа башкъасына авушырсынъ...

Шаиров. Кечмишке мазы дейлер, Диляра, унут шуны: о вакъыт эскен ельден тек япракъ тепренди. Демек, ель эсти, япракъ тепренди, терек исе, яни мен, Шаиров, кене озь еримде къалдым.

Диляра. Бакъармыз, ойлеми-дегильми...

Шаиров *(шаиране бир тавурда)*.

Айнынъ арекетине шубе эт..
Кунешнинъ арекетине шубе эт,
Ер ве кокнинъ арекетине шубе эт,
Севгинъдеки шубенъни котер де ат!

(Айшени корип къалыр. Диляргъа).

Сен, Диляра, эвге бар да, тез-тез кийинип кель. Ялы бою гуляйт этермиз. (Диляра чыкъар)

Денъизден эп якъынлашмакъта олгъан къайыкънынъ мотор давушлары эшитилир. Сеслер: «Къайыкъ келе!», «Моторлы къайыкъ келе!»

Азми *(кери къайтып кирер)*. Шаировкъа алевли селям!

Ш а и р о в. Алейкум селям.

А з м и. Биревлерни ёкълайсынъ гъалиба?

Ш а и р о в. Ёкъламакътан башкъа бекярларда даа не иш ола билир?

А з м и. Кяинатта нелер бар?

Ш а и р о в. Кокте йылдызлар, ердє къызлар!

А з м и. Ой да азыр джевапсынъ, эй! Диалогъынъны яхшы эзберле, ярын акъшам «Отелло»ны бельки къалеге барып ойнармыз.

Ш а и р о в. Эмин ол, шу рольни ойлє бир ойнайым, ойле бир иджра этейим ки, сейирджилернинъ козьлеринден сель олып яш акъсын. (Эзберден).

О, ольди!
Артыкъ энди таш кесилир,
Ич бир вакъыт тепренмез.
Ёкъ, ёкъ энди къадыным...
Дешет вакъыт, къоркъунч саат!
Мына шимди ай ве кунеш сиярыр,
Бу дешет олюм себебинден
Дюнья биле алт-усть олып айланыр...

А з м и. Талант! Акъикъий талант! Сен, достым, Папазьянны да бастырдынъ.

Мотор давушы якъындан эшитилип, денъиз саилиндеки къайыкъынынъ фенери ялыда парылдар.
Бир къач адам ялыгъа атылгъан йипнинъ уджуны тутарлар. Къайыкътан С а б р и, Л я т и ф ве башкъалары тюшерлер.

К ъ а й ы к ъ т а н. Азми аркъадаш, газеталарны алынъыз.

А з м и. Мына шимди. Айше, бахшышынъны азыр тут!

Л я т и ф *(Сабрини косьтерип)*. Абляз, бу мусафир лекция окъумагъа кельген.

С а б р и *(элини узатып)*. Таныш олайыкъ: Къайтмазов.

А б л я з. Хош кельдинъиз, мусафир. Денъиз бираз фуртуналы эди, ёрулсанъыз керек.

С а б р и. Бираз саллады, лякин зарары ёкъ. Лекцияны башламакъ мумкюн.

А б л я з. Азми, эким кельди.

Азми (*къайыкътан*). Сиз барып турынъыз, мен шимди артынъыздан етерим.

Абляз ве Сабри чыкъалар.

Шаиров (*озь башына*). Танц ерине, бар да исал хасталыгъы акъкъында лекция динъле.

Анай (*кирер, Лятифке*). Шеэрден кельдинъми, огълум?

Лятиф. Шеэрден кельдим, анай.

Анай. Къавриден хабер ёкъмы, огълум?

Лятиф. Бельки бардыр, Азмиден соранъыз. Мен исе сизге Бористен селям кетирдим.

Анай. Ай Барис, Барис! Эвельси келип кете эди, энди текмиль унутты.

Лятиф. Онынъ иши чокъ, анай, койлерге чыкъып оламай. Мына сизге бир къуту темиз къаве йиберди.

Азми (*къайыкътан узакълашып*). Мына, Айше, санъа бир топ газета. Бахтынъны ара. (*Лятифке*). Лятиф аркъадаш, ярын акъшам драма тёгерегининъ азаларынен денъиз къалесине барып, «Отелло» ны ойнайджакъ оламыз.

Лятиф. Замет этменъиз, пьесаны мында келип бакъармыз.

Азми. Барсын шай олсун...

Анай. Огълум. Азми, Къавриден мектюп ёкъмы?

Азми. Бильмейим, анай, бельки бардыр, лякин къаранлыкъта сечильмей. Эвде бакъармыз.

Анай (*ах чекип*). Эвлядымнынъ кеткени эки йылдыр даа олдыгъы учь мектюпчик алдым...

Лятиф, Азми ве Анай эки тараф олып чыкъарлар. Шаиров къаранлыкъта газеталарны сабырсызлыкънен къарыштырмакъта олгъан Айшенинъ янына келир.

Шаиров.

Ичим ялын, тышым от,
Козь яшым мондюр.
Душман олсанъ, якъ ольдюр,
Дост олсанъ, сёндюр.

Араштыргъан шейинъ бельки къаранлыкъта корюльмейдир (*серник чертер*). Элимдеки сернигим юрегинъде де атеш якъсын.

А й ш е. Къаранлыкъ белясы етмегендай, сен де баш белясы олмачы.

Ш а и р о в Джанчыгъым, санъа къаранлыкъ олса. бутюн гедже Джетемен йылдызынъ мен олайым

Элиндеки фенерни салындырып, Р а к ъ а м о в кирер.

Р а к ъ а м о в *(фенерни юкъары котерип).* Кунеш олгъанда йылдыз асла неге керек?

Ш а и р о в. Ана санъа къара къышта тазе хыяр! Бу фенерни тутып шу дакъкъасы коктен эндинъми не мараз?

Айше *(буюк бир шадлыкънен).* Бар, бар, бар! *(Ракъамовнынъ бойнуна сарылыр).* Ур-ра-а-а!

Р а к ъ а м о в. Не олды шу?

А й ш е *(газетаны онъа узатып).* Мына бакъ, озь козюнънен корь газетада биринджи шиирим басылды. Ур-ра-а-а! *(Окъуп).*

Баарьде багъчалар чечеги ичинде
Ялдагъан севгили эй тувгъан койчигим,
Бугунь сен кене де ешердинъ гонълюмде,
Бугунь сен кене де тазердинъ зейнимде...

Р а к ъ а м о в *(Айшенинъ сёзюни болип).* Тапкъан шей къуванмагъа. Ш а и р о в бир озю эди, энди онъа бир бошбогъаз даа къошулды. Онъгъан экенмиз. Ритм дейлер, рифма дейлер, амма ракъамгъа урып бакъсанъ эписи сёз боткъасы.

А й ш е *(иддетленип).* Сенде дуйгъу, дуйгъу ёкъ, Ракъамов, юрегинъни буз къаплагъан.

Р а к ъ а м о в. Айтам да, бош шей. Сафсата. Не башы бар, не сонъу. Амма ракъамларгъа бир бакъчы: эки кере эки — дёрт. Амин! Башы да бар, сонъу да.

А й ш е *(джаны агъырып).* Мен сени, омузлары устюнде башы олгъан сонъ, коксюнде юреги де бардыр, беллеген эдим. Албу исе...

Ш а и р о в *(озь башында).* Давалашкъанлары яхшы амма... *(Айшеге).*

Къара тавда чал атым, чёльде къоюм,
Сайлап алдынъ йигитнинъ первой союн...

(Р а к ъ а м о в г ъ а). А й ш е не айтты, анъладынъмы? Юрегинъ ёкъ, дей. Бу исе ракъамгъа урып бакъкъанда

экиден эки чыкъты, ноль къалды, яни аранъызда ич бир шей къалмады, демектир. Шай олгъанда...

Ракъамов. Сен, Шаиров, тек бошбогъаз дегиль, эм де докъсан докъуз бучукъ процент делисинъ. *(Онынъ манълайына чертип)*. Башынъда исе, бант такъмакъны беджермек ичюн ялынъыз ярым процент акъыл къалгъан.

Шаиров. Сен чокъ акъыллы олсанъ, мындан чыкъып кет де, бу къызнынъ янында назик юрекли адамны къалдыр.

Ракъамов *(къызып)*. Бир озюнъиз къалмакъ истейсизми? *(Айшеге)*. Мен олмасам. мына бу олсун! *(Чыкъар)*.

Айше. Ахтем, токъта *(Шаировкъа)*. Сен не яптынъ шу?

Шаиров. Айше, джаным, шу ракъам торбасынынъ аслы несини бегендинъ? Сенинъ киби шаире бир къызгъа атеш юрекли, къальби поэзиянен нефес алгъан адам керек. Мен, эбет де, шимдилик ялынъыз озюмчюн шаир олсам да...

Айше *(тышкъа догъру ынтылыр)*. Ахтем!.. Ракъамов!..

Киййинип-къушангъан, коксюне гуль такъынгъан Диляра ичери кирер. Шаиров оны эслемез.

Шаиров *(Айшени токътатып)*. Анъла, Айше, сенсиз омюр меним ичюн кунешсиз аяттыр. Сен олмасанъ кунешим къона, кунешсиз оськен отдай...

Айше. Кетчи башымдан! *(Санадан чыкъаркен)* Ракъамов! Ракъамов!..

Шаиров. Не айтайым, Ракъамов чыкъсын башынъа. *(Мугъайып тургъан Диляраны эслеп)*. Диляра, къуванчым, къайда къалдынъ, беклей-беклей бир олдым. Кель, кель сарайым...

Диляра *(оны кери итеп)*. Ах сени динсизнинъ баласы, мени кене алдаттынъмы? Мына санъа! *(Шаировнынъ юзюне шамар чертип, чыкъып кетер)*.

Шаиров *(эллерини ве башыны тёпеге котерип)*. Эй, утанмаз ай, айнеджи йылдызлар. Шаировнынъ алыны коресизми?

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: Азмининъ одасы. Ичериде Азми ве Сабри.

Сабри. Мында кельгенимизни корьмедилерми?

Азми. Хайыр, эфендим.

Сабри. Бу иштен текмиль бездим. Кимсин насыл бир арамнынъ скелетини кой-койден ташып, бу джаиллерге анатомия акъкъында лекция окъу. Лякин не чаре, хызмет... Мында артыкъ ич бир кимсе кельмезми?

Азми. Кеч олды, умют этмейим. Бельки чай ичерсинъиз?

Сабри. Керекмей. Сёйленъиз, не олды да денъизсинъемединъиз?

Азми. Эфендим, балакъ сыланмаздан мени кери чекип алдылар.

Сабри. Я?!..

Азми *(теляшнен)*. Телюке, телюке къопар, Сабри эфенди. Эгер вапордан къайыкъ эндирильсе экимизни де...

Сабри. Сус! Сасыкъ джанынъдан къоркътынъмы? Сени аякъ астына алыр да, кенеф къуртудай эзермиз. Бу эки сене ичинде сенинъ джуратсызлыгъынъ себебинден бу ят топракъкъа ич бир адам тюширамадыкъ. Бу не демек олдыгъыны анълайсынъмы, байгъуш эриф?

Азми. Къыйын, гъает къыйын, Сабри эфенди. Акъшамдан сонъ эр бирининъ козю къашкъыр киби парылдай.

Сабри. Сен исе гильки ол.

Азми *(эвельки теляшнен)*. Сабри эфенди, эгер вапордан къайыкъ эндирильсе...

Сабри. Сус, пачавра!.. Денъиз къалеси акъкъында сенде насыл бир малюмат бар?

Азми. Къалеге якъын биле къоймайлар.

Сабри. Тьфу, санъа, эки сенеден берли мында копек суварып юресинъ

Азми *(бетини сюртип)*. Афу эйленъиз, Сабри эфенди, мында мийиндеки фикиринъни юзюнъден окъуйлар. Кене де олса..

Сабри. Кене эскилерини текрарламакъ истейсинъми? Берген малюматларынъ о къадар мартавал ки, олар ялынъыз аджетке баргъанда керек ола билирлер. Къыскъадан сёйле: сонъ не янъылыкъ бар?

Азми. Бу эвининъ саиби Анай...

С а б р и. Билем, къале башынынъ урьметинде экен. Бу акъта учь ай эвельси шеэрге кельгенде сёйлеген эдинъ. Сонъ, онынъ ярдымынен неге ириштинъ?

А з м и. Шимдилик бир шейге де... Земин араштырам... Ынтылышларым бош чыкъты. Къарт обур къаны-джанынен большевик кесильген Мына бу гедже сонъки ынтылышта булунып...

С а б р и *(озюнден чыкъып)*. Сус, сус! Баре сесинъни эшитмейим! Эки сенеден берли бир джаиль къартийнен чекишесинъ. Джуратсыз махлюкъ! *(Мыскъылнен)*. «Ватан огълу»! Орада, мемлекетте, сенден иш беклейлер.

А з м и. Багъышланъыз, Сабри эфенди, лякин... Къоркъам, къапкъангъа ав тюширеджек олып, озюм тюшерим, деп къоркъам. Бу ернинъ бала-чагъасы эписи...

С а б р и. Олды, олды. Кечен ай Москвада сефарет векилимизнен корюштим. Сенинъ дёнюмсизлигинъе тааджипленип, янъы косьтериште булунды: эки афтадан бойле тыныкъ бир геджеде сен озь элимизнен ёкъ этиледжексинъ. Анъладынъмы?

А з м и *(къоркъуп-къалтырап)*. Саб... Сабри эфенди, бираз даа мулет беринъ, мен къаным-джанымнен...

С а б р и. Етти! Эгер бу эки афта ичинде вазифенъни эда этсенъ, афу этилип миллий банкая исминъизге элли бинъ доллар пара къойыладжакъ ве кери ватангъа дёнеджексинъиз. Лякин вазифени эда этмесенъ, о алда...

А з м и *(Сабрининъ аякъларына тюшип)*. Къулунъызым, Сабри эфенди.

С а б р и. Тырышынъыз. Олюм я да аят! Сизге башкъа ёл къалмады... Энди арекет саати чалды, аль этиджи ишлерге кечемиз. Башынъда шейтан айнеджилиги, элинъде къан къускъан гъанджер олсун. Эсаплашув саати етти. Аламан достларымыз мына-мына Советлере уджюм этеджеклер.

А з м и. Сабри эфенди, вапордан эндириледжек къайыкъ барып да ялыгъа урса? Денъизде фуртуна...

С а б р и. Къоркъасынъмы? Айды, тынчлан, бу гедже тек сынав эди. Имтиандан кечмединъ. Биль ки, сонъки сынав — сонъки тенбийдир. Эгер... Акъылда тут, сени ёкъ этмек ичюн эмир элимдедир. Озюнъ билесинъ, бу иш бизде пек къолай япыла, дуймай къалырсынъ. Динъле: мемлекеттен Одессая арекет этеджек тиджарет вапоры ярын гедже саиль бойларындан кечкенде денъизде «мусафир» ташлайджакъ. Оны совет гражданлыгъына къабул

этерсинъ. Онынъ бабасы бу койнинъ байы экен Сибирьге айдагъанлар. *(Тышта давуш, къапы къакъылыр).*

А з м и *(анахтар тешигинден бакъкъан сонъ).* Къоркъмагъа аджет ёкъ. Донжуаннынъ бириси. Базарда бедава сатсанъ да алмазлар, бизге исе бельки керек олур.

С а б р и. А-а, анъладым, азыр онъа бахшышыны бер де, зынджыргъа къавий этип багъла. *(Къойнундан пакет чыкъарып, стол устюне ташлар).*

А з м и. Басылдымы?

С а б р и. Басылмады, бастырдыкъ.

А з м и. Сабри эфенди, сиз ёргъунсынъыз.

С а б р и. Эбет, мен ёругъуным. *(Экинджи одагъа кечер).* Текрар къапы къакъыла: Азми, Азми, яттынъмы шу?

А з м и *(къапыны аралыкъ этип).* Мен кимни корем: Шаиров! Анакреонтнынъ лирикасына, Диониснинъ нектарына татынгъан улу шаир Шаиров! Рим империясынынъ Катулы, музалар падишасы! Буюр, поэзиянынъ Джетемен йылдызы.

Ш а и р о в. Азми, джиддий бир меселе бар, бу иште сенинъ ярдымынъ керек. *(Ойнап).* Раз, два, три — трам, там, там; раз, два, три — трам, там, там; поворот направо — трам, там, там; пол-оборот налево — трам, там, там. Меселе шунда ки, учюнджи поворотта да «трам» устюнде башлайджакъмы, ёкъса «там» устюндеми?

А з м и. Шубесиз, «там» устюнде башламакъ керек. *(Кулип).* Лякин ойнагъанда кейфинъизни де тамламакъ ичюн Диониснинъ нектарындан бу ханели мезечикни тюпленъиз. *(Къадеге шарап тёкип).*

Мезейи тут, мезейи,
Мезе иле кейф чатмалы.
Оледжекте элинъде
Мезе толу олмалы.

Ш а и р о в. Азми, мен джиддий ишнен кельдим, сен исе... *(Ичер).* Риджа этем, мени ички ичюн кельди беллеме.

А з м и. Я бу джиддий иш дегильми? Бурунгъы инсанлар Амурнен Венера янында ички иляйиси Дионисни нафиле къоймагъанлармы? Халис шаир эм севгисиз, эм де ичкисиз оламаз. Севги онъа ильхам берир, ички исе рух котерир. Дюнья поэзиясынынъ инджилери де затен ички столу башында догъгъандыр.

Ш а и р о в. *(озю къойып ичер)*. Валлаий, Азми, сен шаирлерден де гузель сёйленесинъ. Тап юрегим джошты.

А з м и. Бурунгъы Юнанистанда, достым, гемиде булунгъан Орфейни душманлары денъизге ташлагъанда, онынъ къавалынынъ муляйим эзгилерине джошып бутюн балыкълар топланып кельген де, оны ялыгъа алып чыкъкъанлар. Дикъкъат эт: балыкълар ве музыка! Я мен инсаным да? Насыл олсун да сен киби осьмекте олгъан яш бир таланткъа первасызлыкънен бакъмайым? Насыл олсун да меним къальбим де сендеки шаирликнен алевленмесин?

Ш а и р о в. *(ичип)*. Азми, сен аккордны бираз юксектен алдынъ. Айше айткъандай, емишсиз терек макъталмаз.

А з м и. Тереги билир. Бугунь емишсиз олур, ярынсе дал-будакълары емиштен ерге саркъып тюшер. Базы чыракълар эрте янып, къандиль олып сёнелер, базылары кеч яныып, яз чиллесининъ кунеши киби нур сепелер. Онынъчюн де сабыр тюбю сары алтын, дегенлер. Умютинъни кесме, поэзиянынъ ярынки кунеши сенсинъ, бунынъ ичюн сенде кучь де бар, талант да.

Ш а и р о в *(столдаки шишени тюплеп)*. Тилинъе бал, Азми ве лякин мен ярынки тавукътан бугуньки йымыртаны устюн корем. Шаирим деп койде яйгъара къопарсам да, тынып юрген Айшени бугунь бутюн дияр билип къалды.

А з м и. Дияр экен! Балабан шей. Сени исе бугунь бутюн дюнья бильди.

Ш а и р о в. Азми, шакъа этме, ачувланырым, столдаки бутюн къаделерни, чанакъларны парча-кесек этип ташларым.

А з м и. О-о, пек къызматабан экенсинъ. Лякин меним меценатлыгъыма шимди озюнъ де къанарсынъ. *(Пакстни ачар)*.

Ш а и р о в. (яры сархош, къуванчнен). Азми, достчыгъым, айткъанынъ догърумы? *(Ойнап)*. Раз, два, три — трам, там, там; раз, два, три — трам, там там... Эх, инсан деген шей эр заман бир стакан шарап настроениесинде олса эди.. Трам, там, там; трам, там, там...

А з м и *(сары джылтлы китапнен бир къутучыкъ узатып)*. Буюрынъыз, шаир эфенди!

Ш а и р о в *(китапны къуванчнен къап-къач этип алыр. Окъур)*.

«Анакреонтнынъ насиаты»
Бир яшаймыз дюньяда,
Бугунь бармыз,—
Ярын ёкъ.
Къадейи ал, толдырып сал:
Сагъ олгъанда кейфленип къал!
Ич —
Тюшюнме ярынынъ.
Ич —
Къаденъ яры къалмасын.
Ич —
Ичип ёрул.
Ич —
Ички чезсин ёргъунлыгъынъ.
Ич —
Ольсенъ биле, омюр дегиль,
«Къаде! Къаде!» олсун
Сонъки сёзюнъ...

Азми. Браво! Браво!..

Шаиров. «Браво» амма, бизим шиирнинъ къаныджаны къалмагъан да! Мен санки къаде башында ятып олейик, дедим. Буны чалышмакъ, курешмек керекмейми энди?..

Азми. Муреттип хатасы олмалыдыр.

Шаиров. Буны окъугъанлар мени омюр билля сархош юре беллерлер. Ёкъ, мен разы дегилим. Айтчы, бу китап асла къайда басылып чыкъты? *(Китапнынъ джылтына бакъып)*. Лондон! *(Козьлерини Азмиге тикип)*. «Лондон»?! Бу не демектир?

Азми. Эбет, Лондон! Мында къадиринъни бильмеселер де, ахыр дюньяда сенинъ насыл бир талант олгъанынъны бир кереден анъладылар. Джианда нам къазандынъ! Къуван, къуван Шаиров! *(Къутучыкъны узатып)*. Бу да эмек акъкъы — бинъ манат!

Шаиров *(тюшюнджеде)*. Лондон!.. Копек огълу копек, сенден сорайым, буны кимнинъ рухсетинен яптынъ?

Азми. Чокъ иддетлеме, оларны мында эп бир басмаз эдилер. Мен санъа онъайтлы ёл таптым.

Шаиров *(Китап ве къутуны Азмининъ юзюне шыплап, онъа догъру юрер)*. Мен сенинъ тапкъан ёлунъныцъ бабасынынъ башына... Контра! Контра! Сенден сорайым,

меним шиирлеримни бозмагъа, душманларгъа сатмагъа сенинъ не акъкъынъ бар?

Азми *(къызышып)*. Сус, бешарет! Бойле шейлерчюн акъ-укъкъ соралмай... Къоркъма, дуймазлар, мен де бошагъыз дегилим. Иште, бир кереден эм пара, эм де нам къазандынъ. Валютаны совет парасына мен озюм денъиштиририм. Янъы шиирлеринъ олса, бер, оларны да ёллайыкъ, анда басарлар.

Шаиров *(пармакъларыны арасындан баш пармагъыны косьтерип)*. Мына санъа! *(Онынъ устюне атылып)*. Мен сенинъ контра бабанънынъ...

Азми *(джебинден пыштавыны чыкъарып)*. Сус, дейим санъа, якъын кельме, ёкъса шимди тапанджаны басарым. Къапкъангъа тюшсе арслан биле баш эге, сен исе ирадесиз пачавра бир инсансынъ. Макътадым — къанмадынъ, энди музыкасыз да ойнарсынъ. Боюн ильмегинъ меним элимдедир. *(Китапны косьтерип)*. Бунынъ ичюн сени... Анълайсынъмы, санъа хиянет, хаин дерлер. Башталарда айтып юрерлер, достлар душман олурлар, сонъра геджелерден биринде къапынъны къакъып, элинъе ордер туттырырлар. Тюрьме ордери. Сонъ къафесчигинъден бош оданынъ таванына бакъар да, шиирлеринъни пенджеренъ огюнден кечкен къушларгъа окъурсынъ.

Шаиров *(озюнден чыкъып)*. Токъта, анълайсынъмы, токъта! Ёкъса богъазынъа япышырым... Мен не яптым шу?.. Бу сасыкъ инсаннынъ ким экенини анъламагъаным... *(Къапыгъа догърулып)*. Мен санъа ятаджакъ еринъни косьтеририм!

Азми *(пыштавыны онъа козьлеп)*. Токъта! Сонъки кере айтам, токъта! Бир, эки... *(Шаиров башыны эгип, ерге чёкер)*.

ПЕРДЕ ЭНЕР

Учюнджи лева

Сана: айны шу одада. Ольгюн-ольгюн чыракъ янмакъта. Ичериде Азми ве Шаиров.

Шаиров *(тиз чёккен, сачлары юзюне тёкюльген)*. Ялварам сизге, джанынъыз-къурбанынъыз олайым, манъа токъунманъыз. Яшамакъ, достларымнен дост муаббетлик-

те яшамакъ истейим. *(Агълап)*. Даа деми омюр манъа кулип бакъа эди, энди козьлериме къаранлыкъ тюшти... Ялварам сизге, къазанчымы да, эвдеки бутюн шейлерими де алынъыз, тек намусыма токъунманъыз, генчлигими аджынъыз, янъы башлагъан омюрими аджынъыз. Ялварам, вcase виджданымы кирлеменъиз.

Азми *(элинде пыштавы, аякъкъа турар)*. Етти! Аман шимди паспортынъны стол устюне къой, акси алда... Бир, эки...

Шаиров. Менден аладжагъынъыз тек бумы?

Азми. Эбет.

Шаиров. Мени артыкъ анъмазсызмы?

Азми. Ёкъ. *(Саатине бакъып)*. Тез ол, вакъытынъ битеятыр.

Шаиров. Яхшы, паспортымны алып келирим. *(Къапыгъа ынтылыр)*.

Азми. Токъта! *(онынъ джеплерини тинтип)*. Шай! Мына бу кягъытны имзала. *(Язар ве окъур)*. «Мен, Абкъаиров М. И., авале олунгъан гизли иш ичюн учь бинъ рубле пара алдым».

Шаиров. Ялан!

Азми. Бу кягъыт сенинъ башынъ ичюн залогдыр. Паспортынъны кетирсенъ — кягъытны йыртармыз. Тез ол!

Шаиров. Яхшы, разым. *(Кягъытны имзалар)*.

Азми. Бу кягъытнынъ не олгъаныны анълагъандырсынъ эбет. Айды, яшамакъ истесенъ, бу чыракъ сёнгендже мында ол. *(Шаиров чыкъар. Онынъ пешинден)*. Пич! Бунъа баргъандже «намус» дегенде джанларыны бермеге азырлар.

Сабри *(къапыдан башыны косьтерип)*. Эбет, гъает худжур бир халкъ, энъ ошоромы биле намус дегенде таш кесиле. Бизге исе ташны куль эткен атеш олмакъ керек. Келирми?

Азми. Къоркъусындан отю патлайязды. Кельмей къайда бараджакъ? Къамчылай-къамчылай арсланны биле эльге алыштыралар, бу исе... *(Экинджи якътан тасырдылар эшитилир)*. Сабри эфенди, сиз ёргъунсынъыз.

Сабри. Эбет, мен ёргъуным. *(Кери чекилир)*.

Анай *(янаша къапыдан башыны косьтерип)*. Кеч маальде раатсызлагъаным ичюн мени айып этме, огълум.

Азми. Бир эвде отургъан сонъ онынъ айыбы олурмы. Буюрынъыз, анай.

А н а й. Мындан бир давушлар эшитильди, не экен деп кирмей кечип кетип оламадым. Биревлер агълай эди гъалиба?

А з м и Ёкъ, джаным, бизим девиримизде агълагъан адамны купе-кундюз фенернен къыдырсанъ да тапамазсынъ. Инсанлар дегиль, бакъынъыз, кокюмиздеки йылдызлар да кулелер.

А н а й. Ким биле оны, биревлер агълагъан киби кельди.

А з м и. А-а, догъру, агъладылар, эм ойле бир агъладылар ки... Ха-ха-ха!..

А н а й. Башкъасы агълагъаны ичюн сен кулесинъми, огълум? Ким эди о агълагъан?

А з м и. Шаиров!

А н а й. Я онъа не олгъан, нечюн агълады?

А з м и. Шай, шакъа этип агълады.

А н а й. Агълавнен шакъа олурмы, огълум?

А з м и. Ролю ойле, анай. Пьеса азырлаймыз. Онынъ пайына ольген севимлиси башында агъламакъ тюшти. Шакъий бир яш: эм ролюни ойнады, эм де агълады.

А н а й. Пьесада олса да, оны чокъ агълатма, огълум. Козьяш сув дегильдир, ич яныгъынынъ агъырысыдыр.

А з м и. Шакъа о, анай: яш тёкип агълай да, сонъ шакъылдап куле.

А н а й. Кульсин, огълум, кульсин, инсан генчлигинде кулип осьмели. Сонъ, огълум, Къавриден мектюп ёкъмы? Тарсыкъам, энди учь айдыр ондан ич бир хабер кельмеди. Сынъырда атышмалар ола, дейлер, барып да эвлядым...

А з м и. Къавриден мектюп кельди.

А н а й. *(ичери адымлап)*. Окъуса, окъуса огълум, эвлядым не яза экен.

А з м и. Окъуп сизни мугъайтмакъ истемейим. Индемей тургъаным да бунынъ ичюн эди.

А н а й. *(абдырап)*. Мугъайтмакъ?.. Ёкъса балам яраландымы?

А з м и. Даа да бетер.

А н а й *(козьлери яшланыр)*. Не?!.. Ёкъса,.. Тез ол, айт!

А з м и. Ольди дер эдим амма...

А н а й. Не?!

А з м и. Ёкъ, ольди беллеменъиз...

А н а й. Ялварам, чекиштирме, тез ол, сёйле, огълума не олды?

А з м и. Ольмеген, лякин яраланып, душмангъа эсир тюшкен... Буньа исе бизим тильде не дейлер, билесизми?

А н а й. Ёкъ, ёкъ, меним огълум ойле шей япмаз! Олер, лякин ич бир вакъыт эсир тюшмез.

А з м и. Бильмейим... Бугунь ондан мектюп алдым. Печаты да башкъа, конверти де.

А н а й. Косьтер!

А з м и. Мына!

А н а й. Козюм коре, къальбим инанмай...

А з м и. Ондан бойле иш мен де беклемеген эдим. Комсомол. Лякин оладжакъкъа чаре олмаз экен, къартлыгъынъызда бир фелякетке даа огърадынъыз. Не япмалы, анай, буньа да конмек керек. Эбет, истеп тюшмегендир.

А н а й. Анълап оламайым. Къаври, меним огълум, къызыл батырнынъ къардашы...

А з м и. *(окъуп)*. Динъленъиз. «Севимли аначыгъым! Сынъырда сагъ аягъымдан яраланып...»

А н а й. Балам, эвлятчыгъым... *(агълар)*.

А з м и. Ялварам сизге, девамыны сонъ окъурмыз.

А н а й. Окъу, окъу, ольсем де бу гедже олейим.

А з м и. Динълемеси сизге агъыр олур.

А н а й. Окъу!

А з м и. «...бу ят эллерде энди эки айдан берли козьяшлар тёкип, саба-акъшам «Ана! Ана!» деп аи-зарлар чекем. Нейлейик, аначыгъым, талийимиз къара чекильген, сонъки эвлядынъ мен де...»

А н а й *(козьяшларыны силип)*. Окъу!

А з м и. «...сонъки эвлядынъ мен де къабир башында дым топракъта комюльмемни беклейим. Яш чагъында ольмек къоркъунч бир шей экен. *(Азми козьлерини силип, девам этер)*. Севимли аначыгъым! Бу дар дюньяда сен меним екяне къоруджымсынъ. Сютюнънен бесрединъ, къан-теринънен осьтюрдинъ, ялварам санъа, мени бу къоркъунч олюм панджасындан къуртар. Сенинъ янынъда, ялынъыз сенинъ янынъда ятып ольмек истейим...»

А н а й. Ярдым этерим, эвлядым, шу джеэннемден сени мытлакъ азат этерим. Бу гедже шеэрге, Бариске барып етерим, Ворошиловкъа мектюп яздырырым. О сени янъгъыз башында къалдырмаз. Бутюн аскерлерини топлап...

А з м и. Анай, эсли-башлы бир къадын олсанъыз да, меселеге пек усттен бакъасынъыз. Бир адамгъа ола Ворошилов бинълердже яш джанны къурбан этерми?

А н а й. Айса, айт, огълум, не япайым? Не эйлейим де, эвлядымы къуртарайым? Мен эр шейге азырым. О меним дюнья къуванчым, джанымдыр. Айт, не япайым?

А з м и. Динъленъиз. *(Окъур)*. «Севимли аначыгъым! Джеллят къанлы балтасыны котерип башынъ уджунда тургъанда олюм дешети эр шейни яптыра экен. Сонъки кере тенимни атешли демир чыбыкъларнен якъкъанда артыкъ чыдап оламадым...»

А н а й. Эвлятчыгъым, сенинъ чеккенлеринъ меним башыма тюшкейди...

А з м и. «...сёз бердим. Бир ай мулет къойдылар, манъа ярдым эт, аначыгъым, сизге эр шейни эвимизде яшагъан А з м и анълатыр. Акси алда мени де, менден мектюп де беклеме».

А н а й. Айт, огълум, не япмакъ керек? Мен эр шейге азырым.

А з м и. Огълунъызнынъ риджасы ойле агъыр бир иш дегильдир. Мектюби эльге тюшип окъумасынлар деп, манъа франсызджа яздыргъан ве шойле дей: «Аначыгъым, бу ердеки забитлер менден денъиз къалесининъ ресимини тапмамны истейлер. Алла бильсин, оларгъа бу ресим не ичюн керек олгъан бильмем. Бунынъ ичюн манъа омюр ишандыралар. Дагъгъа чыкъарып йибереджеклер. Азизим, анайчыгъым, къале башы сизни севип-сайгъанындан, бу иш элинъизден келир деп, умют этем...»

А н а й. Я бу ишни насыл япаджам?

А з м и. Анда мусафирликке деп барырсынъыз, къалеге киргенде я андан чыкъкъанда мен берген кучючик аппаратнынъ дёгмесини басып, анда сыранен тизильген топларгъа ве машиналаргъа къаршы тутарсынъыз. Джаным, къолай шей, эр шейни косьтерир-анълатырым. Лякин бираз сакъ олунъыз, кимсин не беллемесинлер.

А н а й *(шашкъынлыкънен)*. Сонъ?

А з м и. Олгъаны-оладжагъы шу. Буны япсанъыз Къаври олюмден къуртуладжакъ.

А н а й *(аякъкъа турып, ачувнен)*. Сонъ?

А з м и. Айтам да, башкъа ич бир шей керекмей. Аппаратчыкъны сонъ манъа берирсинъиз. О кучючик бир шейдир.

А н а й. Сенден сорайым: сонъ? К ъ а в р и ойле деймли?

А з м и *(эсселенип)*. Мен сизни анълап оламайым.

А н а й *(отурып)*. Бильмейим... Мен де ич бир шей анълап оламайым. Эр шейни туман басты.

А з м и. Огълунъыз пек ачыкъ язгъан.

А н а й *(текрар еринден турып)*. Ялан! Сен ялан айтасынъ!

А з м и. Мына мектюп! Ялварам сизге, багъырманъыз, огълунъыз шеринден меним башымы да белягъа къоймантъыз. Манъа коре эписи бир: бу иш — ана-баланынъ озь иши. Лякин огълунъыз къабир башында тургъанда сизнинъ юрегинъизде аз бучукъ олса да аналыкъ мерамети тапылмазмы? *(Мыскъылнен)*. «Ана!» Бу мектюпни окъугъанда юрегинъиз ягъ киби ирип кетмек керек эди.

А н а й *(ерине отурып)*. Эвлядыма эмизген сютюм былашыкъ дегильдир, беллеген эдим. Албу исе... Десене... Къаври, сейле огълум, сен... Ёкъ, айтмагъа тилим бармай. Не япайым? Бу дакъкъасы огълумчюн озюмни джардан атар эдим ве лякин... Эбет, къаледе мени саялар... Эр йыл уйкен огълумнынъ къабири устюне гульдестелер кетирип къоялар. Бельки дуймазлар...

А з м и. Эр алда сакът олмакъ керек.

А н а й. Огълум къуртулыр, кене янымда олур...

А з м и. Онъа шубенъиз олмасын.

А н а й. Онынъ къара сачларыны сыйпар да, козьлеринден оперим...

А з м и *(козьлерини силип)*. Ана севгиси! Дюньяда ондан да азиз башкъа бир шей бармы экен?..

А н а й. Яхшы, огретирсинъ, барырым... Ёкъ, ёкъ, мен не дедим шу! Бармам, алла косьтермесин, чагъырсалар да къалеге якъын биле бармам!

А з м и. Я огълунъыз!

А н а й. Огълум?.. *(Озь башына)*. Я огълум?.. Не япайым, баш язысы дер де, бунъа да конерим. Делидиване олып дагъларгъа баш урарым. Агъларым... Къанлы козьяшлар тёкип агъларым. *(Аякъкъа турып, Азмиге тикилип бакъар)*. Мени джаиль деп, ашшалама, копек баласы! Алла косьтермесин, олерим, амма озь халкъыма, озь девлетиме ич бир вакъыт хиянетлик япмам. Мына шимди, бу зиндан геджеде башымны алып шеэрге кетер де, бирер-бирер бу лафнынъ эписини Бариске айтырым!

А з м и. Яхшы этип тюшюнип бакъынъыз, ана, сонъки пешман — башкъа душмандыр. Бир огълунъыз бар, о да табутыны беклей. Огълунъызны къуртармакъ ичюн фырсатны эльден къачырманъыз.

Анай. Къаври, огълум, сен къайдалардасынъ явручыгъым...

Азми *(озь башына)*. Амма да обургъа расткельдим. Шимди беля къопар.

Анай. Екъ, юрегим бу иште хаинлик сезе, менден файдаланмакъ истейлер. *(Къапыгъа догъру адымлар)*.

Азми *(озь башына)*. А-а, инатлыкъ этесинъми къарг обур? Екъ, сенинъ ичюн озь джаныны къыяджакъ ахмакъ даа догъмады. Эйиси озюнъ оль... Анай, огълунъыз мындадыр!

Анай *(кери бурулып)*. Не?!.. Шакъа этесинъми?

Азми. Огълунъыз мындадыр!

Анай. Мында? Къайттымы? Я бир кереден не айтмадынъ?.. Огълум, **Къаври**, сен мындасынъмы?..

Азми. Эбет, мындадыр! Лякин о сизге омюр билля сес бермез. Ондан кельген бутюн мектюплер япма эди, оларны мен яздым. Огълунъыз шу сагълыкълашув акъшамы койден чыкъмады. Корьмек истейсизми? Мына о, бакъынъыз! *(Бирден пердени чекер. Анда инсан скелети)*.

Анай *(эллерини ачып, скелетке догъру чапар)*. Къаври. Къаври... Эвлядым, санъа не яптылар... *(Эси кетип, ерге йыкъылыр)*.

Азми. Не исе, бу обурдан къуртулдым. *(Элинде явлыкъ алып, оны богъмакъ ичюн Анайнынъ устюне эгилир)*. Айды, бошкъа кеткен бу ынтылышнынъ сыры сенинънен обир дюньягъа кетсин.

Сабри *(пейда олып)*. Сен не яптынъ шу, пезевенк!

Азми. Чаресиз къалдым... Энди тындырмакъ истейим, бир даа агъызыны ачмасын.

Къапыда тасырдылар. **Сабри** гизленир. **Азми** къапыны беклейджекте, ичери **Шаиров** сюрип кирер.

Азми *(ерге серилип яткъан Анайны косьтерип)*. Бакъ, бу акъта дудакъ ойнатырсынъ... Ма, тут буны да... *(явлыкъны узатып, богъмакъны ишарет этер)*.

Шаиров *(эп кери чекилип)*. Мен... мен япалмам...

Азми. Якъын кель!

Шаиров *(къапынынъ туткъычына япышып)*. Мен... мен шимди.

Азми. Токъта! Токъта дейим санъа! А-а, чакъмагъа къачасынъмы? Мына санъа да! *(Атар. **Шаиров** юзю-къоюн тюшип, серилип къалыр)*.

С а б р и (*чыкъып, теляшланып*). Ахмакъ инсан, сенинъ яптыгъынъ недир шу? Делирдинъми? Мына шимди етип келир де, экимизни де тип-тири дарагъачкъа асарлар.

А з м и. Озь джанымы сакъламакъичюн онынъкини гъайып эттим. Къоркъманъыз, бу эв кой четиндедир. (*Къартийни косьтерип*). Энди бунынъ ишини де битирмек керек.

С а б р и. Къутурма! Бир геджеде эки адамнынъ гъайып олмасыны меним мында кельмемнен багъларлар. (*Эгилип, Анайнынъ набызыны, юрегини динълеп бакъар*). Эн бир сабагъадже яшамаз. Ольдирмеге аджет ёкъ. Озь тёшегине ерлештир де, эйиси азраильге джаныны озю теслим этсин. Яшаса биле паралич олур, тили тутулыр, я да акъылыны джояр Я о бирини не япарсынъ?

А з м и. Денъиз шувулдай, фуртуна къопты...

С а б р и. Документлерини алмагъа унутма.

А з м и. Мен оны чувалгъа къойып, мына бу гедже Чатал Къаядан ашагъы денъизге атарым. Бир къач куньден сонъ мындан озь изимни де джоярым...

С а б р и. Хасап! Джан алмагъа билесинъ амма, элинъден иш кельмей. Бу геджени де акъылда тутармыз: эгер сенинъ джанынъны мындакилер алмаса, о алда...

ПЕРДЕ ЭНЕР

УЧЮНДЖИ ПЕРДЕ

Биринджи лева

Сана: денъиз ялысы. Къаранлыкъ гедже. Прожекторларнынъ козь къамаштырыджы шавлелери кяде бир денъизни бойлап, сытыкъ къаяларны айдынлатып, сонъ кери чекилелер. Авлакъларда давушлар янъгъырамакъта.

Эй-й, тез ол, тез-з!..
Эй-й!..

Элинде тюфеги Б и л я л к ъ а р т кирер.

Б и л я л к ъ а р т. Токъта! Кимдир о кельген?

А б л я з. Меним, Билял эмдже.

Б и л я л к ъ а р т. А-а, сенсинъми, Абляз, огъурлар ола?

А б л я з. Посткъа.

Билял къарт. Эрте дегильми?

Аблям. Энди тезден яры гедже.

Билял къарт. Эбет, энди тезден яры гедже...

Абляз. Денъиз ой да сертийди, джанавар кибп окюре.

Билял къарт. Эбет, денъиз толкъунлы, кок нурсыз, орталыкъны булут саргъан... Хавфлы гедже!

Абляз. Хавфлы гедже... Сакът олмалы... Сизге вакъыт, къайтынъыз.

Билял къарт. Юрегим къаарленди, недендир элеслешп башладым. Хавфлы гедже... Пис аякълар элял топракъкъа аякъ басарлар, деп сакъынам. Къалмакъ керек олур, гъалиба, танъны мында беклерим.

Абляз. Учь геджедир, юкъламайсынъыз.

Билял къарт. Ана шу ерде эшильген бир къабир бар. Анда иблиснинъ келини ята. Къуртлагъан джесетн энди чокътан куль-топракъ олгъандыр. Шу къабир янындан титсиремей кечалмайым. Мен шу обурда чалышкъанда геджелернен юкъламай, куньлернен аш корьмей эдим. Онынъ малыны къорудым. Шимди озь топрагъымы къоруйым. Сонъ насыл олсун да бойле бир геджеде козюме юкъу кирсин.

Абляз. Юринь. Билял эмдже, саиль бою кетейик.

Билял къарт. Я мында ким къаладжакъ?

Абляз. Хабер этильди, энди тезден келирлер.

Чыкъарлар. Кимдир, сюйрелип къаялар артына синъер. Бираздан Айше ве Ракъамов кирерлер.

Айше. Ой, не де серин гедже! Дуясынъмы, денъизнинъ де озюне коре къокъусы бар.

Ракъамов. Эбет, дуям.

Айше. Сезесинъми, ель эстикче чайырлардан толкъун-толкъун къокъу келе.

Ракъамов. Эбет, сезем.

Айше. Мумкюн олса да, бу къокъунен мешребе толдырып, котерип-котерип ичсенъ.

Ракъамов. Айткъанларынъ акъылгъа ятмай. Кене шаирлик бошбогъазлыгъы. Лякин ракъамгъа урып бакъкъанда иш бам-башкъа: аванынъ 78 онда учю азот, 20 юзде докъсан докъузы кислород, он бинъде он экиси неон, он бинъде дёрдю...

Айше (*тарсыкъып*). Ахтем, джанчыгъым, ракъамсыз сёйленсене.

Ракъамов. Сонъ-сонъунда эр шей ракъамгъа келип багълана.

Айше (*наз ве джильвенен*). Ахтем, бельки севги акъкъында бир шейлер айтырсынъ?

Ракъамов. Айт, неден башлайым.

Айше. Башта йылдызларны тасвирле, сонъ исе...

Ракъамов. Мумкюн. Бизге энъ якъын йылдыз Центаврадыр. Ерден къыркъ биллион километр авлакъта олып, онъа поезднен кетеджек олсанъ ялынъыз сексен еди миллион йылдан сонъ барып етерсинъ. Сейярелерден Марс исе... (*Айше «ах» чекер.*) Озюнъ йылдызлардан башла дединъ де!

Айше. Кене ракъам.

Ракъамов. Дюньяда эр шей ракъамнен ольчене.

Айше. Севги де ракъамнен ольченеми?

Ракъамов. Ниаетинде о да ракъамгъа келип таяна.

Айше (*чаресизлигинден эллерини джайып алыр*). Бильмейим, асла сенде не таптым да, санъа гонъюль бердим. Сёзлерим юрегинъе дегиль, ташкъа барып уруна. Амма мен севмек, севгинен алевленип туташмакъ истейим. Севги гонълюмде козьнен корюльмез, манасы анълашылмаз къуванч чокъракъларыны къозгъай. Къанатланып коклерге учмагъа, булутларгъа синъип, ондан бутюн джианны охшап, къакъылдап кульмеге истейим. Лякин янъгъызым. Юрегимде атеш туташтыраджакъ сен исе...

Ракъамов. О да олур. Улу алим Ланжевен аркъамызда эки миллиард йыл олса, алдымызда он бинъ миллиард йыллыкъ омюр бар, дей. Ашыкъма. Шимдилик исе... (*Элиндеки китабыны ачар*). Языкъ, ракъамлар корюльмей.

Айше (*океленип*). Ташла китапны — сен посттасынъ.

Ракъамов. О да догъру...

Айше. Не сустынъ, айт бир шейлер.

Ракъамов. Дейджегим, ракъамлар сонъсыз олалар. Мына эгер бир тюшюнип бакъаджакъ олсанъ...

Айше. Мен севги де сонъсыз ола, дер эдим. Иште, кене юрегим къозгъады. Айт, айт, деп эмир этс, амма тилим бармай, айталмайым. Бильмейим, айтсам да анълар экенсинъми!

Ракъамов. Айтаджагъынъ ракъам олса, анъларым.

Айше. Ракъам не о, бусы даа да къыйын, ады буюк арифнен языла: Севги! Севем, Ахтем, сени севем!

Ракъамов. Къачкъаным ёкъ, севе бер.

Айше. Уф-ф, анълайджакъ инсангъа бенъземейсинъ. Севги эки тарафлы олмакъ керек, демек, сен де мени севмек керексинъ.

Ракъамов. Къоркъам, башым экиге болюнсе ракъамларгъа ер къалмаз. Институткъа имтиан берейим де, сонъ северим.

Айше *(сертийип)*. Демек, шимди севмейсинъ, ойлеми?

Ракъамов. Бильмейим, Айше, амма янымда олсанъ гонълюме пек хош келе.

Айше. Онъа да шукюр... Гъарип анай! Бутюн кунь кене эссиз ятты. Акъшам устю козьлерини ачып, «Къаври, эвлядым» деп багъырды. Сонъ кене серилип къалды. Ана!.. Огълуны корьмеден олип кетеджек.

Ракъамов. Къызы да бар эди, дейлер.

Айше. Бар экен. Къавриден бираз кучюк экен. Не олды — кимсе бильмей. Анай, къызыны хатырлап, эр вакъыт айны бир йырчыкъны йырлай ве эм агълай эди...

Айше яваштан «Айдынъыз балалар» йырынынъ эзгисини созар. Бу арада къая артында кольге тепренир. Денъиз ичинде аллы-ешилли ышыкъ балкъылдап, бирден кесилир.

Айше. *(абдырап)*. Козюнъе ич бир шей чалынмадымы?

Ракъамов. Ёкъ.

Айше. Денъиз устюнде ышыкъ йылтырады.

Ракъамов. Прожектор олмалы.

Айше. Титис гедже... Гамлетнинъ бабасынынъ къабирден чыкъып кельген геджесине ошай. Я барып да денъизден... Титис гедже инсанда нидже теляшлар догъура... Ёкъ, гъалиба башкъа бир ышыкъ эди. *(Денъиз кенарына догърулгъанда бирден кери чекилир)*. Денъизде къаралты бар!

Ракъамов. Агъач олмалы. Тюневин озенлер ягъмурдан ташып, къораларны ювып денъизге ташладылар... Сонъ, Гамлетнинъ бабасы къабирден насыл чыкъкъан?

Айше. *(козьлерини денъизден алмадан)*. Ахтем, денъизде къаралты бар... Бакъ, толкъунлар оны эп ялыгъа итейлер. Сув тюбюне комюльди... Иште, коресинъми, кене чыкъты... Мен къоркъам, кетейик бу ерден.

Р а к ъ а м о в. Кетмек олмаз, биз посттамыз.

А й ш е. Кене батты... *(Октемнен далгъа шувулдап, орталыкъкъа пускюрип джайылыр)*. Далгъа къаралтыны ялыгъа ташлады! *(Денъизге догъру адымлар. Бирден абдырап)*. Ой-й, джесет! Инсан джесети!..

Р а к ъ а м о в *(якъын келип)*. Эбет, инсан джесети! Сачлары бетине джайылгъан...

А й ш е. Юр, кетейик, мен къоркъам.

Р а к ъ а м о в. Юр, пост начальнигине бильдирейик.

Чыкъарлар. Къая артындан А з м и котерилир.

А з м и. Не исе, кеттилер... Пичлер! Бу арам эриф ольген сонъ да мени излей. Эйиликке алямет дегиль. *(Джесетни котерип, денъизге ташлар)*. Балыкъларгъа аш олсун! Давранмалы, шимди етип келирлер.

Къаялар артында гизленип, арды-сыра сигнал берир. Бираздан понтон къайыкъ ялыгъа якълашып, къаягъа уруныр.

К ъ а й ы к ъ т а н. Эмдже, Акъбардакъ ялысы бумы?

А з м и. Эбет, будыр.

К ъ а й ы к ъ т а н. Алла белясыны берсин, бу амансыз фуртуна аз къалды мени богъаязды. Мен балыкъчы колхозындан олам.

А з м и. Чыкъынъыз!

К ъ а й ы к ъ т а н. Къаялар кедер этмезми?

А з м и. Тез ол, чыкъынъыз!

К ъ а й ы к ъ т а н. Ким айта?

А з м и. Империя! Къайыкъта ким?

К ъ а й ы к ъ т а н. Цезарь!

А з м и. Тез ол, чыкъынъыз!

К ъ а й ы к ъ т а н. Аманлыкъмы?

А з м и. Сизге айтам, тез ол, чыкъынъыз!

Къайыкътан чалманлы бир адам — И с м а и л тюшер.

И с м а и л *(элинде пыштавыны азыр тутып)*. А з м и адлы шахскъа эль берем, ойлеми?

А з м и. Эбет. Исмаилгъа эль берем, ойлеми?

И с м а и л. Эбет *(Эль тутушырлар)*. Чокъ беклеттинъ, корчектен де богъулаяздым.

А з м и. Гонъюлли бекчилер къурт киби къайнашалар. Чаре олмады.

И с м а и л (*тишлерини къайрап*). Эх-х, олар...

А з м и. Сен агълайсынъмы?

И с м а и л. Иште, шу ерде анамнынъ къабири оладжакъ. Эшильген, йыкъылгъан.

А з м и. Яваш олунъ, совет ялысы къутургъан денъизден де хавфлыдыр.

И с м а и л. Къачып кеткениме он секиз йыл олды...

А з м и. Давранайыкъ, мени олюлер излей. Бу гедже манъа изими джоймакъ керек.

И с м а и л. Я мен?

А з м и. Сени совет гражданлыгъына къабул этерим. Документлер азыр. Лякин къоркъам, сени ерли халкъ танымазмы?

И с м а и л. Яшлыгъым шеэрде кечти — окъудым. О вакъыт биле мени танымай эдилер. Он секиз йыл... Буны тут!

А з м и. Не о?

И с м а и л. Къомшу девлеттен бу девлетке достлыкъ бахшышы — дипломатия алеминде достлыкъ иште бойле ола.

А з м и. Не о?

И с м а и л. Шейтан машинасы! Онынъ кучю къалелернинъ ташларыны тоз этип, коклерге чанъгъыта.

А з м и. Гузель шей экен... Авлакъта янгъан ярыкълар эрбий къаледир.

И с м а и л. Якъын экен.

А з м и. Якъын амма бармасы къыйын. «Бахшыш» тек бир данеми?

И с м а и л. Колхозгъа да бар. Экинджисинен бу колхозгъа мезар къазармыз.

Чыкъарлар. Бираздан Л я т и ф ве эки сынъыр бекчиси келип кирерлер.

I б е к ч и. Начальник аркъадаш, постта адам корюльмей.

Л я т и ф. Худжур шей... Масхаралыкъ! Бойле месуль бир гедже... Ич бир тарафкъа чекильменъиз, мен шимди къайтып келирим. (*Чыкъар*).

II б е к ч и. Насыл дейсинъ, мына шимди денъизнинъ о тарафында да фуртуна бардырмы?

I бекчи. Бираз бекле, дюнья революцнясы чыкъсын да, анда барып кельген сонъ айтырым.

II бекчи. Денъизде тютюн къокъусы бар, дуясынъмы?

I бекчи. Сен тютюн сагъындынъ гъалиба. *(Бурун чекип, къокъланып бакъар)*. Эм сайыдан да «Казбек» къокъуй. Думанлатасынъмы бир данечик?

II бекчи *(ачувланып)*. Ананъ сени терс догъургъан гъалиба.

I бекчи. Бильмейим, насыл догъургъаныны анамдан сора.

II бекчи. Шай да белли.

I бекчи. Белли олса не сорайсынъ?

Лятиф, Айше ве Ракъамов къайтып кирерлер.

Лятиф. Косьтеринъиз, не ерде?

Айше. Мына...

Лятиф. Бельки къоркъудан ойле корюльгендир?

Ракъамов. Джесет эди.

Лятиф Нечюн тартып чыкъармадынъыз?

Айше *(титсиреп)*. Вай!..

Лятиф *(Ракъамовгъа)*. Сен де къоркътынъмы?

Ракъамов. Начальник аркъадаш, ялыгъа ташлангъан джесетни денъиз бир даа кери тартып алмаз бельледим.

Лятиф. Постны ташлап кетмекнен джинает ишлединъиз. Бу меселени комсомол бюросында бакъармыз. Къана, постынъызгъа кечинъиз. *(Сынъыр бекчилерине)*. Юринъ, облавгъа!

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: кабинет. Ичерисини тютюн думаны баскъан, Стол устюнде сигар тюпчиклеринен толу куллюк, ичильмеген чай, ашалмагъан аш. Борис, башыны столгъа даяп, тюшюнджели бир алда отура. Ичери хызметчи къадын кирер. Кедернен столгъа бакъып, башыны саллай: эх-х!..

Хызметчи къадын *(стаканны кери алып)*. Кене сувып къалгъан. *(Чыкъып, дерьал сыджакъ чайнен къай-*

тып кирер). Борис Никитич, ич олмадым бир чайчыкъ ичинъ. Сизге деп къомшудан экши бир лимончыкъ тапТЫМ. Бакъкъанда биле агъызынъ сувлана. *(Сукюнет, Багъырып).* Борис Никитич, бакъ, сонъу ярамаз, атешленирим. ...Энди бу не маразнынъ битмеген тюшюнджесидир! Айды, тувгъанчыгъым, ич бир чай да, диван устюне узанып, бир чырым юкъу ал. Кимсени кирсетмем, командировкагъа кетти, дерим. Учь геджедир, де юресинъ, де тюшюнесинъ, шай олурмы энди. *(Сакин бир давушнен).* Ёкъса севги асретлиги чекесинъми? Яшлыкъта олуджы шейдир. Ана, айта эдинъ де, ады не эди шу?

Б о р и с. Нияр.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н. Иште, дейим де, къызлар енгиль этек ола тургъанлар, ёкъса гонъюлинъи къырдымы, джанынъы агъырттымы? Къасветленме, тувгъаным, башкъасыны тапармыз. Эм ойлесини тапармыз ки, тыпкъы монпасье олур.

Б о р и с. Нияр енгиль къызлардан дегильдир.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н. Айса даа не ола билир?.. Ёкъсам бир шей джойдынъмы?

Б о р и с *(аякъкъа турып).* Джойдым, бизчюн пек къыйметли шейни джойдым.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н *(абдырап).* Парамы?.. Борис Никитич, айт, не къадар, чокъ эдими?

Б о р и с. Эй-й, джойылгъан шей пара олгъайды.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н. Айсе?

Б о р и с. Душманымы джойдым.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н *(агъламсырап).* Борис Никитич, сени къабаатлайджакъълармы?

Б о р и с. Къабаатласалар да акълылар.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н. Вай анайчыгъым, не япайым да, не эйлейим экен...

Б о р и с. Къоркъма енге, мен душманымны еди къат ернинъ тюбюнден биле тапып, къуйругъындан тартып чыкъарырым. *(Кулюмсиреп).* Лякин бу ишни насыл япмакъны тюшюнмек керек, амма сиз кедер этесинъиз.

Х ы з м е т ч и к ъ а д ы н. Айсе, тюшюн, тюшюн тувгъаным, бир даа кедер этмем. *(Къапыдан чыкъаяткъанда).* Я чай?

Б о р и с. Сёз берем, мытлакъ ичерим. *(Телефонда).* Коммутатор, 14 — 15-ни беринъиз.. Джесетни яргъан экимлерни мында озгъарынъыз. *(Озь башына).* Къан!.. Энди догъгъанда аят тарафындан олюмге укюм этильген

инсан баласы, онъа берильген къыскъа омюрни яшамадан, бир алчакънынъ элинен кунь эвельден ер юзюнден силине, саф авадан, кунештен, дюнья зевкъындан марум этиле. Ахмакъ олюмни хаинлер озь эллеринен шерефлейлер... Къан!.. Эх сиз джеллятлар...

Ичери невбетчи келип кирер

Борис. Кельдилерми?
Невбетчи. Сизни беклейлер.
Борис. Кирсинлер.

Сабри ве эким кирерлер.

Эким. Мерабанъыз, Борис Никитич!
Сабри. Селям сизге, Борис Никитич!
Борис. Сагъ олунъыз. *(Экимге)*. Ким олгъаны тайин этильдими?

Борис бутюн вакъыт Сабрини козетип турар.

Эким. Джесет пек орьселенген. Итимал, эсалет япылгъандыр. Къафа тасы парлангъан, эки аягъы да тизден яралангъан ве сынгъан. Бир къач куньлер девамында сув ичинде булунып ташларгъа, къаяларгъа урунмасы онынъ бет къияфетини бир тамам денъиштирген. Сизге малюм олгъаны киби, онынъ устюнден ич бир кягъыт чыкъмады. Атта усть урбалары биле алынгъан. Сёз ёкъ, аселет япылгъан бир джинает.

Борис. Бельки озь-озюни атып, сонъ яралы алда озюни денъизге ташлагъандыр?

Эким. Хайыр, ойле ола бильмез, чюнки о аркъадан атылгъан. Къуршунлар джигер ве юрегини ярып, бири кокюс къафесинден чыкъкъан, экинджиси де сол къабыргъасында къалгъан. Мына! *(Къуршунны стол устюне къояр)*.

Борис. Сейленъиз, бу иш къарарнен не вакъыт олгъандыр?

Эким. Занымджа, бундан учь-дёрт кунь эвельси.

Борис. Дёрт кунь эвельси сиз гъалиба Акъбардакъ коюне лекция окъумагъа баргъан эдинъиз, ойлеми?

Сабри. Эбет, район сагълыкъ сакълав болюгининъ риджасынен барып кельдим. Лякин бунынъ..

Б о р и с (*оны болип*). Эким оларакъ шахсен сиз бу джесет акъкъында не айта билирсинъиз?

С а б р и. Борис Никитич, меним коллегам даа шимди фарз ве тайин этильмеси мумкюн олгъан эр шейни айтты.

Б о р и с (*экимге*). Сизге шахсен риджада булунам, бугунь де койге хастагъа барынъыз. Шу къартийнинъ сагълыгъы мени чокъ раатсызландыра. Кетмек мумкюн.

Э к и м. Мытлакъ барырым. Айды, сагълыкънен къалынъыз (*кетер*).

С а б р и. Сагълыкънен къалынъыз, Борис Никитич.

Б о р и с. Сиз токътанъыз.

С а б р и (*денъишкен бир сеснен*). Динълейим сизни, Борис Никитич.

Б о р и с. Энди эким оларакъ дегиль де, шаат оларакъ бир суальге джевап беринъиз.

С а б р и. Сизни анълап оламайым, Борис Никитич.

Б о р и с. Акъбардакъ коюне баргъанда бу джесетни анъдыргъан... Не къалтырайсынъыз?

С а б р и. Борис Никитич, менден худжур шейлер сорайсынъыз.

Б о р и с. Агъызымны ачып етиштирмедим, энди суалимнинъ манасыны анъладынъыз.

С а б р и. Хайыр, меним анълагъан шейим ёкъ, лякин...

Б о р и с. Дейджегим, бу джесетни анъдыргъан ич бир кимсеге расткельмединъизми? Шай, узун сачлы, орта бойлу...

С а б р и. Хайыр, хайыр Борис Никитич.

Б о р и с. Ялыда, къайыкътан тюшкенде, я да лекция вакъытында залда эслемединъизми?

С а б р и. Бильмейим, Борис Никитич, адам чокъ эди, эписи хатирде къалырмы я?

Б о р и с. Шу акъшамы къайда къондынъыз?

С а б р и. Клубда, диван устюнде. Къыш дегиль я.

Б о р и с. Клуб мудири озь эвине чагъырмадымы?

С а б р и. Акъкъы керекмей, чагъырды, лякин, билесизми, ильк корьген адамнынъ эвинде насыл къонарсынъ. Чекиндим.

Б о р и с. Бойле мусафирпервер къоджаман бир койде эким ичюн къонакъ тапылмагъаны худжур бир шей.

С а б р и. Табиатым ойле, бирде-бирининъ эвине барып мусаллат олмагъа утанам.

Б о р и с. Сиз Петербург университетини битирдим деген эдинъиз.

Сабри. Эбет. Революциядан бир къач йыл огюне битирип чыкътым. Зарур олса шеадетнамем эвдедир, косьтеририм.

Борис. Лякин шу йылы битирип чыкъкъан студентлер джедвелинден ве архив материалларындан сизнинъ адынъыз тапылмады.

Сабри. Ёкъ, ола бильмез...

Борис. Мында Азербайджандан кельдинъизми?

Сабри. Эбет, бу ернинъ икълими хасталыгъыма келишкенинден...

Борис. Я Азербайджангъа къайдан кельдинъиз?

Сабри. Борис Никитич, бу насыл бир суальдир? Мен протест этем...

Борис. Айды, шимдилик олды.

Сабри (*турып*). Сагълыкънен къалынъыз, Борис Никитич.

Борис. (*Звонок. Ичери кирген невбетчиге*). Эким шимдилик бизде къалсын.

Сабри. Борис Никитич, азизим, ботен ерде адымы кирлеменъиз, мен киби басыкъ, бичаре адамны олмайджакъ ерде къоркъузманъыз.

Борис. Къальбинъиз темиз олса къоркъмагъа себеп ёкъ.

Сабри. Озюнъизнинъ шек-шубелеринъизнен мени текмиль шашырдынъыз. Отуз йылдыр, халкънынъ агъырысыны-ярасыны савултып келем. Совет муэссиселеринден чокъ тешеккюрлер алдым. (*Къойнундан бир десте кягъыт чыкъарып, стол устюне къояр*). Буларгъа бакъынъыз. ...Къардашым ,мен энди эсли бир адамым, ботен ерде чекиштирме, къапама... Сор-сораштыр, лякин. .'Адынъ чыкъкъандже джанынъ чыкъсын дегенлер, мындан акъланып чыкъсам да сонъундан эр кес манъа шубенен бакъар. Къадыным Зулейха ханым эвде хаста ята, беклей-беклей чекишип олер...

Борис. Къабаатынъыз олмаса къадынынъызгъа да чокъ беклемек керек олмаз.

Сабри. Къабаат?!.. Борис Никитич, азизим, мен къарт адамдан...

Борис (*невбетчиге*). Алынъыз!

Сабри (*чыкъаяткъанда*). Эх-х, не эйледим де, бу къартлыкъта нелер корьдим...

Борис (*бир озю*). Делиллергеми инанмалы, онъамы?.. Онынъки сафдилликми, айнеджиликми?.. О инсан-

мы, зеэрли йыланмы? *(Телефонда).* Коммутатор! Къалени беринъиз! Лятифми? Сонъ, насыл, тапылдымы? Екъ? Тинтинъиз! *(Телефонны ерине къояр).*

Хызметчи къадын *(кирип).* Борис Никитич!

Борис *(ачувланып).* Енге?

Хызметчи къадын. Чай дегиль, джаным, козьайдын кетирдим.

Борис. Айтынъыз!

Хызметчи къадын. Ах Борис Никитич, экиси де бири-биринден гузель тыпкъы гъондже гуллер.

Борис. Риджа этем, къыскъадан кесинъиз: не олды?

Хызметчи къадын. Валлаий, Борис Никитич, санъа къайсы бирини ляйыкъ тападжагъымны озюм де бильмейим. Экиси де пери къызлары, бирер ютум сув.

Борис. Енге, мени иштен алманъыз, атешленирим...

Хызметчи къадын. Адлары да бири-биринден гузель...

Борис. Уф-ф...

Хызметчи къадын. Озьлери де торгъайлар киби чивильдешелер. «Бориске айтынъыз, Гульнарнен Нияр кельди», дейлер.

Борис. Нияр? *(Къуванчнен еринден турып, къапыдан чыкъар).*

Хызметчи къадын. Ишге онынъ тюшюнджеси не экен. Къыз дегенимнен къанат такъып учты. Билем мен сизлерни. Не исе, чайны ичкен. Энди аш да ашар.

Чыкъар. Ичери Гульнар, Нияр ве Борис кирерлер

Борис. Нияр, бойле япмакъ олурмы: энди эки айдан берли сенден не хабер бар, не тебер.

Нияр. Багъышла, Борис, ниетим сенинънен козькозге корюшмек эди, лякин чарем олмады: диссертациямны азырламакъ геджеми де куньдюз этти.

Гульнар. Борис аркъадаш, таныш олунъыз: медицина илимлери кандидаты Нияр Мердимшаева!

Борис. Мына не! Бер къолунъны, бир даа сыкъайым. Демек тезден профессорлар сырасына кечеджексинъ, ойлеми?

Нияр. Учкъан къуш къонмагъа севмез дегенлер, лябит...

Борис. Уч, Нияр, уч, мемлекетимиз бол, лякин мектюп язмагъа да унутма.

Нияр. Борис?..

Борис. Нияр да шай япкъан сонъ авлакъ тюшкен къызлар достларыны унута экенлер, деген фикирге кельдим.

Гульнар. Яшлар да, деп къош.

Борис. Янълыш! Мен тарсыкъкъан сайын Ниргъа мектюп яздым.

Гульнар (*мугъайып*). Къаври десенъ, энди эки йылдыр, бир мектюпчик де язмады.

Борис. Язмады дейсинъми? Догъру, манъа да язмады, лякин Анайгъа кельген мектюплернен эр вакъыт манъа да селям ёллай эди. Зарар ёкъ, бир кунь ола о къайтып келир эбет, онъа ойле бир зыкъы чекейик ки... Лякин...

Гульнар. Борис аркъадаш, бир шей олдымы ёкъса?

Борис. Анай къоркъунч бир хасталыкъкъа огърады. Учь куньдир эссизликте ята. Энъ корюмли экимлерни ёлладым — хасталыгъыны тайин этип оламадылар.

Гульнар. Заваллы анай, десене сонъки эвлядыны да кoралмай козьлери юмуладжакъ...

Нияр. Багъышланъыз, бу анай дегенинъиз кимнинъ анасы ола я?

Борис. Бутюн койнинъ анасы. О къадар муляйим бир къартий ки, койде оны яшы-къарты тек «анай» деп чагъыралар. (*Нияр тюшюнджеге далар. Телефон*).

Борис. Телефонда ким? Къале башы Лятифми? Не?.. Патлав!.. (*Телефонда башкъа номерни алып*). Гаражны беринъиз! Машина аман шимди къапы алдына кельсин.

Гульнар. Борис аркъадаш, не олды?

Борис. Мени багъышланъыз, сизнен кереги киби корюшмезден эвель, акъшамгъадже сизни озь башынъызда къалдырмагъа меджбурым. Манъа койге етишин бармакъ керек.

Хызметчи къадын. (*табакъ толусы ашнен кирип*). Ёкъ, тувгъаным, энди сени ич бир якъкъа йибермем. Тюшюндженъ чезильди, отур да мынавы чочамиторгъайларнен тойгъандже аш аша.

Борис. Енге, анълайсызмы, девлет иши!

Нияр. Борис, Анайнынъ коюне кетесинъми?

Борис. Эбет, Нияр, анда тез барып етмем керек.

Нияр. Мумкюн олса, мени де ал. Бельки шу къартийге бир чаре тапарым.

Борис. Ойле олгъанда юринъ, учюмиз де кетейик.

ПЕРДЕ ЭНЕР

Учюнджи лева

Сана: хастаханеде. Буюк ве айдын бир ода. Ачыкь пенджерелер огюнде мейва тереклерининъ даллары саркъып турмакъта. Ичериде кровать ве акъ орьтюли тумбочка. Кроватта А н а й. Онынъ янында медицина эмширеси.

А н а й (*эссизликте*). Огълум, эвлядым... Кель, кель, дживаным, якъын кель, къозучыгъым. Манъа сени ольди, дедилер, огъулчыгъым... Кель, кель, козьчиклеринъден опейим... (*Бирден теляшнен багъырып*). Балам, балачыгъым, санъа не яптылар...

Аякъ уджларына басып ичери Айше ве элинде бир топ гулю олгъан Р а к ъ а м о в кирерлер. Р а к ъ а м о в чечеклерни тумбочка устюне къойып, кенар чекилир ве гизлиден козьлерини силер.

А й ш е. Инсан!.. Дюньягъа баарь чечеги киби ачылып келе, сонъундан исе эбедий сола. Табиат десенъ оле. текрар тириле, гуллене ве эп янъы-янъы несиллерни айбетлей... (*Ракъамовгъа*). Яшармы?.. Яхшы адам ольмемек керек... Патлавдан гъарипнинъ эвинде таш устюнде таш къалмагъан. Кене яхшы озю эвде ёкъ эди...

Олар одадан чыкъкъан арада, ичери Н и я р, Г у л ь н а р, Б о р и с ве э к и м келип кирерлер.

Б о р и с (*Нияргъа*). Бутюн койнинъ анайы мына бу къартий эди.

Н и я р (*элини анайнынъ манълайына къойып, экимге*). Диагнозы тайин этильдими?

Э к и м. Хайыр, ич бир фикирге келип оламадыкъ. Тюневин консилиум олды, лякин кесен-кес нетиджеге келинмеди. Хаста бутюн вакъыт эссизлик ве унутчанлыкъ вазиетинде булуна. Тынышта бир сандыракълай ве огълуны анъа.

Б о р и с. Сандыракълав арасы ич бир кимсенинъ адыны анъмадымы?

Э к и м. Ёкъ, анъмады, лякин огълу акъкъында къоркъунч бир хабер эшитсе керек ве бунынъ нетиджесинде...

Г у л ь н а р (*абдырап*). Къаври, Къавричигим... (*Окюрип агълар*).

Б о р и с. Гульнар, озюнъи эльге ал, хаста адам чешит шей айта билир.

Г у л ь н а р. Я... я барып да...

Борис. О алда койде башкъаларынынъ да хабери олур эди.

Нияр. Борис, мен экимнен фикирлешмек истейим.

Борис. Буюрынъыз. Мен мында олурым.

Ниярнен эким чыкъарлар. Гульнар козьлерини силип, пенджере огюне барыр.

Борис. Гульнар, сен окъумагъа кеткенде Къавриге адресинъни бермединъми?

Гульнар. Адресим белли дегиль эди, биринджи мектюплеримизни Азми вастасынен алышып-беришеджек эдик.

Борис. Сонъ?

Гульнар. Азми тек бир адрес ёллады. Лякин шу адреснен язгъан бутюн мектюплерим кери къайтып кельдилер.

Борис. Худжур шей...

Гульнар (*текрар къозгъалып*). Борис... Борис агъам, я барып да Къаври сайыдан ольген олса...

Борис. Э-э, Къаври сени нафиле макътай экен, пек ямап джылавукъ экенсинъ де. Сенинъ йигитинъ исе ольмек дегиль, шимди сынъырда душманларына кимсин насыл зыкъы берердир.

Анай. Кель, кель, яврум, кель къозучыгъым... Манъа сени ольди, дедилер, бирданечигим... Кель, кель, козьчиклеринъден опейим...

Гульнар артыкъ чыдап оламагъанындан, окюрип-агълап одадан чыкъар.

Борис. Анай, анай! Мен, мен кельдим, Борис. (*Озь башына*). Шаиров... Анай... Патлав... Азми... Эписи бир вакъытта... Анай, анай, мен кельдим, Борис. Къавриникъ досты.

Анай. Барис?.. Огълум, Къавричигим...

Борис. Къоркъманъыз, анай, ялан айттылар, Къаври сагъдыр.

Анай (*абдырап бирден козьлерини ачар*). Не?!

Борис. Къоркъманъыз, анай, огълунъыз къайда олса да тапармыз. Мына шимди сенинънен берабер Ворошилов аркъадашкъа мектюп язармыз. Анайнынъ огълу Къаври къайдадыр, сагъ-селяметми, деп сорармыз. О да

чекмеджесинден буюк бир дефтер чыкъарып, Анайнынъ огълу Къаври къайдамы экен, деп, араштырмагъа башлар. Умеров Али, Гъаниев Вели, Нуриев Осман, Анайнынъ огълу Къаври... А-а, таптым, таптым, деп, озю де къуваныр. Анайгъа селям этинъиз, онынъ огълу фелянча ерде, тюгенче полкта, шанлы Къызыл Орду сафларында хызмет эте, дер.

Анай. Яз, эвлядым, яз...

Борис (*къоюн дефтерини чыкъарып*). Сёйле, анай, не язайым?

Анай. Иззетли, сеадетли, мезиде мераметли товарищ Ворошилов...

Борис. Анай, Къаврини ольди деп сизге ким айтты?

Анай (*хатырлайджакъ олып тырышыр. Бирден юзюнде, козьлеринде дешет бир къоркъу къозгъалыр*). Кемик... Огълумнынъ кемиклери... Эвлядым, Къавричигим, санъа не яптылар...

Анай эссизликке тюшер. Нияр ве эким чапып кирерлер.

Нияр. Не олды?

Борис. Аз бучукъ эске кельген эди...

Нияр. Борис, хастаны ёрмакъ олмаз, онынъ ичюн шимди эр бир сание эсаптадыр. Биз экимнен, хавфлы олса да, джесюр бир эксперимент япмакъ къарарына кельдик, чюнки акси алда хастанынъ вазиети умютсиздир. Бу гипноз нетиджесинде хаста бельки акъылындан марум да олур. Лякин, не япмалы, башкъа чаре ёкъ... Манъа мында къалып, хастаны сынап бакъмакъ керек. (*Эким, Борис ве медицина эмширеси чыкъарлар*). Эвлядыны хатырлай, дейлер. Олюм арфесиндеки сагълыкълашув севгиси... (*Анайнынъ къолтугъы астына термометр къояр. Пенджереге чекилип, тышкъа бакъар*). Ана!.. Не къадар севимли бир ад: ана! (*Теренден курсюнип*). Мен анамнынъ ялынъыз кольгесини хатырлайым. Мени къучагъына ала да, йырла, къызчыгъым, дер эди. Мен де... (*Яваштан йырлар*).

Айдынъыз балалар, бир баланы
Ортамызгъа алайыкъ,
О не япса биз де оны
Эп бирликте япайыкъ...

(Анай козьлерини ачып динъленир).

Эр шейни унутсам да, бу йырчыкъ акъылымда къалгъан.

Анай. Къызым, шу йырчыкъны бир даа айтчы!

Нияр *(сескенип). Анай, сиз уяндынъызмы?*

Анай. Къызым, шу йырчыкъны бир даа айтчы!

Нияр *(козьяшларыны гизлеп оламаз. Йырлар).*

Айдынъыз балалар, бир баланы
Ортамызгъа алайыкъ,
О не япса биз де оны
Эп бирликте япайыкъ...

Бу къадар. Къалгъаныны бильмейим. Бир бейитчик....

Анай. Эбет, бир бейит... Сен къайдан оласынъ, къызчыгъым?

Нияр. Шеэрден кельдим, анай, сизни савултаджам.

Анай. Адынъ не, къызчыгъым?

Нияр. Нияр!

Анай. Нияр!.. Гузель адынъ бар, къызчыгъым. Адынънен къарт ол. О якъларда меним Къаврийимни корьмединъми, къызчыгъым.

Нияр. Корьмедим, анай.

Анай. Адынъ не, къызым?

Нияр. Нияр!

Анай. Якъын кель къызчыгъым, козьлеринъе бакъайым.

Нияр. *(якъынлашып).* Анай, сиз агълайсызмы?

Анай *(Ниярнынъ козьлерине тикилип бакъкъан сонъ, бирден багъырып).* Хатырладым, хатырладым къозучыгъым... *(Текрар эссизликке тюшер).*

Нияр. Кимни хатырлады?.. Ёкъ, ёкъ, ич оладжакъ шейми... Эвлядыны, огълуны, эбет, огълуны хатырлагъандыр. Ана! Не къадар атешли юрек. Ана!..

Борис *(кирип).* Нияр, санъа не олды? Бензинъ апакъ кесильген, козьлеринъде яш бар.

Нияр. Шай... *(Термометрни алып, текрар Анайнынъ юзюне бакъар).* Сыджагъы буюк, лякин кечиктирмек олмаз, деръал башламакъ керек...

ПЕРДЕ ЭНЕР

ДЕРТЮНДЖИ ПЕРДЕ

Бириндҗи лева

Сана: «Къызыл тёпе». Чешит чечеклернен орьтюли къабир. Къабирнинъ башында уфачыкъ ал байракъ ельпиремекте. Авлакъта, ува ичинде кой сечильмекте. Денъиз ялысы авлакъларында къале къарарып турмакъта.

А й ш е *(багъырып, кулип, ичери чапып кирер)*. А-а, тутамадынъ, тутамадынъ. Ет артыма бакъайым! (Къачмагъа ынтылыр). Бакъ онъа, бираз джанлаттым дегенде кене китабыны чыкъарды. Уф-ф, адам оладжакъкъа асла ошамай.

Элинде китабы Р а к ъ а м о в келип кирер

Р а к ъ а м о в *(козьлерини китаптан алып, эзберден)*. Икс, плюс игрек... бусы скобкада... бусы квадратта...

А й ш е. Ахтем, джаным, ич олмадым ярашып тургъан мына бу джанлы табиаттан утан... Не де белялы башым бар экен: халкъкъа джанлы юрек, манъа ракъам торбасы къысмет олгъан. Къайдан мараздан севдим бильмем, юрегим тек оны коре, оны севе. Ракъамов, кель мында, мелевше топлайыкъ.

Р а к ъ а м о в. Чечек джыймакъ бош адамларнынъ ишидир.

А й ш е. Къызларгъа берирсинъ.

Р а к ъ а м о в. Чечексиз де олардан башымы къуртарамайым.

А й ш е. Мына не! Бельки мен де санъа мусаллат олгъандырым! Истесенъ, кетейим.

Р а к ъ а м о в. Айды, олды-оладжакъ, кель, берабер чечек джыяйыкъ.

(Чалы астына ерлешип, мелевше терерлер)

А й ш е *(дефтерини ачып, назнен)*. Янъы бир шиир яздым.

Р а к ъ а м о в. Башкъа ишинъ ёкъ эдими?

А й ш е. Сен бир динълечи! *(Окъур)*.

«Эбет, артыкъ кельди баарь,
Чечек уздим бем-беяз.
Мавысында севгим бар,
Сарысында гонълюм аз.

Айды, деди, айды къыргъа,
Къырда чечек джыярмыз,
Кольгеликте демег ясап,
Гонълюмизни сыйлармыз.
Мына энди сокъагъымыз
Къыргъа таба айланды;
Ким айырыр? Эки юрек
Бир--бирине багъланды».

Сонъ, насыл?

Ракъамов. Сёз тасырдысы. Шашам, бойле тасырдыларны да китап этип чыкъаралар. Шунчюн де математика дерсликлерине кягъыт етмей.

Айше (къызып). Мен де шашам, бу яшына кельдинъ де, юрегинъ кене чий къалды. Ёкъ, джаным, сенинъ юрегинъ сёзнен алынаджакъ бир шейге ошамай. Бакъ, агрессиягъа кечип, юрегинъни зорнен тутып алырым.

Ракъамов. Я о да насыл ола?

Айше. Мына, шай ола (*апансыздан Ракъамовны къучакълап, онынъ бетинден опер*).

Ракъамов (*недир, хош бир шей сезген киби олур, джылмайып кулер. Китабыны кенаргъа атып, опюшни текрарламакъ мерамынен Айшеге эгилир*). Айше, джаным...

Айше (*отургъан еринден секирип турар ве къачар*). Тут, тут бакъайым. Быз-быз...

Ракъамов. Айше, токъта, джанчыгъым, санъа айтаджакъ сёзюм бар...

Айшенинъ пешинден чапып чыкъар. Сыртында чантасы ве ав тюфеги, сакъал йиберген Исмаил ичери келип кирер.

Исмаил. Шимди буларда аксине олса керек: къадын эркекнинъ устюне атыла. Рав-но-правие! (*Этрафкъа бакъып*). Мындан яхшы корюне. Языкъ, патлатып оламадыкъ. Баре большевик къалесининъ ресимини хатире оларакъ чыкъарып алайым, керек олур. (*Тёпе устюне чыкъаджакъта, шу ердеки къабирни корип токъталыр*). Бу да кимнинъ мезары экен... (*Баш ташы устюндеки языларны окъур*). «Ёлджы! Бу ерден кечкенде токътал да, башынъны эг: бу дым топракъта, бинъ докъуз юз йигирминджи сенеси ноябрь он экиде акъ бандитлер тарафындан ольдирильген шанлы партизан командири Сейдамет ята. Яткъан

ери пуф ястыкъ олсун. Амин!» А-а!.. Огъурсыз растке-лиш... *(Аппаратыны къалеге догърултыр.* Ракъамов *ичери чапып кире, чалы тюбюндеки китабыны ала. Исмаилни эслеп).*

Ракъамов. Авджы аркъадаш, сиз не авлайсынъыз я?

Исмаил. Бу ерден корюльген кой манзарасыны пек бегендим. Оны озюме хатире этип ресимини чыкъарып алмакъ истейим. Аджайип бир манзара! Дженнет десенъ де оладжакъ. Бизим тарафлар да иште бойледир.

Ракъамов. Я сиз къайсы тарафлардан оласынъыз?

Исмаил. Сухумдан кельдим, къардашым. Бу сене раатлыкъкъа чыкъкъанда, барайым, шу макътавлы денъиз ялыларыны да корейим, дедим.

Ракъамов. Яхшы япкъансынъыз. Таныш олайыкъ: Ракъамов!

Исмаил *(кулип).* Ракъамов? Худжур фамилия.

Ракъамов. Лагъаб. Лякин энди юз процент фамилия акъкъыны къазанды.

Исмаил. Менимки исе Арсланзаде! Бу да худжур я?

Ракъамов. Татарджа гузель сёйленесинъиз.

Исмаил. Э, бир къарар сёйленем иште. Озюм тильшнас олгъанымдан, къаерге бармайым шу халкънынъ тилини огренмеге тырышам. Асылындан алып бакъкъанда тиллеримиз де бири-бирине чокъ якъын. *(Папирос къутусыны узатып).* Якъынъыз!

Ракъамов *(якъар. Тютюнге богъулып).* Кескин!

Исмаил. Корюле, алышмагъансынъыз. Келинъ, отурайыкъ, лаф этейик бираз.

Ракъамов. Багъышланъыз, беклеген адамым бар.

Исмаил *(ийлекярлыкънен джылмайып).* А-а... Барынъыз, бир озюнинъ джаны сыкъылыр. *(Онынъ артындан).* Динсиз халкъ, эр шейни делиги-тешигинедже бильмек истейлер. *(Фотоаппаратыны къалеге чевирир, кнопкасыны басар. Тыштан йыр сеси эшитилир).* Ана санъа бири даа. Шимди кене ахрет суаллери башлар. Кечип кетсин шу. *(Чалы артына гизленир. Йыр сеси эп санагъа якъынлашып. бираздан бир эли беяз безнен багълы, арбий урбалы Къаври ичери келип кирер).*

Къаври. Иште, коюм де корюнди! Кене шай дюльбер, кене де... *(Къабирге чевирилип, башыны эгер).* Агъам, тувгъан агъачыгъым!.. Къабиринънинъ башында берген сёзюмни намуснен эда эттим. *(Кой бетке чевирилир).*

Азиз аначыгъым, огълунъ къайтып кельди... Къуваныр, эх не де къуваныр я!.. Гульпар не япа экен? Къыз юреги баарь авасы киби саат сайын денъиширˏ дегенлери догъру экен... Гульнар, Гульнар... Бойле олур деп тюшюнмеген эдим. Шу девир ичинде бир мектюпчик де язмадынъ. *(Койге догъру адымлайджакъта чалы тюбюндеки Исмаилны корип къалыр)*. Мерабанъыз кой деш!

Исмаил. Я мераба, къардашым. *(Озь башына)*. Янъылмагъан, «койдеш», деди.

Къаври. Чыкъынъыз шу чалы тюбюнден, мени танымадынъызмы ёкъса? Меним, Къаври! *(Якъын барып)*. Багъышланъыз, мен сизни койдешлеримден бири белледим.

Исмаил. Аз бучукъ янъылдынъыз. Койдеш олмасакъ да, ватандашмыз. Мен Аджаристандан олам.

Къаври *(тюшюнджеде)*. Сеяаткъа чыкътынъызмы?

Исмаил. Эбет, ватанымнынъ бу аджайип кошесини де корейим, дедим.

Къаври. Авджы олсанъыз керек.

Исмаил. Ойле демек де мумкюн. Лякин мен кийик айванларны дегиль, коллекция ичюн чешит боджеклерни ве базы бир къушларны авлайым. Озюм зоологым. Ульке музейинде чалышам.

Къаври *(озь башына)*. Ким эди шу?.. Алевли, ачувлы, якъыджы козьлер... *(Исмаилге)*. Яхшы зенаатынъыз бар экен.

Исмаил. Лякин эр шейни озь козюнънен корип бильмек ичюн чокъ долашмакъ керек ола.

Къаври *(озь башына)*. Манъа не ола шу... Кене шу ерде... Десене...

Исмаил *(къутусыны чыкъарып)*. Бир папирос якъынъыз.

Къаври папироскъа эгильгенде якъып Исмаилнынъ козьлерине бакъар. Бирден онынъ якъасындан къап-къач этип, аякъкъа тартып турсатыр.

Къаври *(ачувлы бир сеснен)*. Козьлеринъден къан тамлай, инсан къаны!.. Айт, езит, сен эдинъми?

Исмаил. Мен делиге расткельдим гъалиба. Риджа этем, къаба олманъыз, ёкъса менде де кучь тапылыр Эмин-эркин айтынъыз, сиз асла не демек истейсинъиз?

Къаври *(тикилип кене Исмаилнинъ козьлерине*

бикъар). Мен бу козьлерни кичкене бир бала олгъанда корьген эдим. Мен анамны къыдырып къыргъа чыкъкъанда сенинъ къанлы козьлеринъни бу ерде, кене бу чалы янында корьген эдим.

Исмаил. Сиз керчектен де шашыргъансынъыз. Бу топракъкъа омюримде аякъ баскъаным биринджи кередир. Козьге ошагъан козь дюньяда азмы я? Инсанлар чифт олып догъа, дейлер. Лякин шакъанъыз чокъкъа бараджакъ олса...

Къаври. Юр, койге барайыкъ, анда анълашырмыз.

Исмаил. Ахмакъ инсан, сен мени асла ким беллединъ?

Къаври *(козьлери яшланыр)*. Бу къабирде яткъан дживан яшны хатырлайсынъмы?

Исмаил *(апансыздан Къавринининъ яралы элини къап-къач этип бурар)*. Хатырлайым, чокъ яхшы хатырлайым. Айт, даа не демек истейсинъ?

Къаври. Элим, элим...

Курьмеклешип экиси де ерге йыкъылыр. Исмаил Къавринининъ элини къайырып, аякъкъа атылып турар. Пыштавыны онъа козьлер.

Исмаил. Агъанънынъ къабири башында сенинъ де джесетинъ къалсын.

Гъафлеттен Билял къарт пейда олып, таягъыны Исмаилнинъ элине силиштирир.

Билял къарт Мына санъа! *(Пыштав патлап, ерге тюшер)*.

Айше ве Ракъамов чапып кирерлер

Ракъамов *(пыштавны котерип, Исмаилгъа козьлер)*. Къыбырданма! Не, мени къыз пешинден кетти беллединъми? Сенинъ насыл бир къуш авлагъанынъны бир корьгенде эки кере эки киби анъладым.

Айше *(Къаврини эслеп)*. Къаври, Къаври агъа!..

Билял къарт *(Къавриге)*. Бакъ онъа, насыл мазаллашкъан! Валлаий, бир кереден танып оламадым. *(Онынъ къан ийиген элине бакъып)*. Демек, эм анда, эм мында?

Къаври. Не япмалы, ойле расткельди. *(Исмаилни косьтерип)*. Топрагъы чеккен.

Б и л я л к ъ а р т. Я о да кимдир?

К ъ а в р и. Омы?..

Р а к ъ а м о в *(Исмаилгъа)*. Къа, бакъайым, койге догъру марш! Бир-эки, бир-эки...

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: кабинет. Стол башында секретарь ве А з м и. Б о р и с долапып юрмекте.

А з м и *(икяесини девам этип)*. Къыш куню басыкъ бир эвде догъгъаным. Анамдан догъгъанда агъызымдан эмизлигими тутып алгъанлар — тувгъан анам манъа береджек сютинен бай баласыны эмизген. Охшав недир бильмедим — яп-яш башымнен оксюз къалып, халкъ чиркефини озюме аш эттим. Кучючик сабий экенде серсериликке ташланып, гонълюм къырылды. Эль балаларынынъ кейф чаткъаныны корип, юректен окюндим. Окюнчли юрегим эр кимге, эр шейге нефретнен толып, ахыры мизантроп олды: инсанлар манъа къашкъыр олып корюндилер, олардан къуртулмакъ ичюн озюм де къашкъыр кесильдим...

Кимерде ич бир гуняхсыз балаларны чет-кенарда якъалай да, оларнынъ эллерини, бетлерини тишлеп, тырнап, алкъан эте эдим: башкъаларынынъ козьяшы меним къуванчым эди. Омюр мени мына бойле осьтирди... Бойле... Сенелер кунешсиз кунь киби акъып кечтилер. Ялынъыз эдим. Эр кес манъа терс бакъты. Эвсиз, кечмиши къаранлыкъ, бугуни бельгисиз бир бала кимге керек эди?.. Эбет, ялынъыз эдим. Ниает, кендиме дост таптым — пычакънен, гъанджернен достлаштым. Ёл бастым, инсан къанынен юрек окесини сёндирдим... Туттылар. Къутурмыш копекдай бугъавлап, абисханеге ташладылар. Учь сене! Кунешсиз, авасыз учь сене... Дженк чыкъкъан. Тюрк султанына мен де керек олгъаным: мени джезалайыджылар отрядына аскер алдылар. Бойсунмагъан баштакъ койлюлерни догърадыкъ. Эмир бойле эди... Бу иш юрегиме ятты, омюримде биринджи кере озюми косьтердим: десте башы олдым. Интервенция йыллары Эрменистангъа сокъулдыкъ...

Б о р и с. Эмир кене ойле эдими?

А з м и. Эбет, асмакъ, кесмек... Омюр мени бойле тербиеледи. Мен эмир къулы олдым.

Б о р и с. Я сонъ?

А з м и. Дженктен сонъ ёллар кесильди, озь ватаныма къайтып оламадым. Азер денъизи ялыларындан биринде къалдым, анда аммал олып ишледим. Омюр не экечини анъладым. Яваш-яваш тасиль алдым...

Б о р и с. Буларны энди айткъан эдинъ, текрарламагъа аджет ёкъ. Эйиси ачыкътан сёйлешейик: силяны кимден алдынъыз?

А з м и. Сизни анълап оламайым!

Б о р и с. Шаировны сен ольдирдинъ, ойле дегильми?

А з м и. Эбет, биринджи соравда айткъан эдим: ички арасы... Богъдым. Инкярым ёкъ. Онынъ ичюн де гизленмеге меджбур олдым. Не япайым, ичкен шарабым юрегимдеки эски джанаварны уянтты.

Б о р и с. Яхшы хатырла: сен Шаировны дегиль, анайны богъмакъ истединъ.

А з м и. *(отургъан ериндеи атылып турар)*. Ялан! Ботен ерде тёметленесинъиз. Кеччерек олса да, мен совет топрагъында тербиелендим, къутурсам биле бойле бир алчакълыкъ элимден кельмез эди.

Б о р и с. Шаировнынъ джесети денъизден тапылды. Экимлер джесетни ярып бакътылар. Мына бу къуршунлар ондан чыкъты. Ким бильсин оны, бельки мен де янъыладырым: бельки сен богъмакъ ичюн тырышкъанда, оны башкъа бириси атып ольдиргендир? Яни, одада башкъа бири даа бардыр, демек истейим.

А з м и. Къоркъу иште, гизлемек истедим. Хайыр, мен бир озюм эдим. Ичкенден сонъ къавгъа затен пыштав меселесинден келип чыкъты. Къайдандыр бильмем Шаиров озюне силя такъыштыргъан. Манъа тикледи. Бельки шакъа эткендир. Юрегимде кене эвельки шейтан къозгъалып...

Б о р и с. Олды, олды. *(Стол устюндеки китапны элине алып)*. Мына бу китапнен таныш дегильсинъми? Лондонда басылгъан.

А з м и *(элине алып бакъар)*. Тааджипли шей! Шаиров ошором бир эриф олса да, мен оны эр алда темиз къалибли бир адам беллей эдим.

Б о р и с. Бу китап акъкъында не айта билирсинъ?

А з м и. Менден худжур шейлер сорайсынъыз. Анъкъавлыкъ япып, шойле бир ватан хаининен дост олгъаным. Мына меним айтаджагъым.

Б о р и с. Бургъалама, эйиси ачыкътан сёйлешейик, чюнки къачмакъ ичюн сизге ич бир тюрлю ёл къалмады.

А з м и. Мен эр шейни айттым.

Б о р и с. Сёйленъиз, кимге хызмет эттинъиз?

А з м и. Ватаныма!

Б о р и с. Параны кимден алдынъыз?

А з м и. Совет хадими параны кимден алыр? Девлеттен эбет.

Б о р и с. Даа?

А з м и. Анъламайым, не демек истейсинъиз шу?

Б о р и с. Къашкъыр олсанъыз да, озюнъизни къозу косьтермек истейсинъиз. Сизден сорайым: шимди къайсы бир капиталист мемлекетининъ разведкасына хызмет этесинъиз?

А з м и. Риджа этем, менимнен адамджасына субет этинъиз, ёкъса ич бир суалинъизге джевап бермем. Мен де сизнинъ киби совет граждапы олам.

Б о р и с. Йырла, бульбуль, йырла, лякин бульбуль дегиль де, къаргъа олгъанынъ бойле де корюлип тура. Мен санъа къыскъадан кесейик дедим, сен исе... *(Бирден элиндеки ресимни косьтерип)*. Буны таныйсынъмы?

А з м и *(сескенсе де, озюни сыкъмагъандан олып, омузларыны къысар)*. Хайыр, танымайым. Бельки сокъакътан кечкенде омузларымыз токъуушкъандыр, лякин корьген-бильген адамым дегиль.

Б о р и с. Ай-яй-яй, айып дегильми? Бу адам сени сайып-севип тап ят эллерден мында кельген, сен исе оны танымакъ биле истемейсинъ.

А з м и. Ят эллерде не эшим къалды, не де достым.

Б о р и с *(къапыны аралыкъ этип, невбетчиге)*. «Авджыны» кирсетинъиз! *(Азмиге)*. Ят эллерден сени араштырып кельген эшдешинъ, чаресиз къалгъан сонъ, тили чезильди, эр шейни айтмагъа меджбур олды.

А з м и. Башкъасынынъ нелер айткъанында меним ич бир тюрлю ишим ёкъ. Мен тек бир озюм ичюн джевап берем. Япкъан джинаетимни мен де таныдым — къызгъынлыкъынен яш бир джанны къыйдым. Лякин яхшы япкъаным, итке ит олюми!

Б о р и с. Екъ, о дегиль де, сен ольмек керек эдинъ. *(Исмаилни кирсетирлер. Азмиге)*. Таныш ол!

Исмаил *(Азмиге)*. Танъ атмаздан хоразымыз чалды. Таныдылар. Энди не япаджакъсынъ/йипи кетти, къопкъасы да кетсин: бер элинъни!

Азми. Чекиль янымдан, джиренч инсан, пис элинънен элимни булаштырма.

Исмаил *(первасызлыкънен кулип)*. Аф-ферин! Мен белледим ачкъан гуль киби япракъларынъ тёкюльгендир, албу исе сен даа бурюмде экенсинъ. Лякин сенсиз де бизим гульнинъ япракъларыны энди дане-дане узьдилер. Сонъкиликке бер элинъни, бир даа корюшмемиз.

Азми. Чекиль, ёкъса мына шимди...

Борис *(Азмиге)*. Инатлыкъ, ерине коре яхшыдыр. Санъа исе кузьгюде озь суретинъни косьтерселер де, кене мен дегилим, деп баш кестиресинъ.

Азми. Хайыр, мен инат дегиль де, намуспервер бир адамым. Бу алчакънен ич бир вакъыт иш корьмек дегиль, омюримде суфатынъны биле корьмедим. Сёзюм битти. Артыкъ огюз астындан бузав араштырманъыз.

Борис. Бу сонъки сёзюнъизми?

Азми. Эбет!

Борис. Айса мен айтайым. Бу эфендининъ джебинден чыкъкъан экинджи паспорт Шаировнынъ паспорты эди.

Азми. Лондонда китап бастыргъан адам, паспортыны дегиль, джаныны да сата билир.

Борис. Я сен отургъан эвдеки сылангъан тапшан астындаки шейтан машинасы къайдан кельди? Оны шейтанлар кетирип къойдыларми? Бу «сырнынъ» озю патлап, сени эльге берди. *(Тыныкъ бир давушнен)*. Яхшы ки, эв кой четинде, анай да хастаханеде эди. Сонъ, бу акъта не айта билирсинъ?

Азми. Бир шей де...

Борис. Шу миналардан даа бири сен чалышкъан клуб бинасынынъ астындан тапылды. Оны мына бу «эфенди» косьтерди. Я бу акъта не айтырсынъ? (Азми тикилип *Исмаилгъа бакъар, лякин индемез)*.

Исмаил. Меним козьлериме де мына бойле тикилип бакътылар да, таныдылар... Он секиз йылдан сонъ... Бильсе эдим, танымасынлар деп, озь эллеримнен озь козьлеримни чёкчилеп чыкъарыр эдим. Эллерим дегиль, козьлерим къабаатлы. Мени эльге бердилер.

Азми. Тьфу санъа, къоркъакъ бешарет!

Борис. Не исе, тюкюрюкнен олса да, танышлыгъынъ-

ны бильдирдинъ. Шимдилик етти. *(Невбетчиге).* Буны алынъыз. *(Азмини чыкъарырлар. Исмаилгъа).* Девам этемиз: кечкен сефер акъ бандитлернен къачкъанынъызны ве шу койге япкъан сонъки уджюминъизни айткъан эдинъ.

Исмаил. Эбет, 1920 сенеси ноябрь айынынъ он экисинде эди. Бутюн вакъыт шеэрде осип-буюгенимден, сонъкиликке анда анамнен корюшмек ве сагълыкълашмакъ истедим.

Борис. Зан этсем, ананъызнен сагълыкълашмакъ ичюн бир отряд чапкъыннынъ кереклиги ёкъ эди.

Исмаил. Олар чапкъын дегиль, падиша ордусындан къалгъан батыр офицерлер эдилер.

Борис. Девам этинъиз.

Исмаил. Эбет, мерамым тек сагълыкълашмакъ дегиль эди. О вакъыт партизанларнынъ башы шу койден эди. Бизге аз зиянлар кетирмеди. Озюни тутмасакъ да, къоранталарынен эсаплашмакъ истедим. Бахтыма ёлда озю де расткельди. Шимди къабири олгъан ерде расткельди... Эвлеринде ич бир кимсе ёкъ эди.

Борис *(озь башына, тюшюнджеде).* Я анайнынъ кичкене къызы? *(Исмаилгъа).* Эвде ич бир кимсе ёкъ эди, дейсинъми?

Исмаил. Ёкъ эди.

Борис. Гизлеме!

Исмаил. Меним шахсий омюриме аит сырнынъ артыкъ ич бир тюрлю эмиети олмагъанындан, гизлемеге де аджет къалмады.

Борис. Я шу къартийнинъ кучючик къызына не олды?

Исмаил. А-а!.. Эр шей акъылда къаламы я, шакъа дегиль, арадан он секиз йыл кечти. О баланы яныма алгъан эдим. Эвлеринде санчып ташласам тесири аз олур, белледим. Ачувым буюк эди, япкъаныма къаныкъмадым: негизлерини къурутмакъ истедим. Шу къыз баланы яныма алып, посылка этип ёллайджакъ олдым.

Борис. Насыл посылка?

Исмаил. Богъуп, чувалгъа толдырып, атлы аскернен койлерине ёллайджакъ эдим. Анасы корип, яныгъындан ольсин, дедим.

Борис. Сонъ?

Исмаил. Етиштирамадым. Къайыкъкъа минип къачмакъ керек олды.

Борис. Я бала?

И с м а и л. Къуюгъа ташладым.

Б о р и с (*артыкъ чыдап оламагъанындан, Исмаилнинъ устюне атылыр*). Догърусыны айт: баланы не яптынъ?

И с м а и л. Мусафирханеге къайтып етиштиремедим, анда агълап къалгъан эди.

Б о р и с. Демек, сагъ къалды, ойлеми?

И с м а и л. Сагъ... О вакъытлары бильмей эдим, шу эвде бир пич даа бар экен. Башыма етти...

Б о р и с. Даа айтаджагъынъ бармы?

И с м а и л. Риджам бар.

Б о р и с. Сёйле.

И с м а и л. Риджа этем, сонъкиликке анамнынъ къабирини косьтеринъиз.

Б о р и с. Ялан айтасынъ, сенинъ къальбинъде энди ананъа да севги къалмагъандыр. Эм, къоркъам, сени кой янларында корьселер ,о ернинъ татарларыны баш этмек зор олур, сени парча-кесек этерлер. Ачып ташлагъан яраларынъ етмеди, мында кене хынзырлыкъ ичюн кельдинъми?

И с м а и л. Не япмалы, сонъки чаре...

Б о р и с. Чаре олур беллединъми? Эпинъизнинъ къафа тасы совет къалесине урунып, парча-кесек олур, мийинъиз дагъылыр. Биз исе, куню келир, бутюн дюньянынъ тёпесине ал байракъ асармыз! Сизнинъ киби арамзаделер ичюн исе аджера башлы эйкель тиклермиз, шу ерден келип кечкен балалар, барсын, чырай сытып, эйкелинъизге тюкюрсинлер.

ПЕРДЕ ЭНЕР

Учюнджи лева

Сана: денъиз ялысы. Арды кесильмеген толкъунлар ялы чакъылларына яйылып, ич чекип кери тартылмакъталар. Атмакъта олгъан танъ къызарынтысы денъиз устюндеки гедже къаранлыгъыны ярып, къан ёлагъынен саильге узанмакъта.

Ичериде Н и я р ве Б о р и с.

Б о р и с. Энди тезден... Тезден энди кунеш догъар.

Н и я р. Танъ елининъ толкъунлары джанланмакъта. Тезден энди бутюн ватан уяныр.

Борис. Кунеш насыл бир гъурурнен котериле! Йыбрышымдай сачлары энди бутюн уфукъны кульдирди. Коресинъми, денъизнинъ озю де денъиштн: далгъаларнынъ сытыкъ юзю аллы-гуллю бояларнен охшалды.

Нияр (*тыныкъ бир давушнен*). Эбет, аятнен далгъалар да кульдилер... (*йырлап*).

Денъиз далгъасыз олмаз!.. (*текрарлап алыр*)
Денъиз далгъасыз олмаз!..

Борис. Гузель сёзлер: денъиз далгъасыз олмаз! Юреклер де эр даим далгъалар киби котериле, къабара, къайдадыр ынтыла, яна, кедерлене, шадлана, агълай, кенс де олса эп огге ынтыла, талмакъ-армакъ бильмей, тынчлыкъ, сакинлик, раатлыкъ арзламай. Инсан ольгендже эп алдгъа джылыша.

Нияр. Денъиз далгъасыз олмаз!..
Денъиз далгъасыз олмаз!..

Борис (*кулип*). Бу йырнынъ экинджи сатыры да бар.

Нияр (*девам этип*). Къызлар къайгъысыз олмаз...

Борис. Шаймы экен? Мында, ялы боюнда, «къызлар севдасыз олмаз» деп йырлай тургъанлар. (*Нияр башыны тёбен алыр*). Нияр, багъышла джаным, мугъаясынъ, бельки сёзюм терс кельди. Бана эвленейик дедим, бельки...

Нияр. Аксине, шу сёзюнънен юрегим къозгъалды, лякин, не ичюндир бильмем агъламакъ, окюрип-багъырып агъламакъ истейим. Анъла, Борис, мен омюр къуванчыны халкъ киби толусынен ичип оламайым, къуванч богъазымда козьяшына къарыша.

Борис. Анълап оламайым, себеп недир... Къальбинъде бельки бир башкъасы бардыр.

Нияр. Ёкъ, Борис, тек бир сенсинъ.

Борис. Ойле олгъанда ялынъыз къуванмакъ керек. Ярын бизим койге, анамаларгъа кетермиз. Анам озь эвинде, огълу янында сендай бир келинни корьсе къуванчындан акъылыны алдырыр. Сонъ, келин-киев сизге барырмыз, янъы анамнен, янъы бабамнен таныш олурым. Нияр, насыл дейсинъ, олар да къуваныrларммы?

Нияр (*козьлери яшланыр*). Бильмейим... Бельки къуваныр эдилер...

Борис. Нияр, сен агълайсынъмы?

Нияр (*козьяш тёкип агълар*). Меним анам, меним бабам къайда? Меним тувгъан къардашчыкъларым къайда?..

Борис. Нияр, Нияр, агълама джаным...

Нияр. Омюр мени айбетлеп осьтирди, мен гуль олып ачтым... Ачтым амма... Агъыр, агъыр келе манъа, Борис, оларны анъгъанда гонълюм козьяшкъа тола. Анам, тувгъан аначыгъым къайда?..

Борис. Нияр, багъышла мени джаным, бу акъта сенден чокъ сорасам да, ич бир шей айтмадынъ. Сёйле, тувгъанларынъ сагълармы?

Нияр. Сорама, Борис, юрегим сызлай. Мен озюм де ич бир шейчик бильмейим. Бельгисизликте яшайым. Хатиримде анамнынъ ялынъыз кольгеси къалды. Бу фаджиа сабийлигимде олса керек...

Борис. Оськен еринъни хатырлап оламайсынъмы?

Нияр. Ич бир шей бильмейим. «Ана», «ана» деп юрген адамым сонъундан бирден джойылып кетти. Сонъ не олды-не олмады, хатырлап оламайым. Эль къолуна тюшсем керек. Тек етимлер эви эсимде. Анда осьтим.

Борис. Я бундан сонъ тувгъанларынъны араштырмадынъмы?

Нияр. Араштырдым. Аля бугунь араштырам... Агъыр ве къарышыкъ йыллар эди. Сонъундан, бираз оськен сонъ, мени насылдыр бир адам ёлдан тапып етимлер эвине бергенини айттылар. О вакъыт пек яш экеним.

Борис. Не вакъыт тапкъанлар?

Нияр. Беязлар къачкъанда.

Борис (*терен бир эеджаннен*). Нияр?!.. Нияр, джанчыгъым!

Нияр. Борис, тувгъаным, санъа не олды? Неге тап о къадар теляшландынъ?

Борис. Шай... Башымда бош хаяллар къозгъалды... Сен даа ич бир шей хатырлап оламайсынъмы?

Нияр. Ич бир шей... Кимдир бири чеккелегенини, агълагъанымны... Эписи тюш киби...

Борис. (*Пек эеджанланып*) А-а?!.. Айт, Нияр, бу къайда олгъан эди?

Нияр. Бильмейим...

Борис. Языкъ... чокъ языкъ...

Нияр. Борис, бу суаллеринънинъ манасыны анълап оламайым.

Борис. Ятимлер эви къайда эди?
Нияр. Шеэрде.
Борис. А-а?!.. Шеэрде дединъми?..
Нияр. Борис, тувгъаным, мен озь икяемнен сени де мугъайыттым гъалиба. Айды, тынчлан, мен кене шенъ олурым. (Йырлар).

Денъиз далгъасыз олмаз!
Денъиз далгъасыз олмаз!
Эй-эй, яреме де машалла,
Къавушырмыз иншалла...

Борис *(озь башына)*. Мен энди озь тюшюнджелеримден къоркъуп башладым. Ёкъ, ёкъ, асла оладжакъ шейми я...
Нияр. Борис, санъа не ола шу?
Борис. Нияр... Ёкъ, айтып оламайджам. Къоркъам, барыр да тюшюнджелерим бош чыкъар...
Нияр. Юзюнъ куле, козьлеринъе исе яш тюшкен.
Борис. Эгер шимди...
Нияр. Чекиштирме, Борис, сёйле!
Борис. Сёйлерим, джаным, бираз фикирлеримни топлайым... Сёйлейджеклеримнинъ асыллы олгъанына озюм де шубеленем. Севинир де, сонъундан окюнирсинъ, деп къоркъам... Айды, юр, бу меселени чезеджек бир адамгъа барайыкъ.
Нияр. Кимге? Валлаий, башым айлана, сенинъ лафларынъдан ич бир шей анълап оламайым.

Чыкъарлар. Мейданлыкъта бирер-экишер халкъ топланыр. Ракъамов келип кирер.

Ракъамов (китаптан окъуп). Икс... игрек... минус... квадратта исе... *(Тена бир кошеге чекилир. Къойнундан экинджи бир китап чыкъарыр ве окъур)*.

Мына артыкъ сокъагъымыз
Къыргъа таба айланды.
Ким айырыр? Эки юрек
Бир-бирине багъланды...

Эй-эй, не де багъланды я! *(Отурыр)*. Лякин бу эйиликке экенми? Къоркъам, юректе алевленген бу атешни сонъундан пожарниклер де сёндиремез.

Къаври, Гульнар ве Айше келип кирерлер.

Айше (*Ракъамовны эслемез. Шикяетнен*). Беля, беля о, Къаври агъачыгъым. Опип де косьтердим, кене кяр этмеди. Бакъсанъ тап о къадар анъкъав да дегиль.

Къаври. Сен, Айше, атешке агъач ата бер. Атешнен онынъ юрегини дегиль, челик биле иритмек мумкюн.

Айше. Онынъкине бензин биле файда бермез. (*Ракъамовны эслеп, онъа догъру адымлар*).

Къаври. Сонъ, Гульнар, тюшюнеджек эдинъ, джевабынъ азырмы?

Гульнар (башыны тёбен алып). Мен... мен... (*Къавринининъ къолуна кягъыт туттырып, къачып кетер*).

Къаври (*кягъытны окъуп*). «Омюримнинъ сонъунадже бир топ гулюнъ олайым». (*Озь башында, мектюпни текрарлап*). Омюримнинъ сонъунадже бир топ гулюнъ олайым! Гульнар, нидже йыллар хош хаялым эдинъ, энди... (*Онынъ пешинден чапып кетер*).

Айше (*бираз вакъыт сес-солукъсыз тургъан сонъ*). Не окъуйсынъ?

Ракъамов (*Айшени даа шимди эслеп*). Логарифма...

Айше (*«ах» чекер*). Денъиз исе къабара да, къабара... Толкъунлары юректе бинъ бир тюрлю эзгилер къозгъай.

Ракъамов (*денъишкен бир сеснен*). Эшитесинъми, бульбуллер де йырлай...

Айше (*тааджипнен*). Не?!.. Оларны сен де эшитесинъми?

Ракъамов. Мени ёкъса сагъыр сандынъмы? Бульбуллерге бакъып озюмнинъ де йырлайджагъым келе. Эх, шаир олсанъ да...

Айше. Итимал, денъиз янар дегенлер амма... Ахтем, я бу бульбуллернинъ йырыны ракъамгъа чевирип бакъмайсынъмы?

Ракъамов. Ириди, Айше, бутюн ракъамлар ириди... Сенириттинъ. Къырны хатырлайсынъмы?

Мына артыкъ сокъагъымыз
Къыргъа таба айланды.
Ким айырыр? Эки юрек
Бир-бирине багъланды...

Иште шу куньден сонъ, кимдир бильмем, юрегим ичине бир курек атеш ташлады. Буны дуйдурмайджакъ олып

юрдим. Бугунь исе джайдым. Айше, бизге чокътан сёйлешмек керек эди.

Айше. Насыл лаф?

Ракъамов. Насыл лаф олсун: севгимизни къошайыкъ да, бир эвге кочейик, дейджек эдим.

Айше (*къуванып*). Къоркъам, бир эвде яшамагъа ракъамлар кедер этер.

Ракъамов. Имтианларгъа азырландым. Энди ич бир шей кедер этмез. (*Эгилип, бирден Айшени опер*).

Айше. Ахтем, валлаий-билляий, сен керчектен акъай олгъансынъ!

Ракъамов. Энди, юр. Аблязны тапайыкъ да, ондан клубны алайыкъ. Бугуньден кечи ёкъ, акъшам устю вечеринка!

Чыкъарлар. Сана тышындан чалгъан давушлары янъгъырап, ичери колхоз оркестри кирер. Бир къач къадын столларны аш ве емишнен донатырлар. Бираз кейфли Билял къартнен, Лятиф ве бир къач сынъыр бекчилери келип кирерлер.

Билял къарт (*шарап стаканыны башы устюнс котерип*). Яшлар! Бугунь берекет байрамы. Онъ берекет эшкъына долу чалынъ!

Музыка. Кийинип-къушангъан койлюлер яваш-яваш ичери топланырлар.

I бекчи (*элиндеки къадеге бакъып*). Мускат олса керек.

II бекчи. Бер бакъайым. (*Къокълап, къадени тюплер*). Эбет, мускат!

I бекчи. О, богъазынъ ичине къалгъайды.

II бекчи. Языкъ, тап къурсагъыма тюшти.

Къаври (*къыдырыкъланып. ичери келип кирер*). Джойылды! Къачтымы, гизлендими, шакъа этеми... (*Аблязны корип*). Абляз, достым, бу гедже клуб бошмы?

Абляз (*ийлекярлыкънен кулюмсиреп*). Вечеринкамы? Ур-ра!

Къаври. Яваш ол шуны. Келинни джойдым.

Абляз. Келинними? Мен оны даа деми багъчада корьдим. Юр, берабер араштырайыкъ (*чыкъарлар*).

Лятиф. Билял агъа, бу йыл берекет онъ олды гъалиба?

Билял къарт. Зиянсыз. Эр биримизнинъ алад-

жакъ келири Аджамет байнынъкинден эксик оладжакъкъа ошамай. Багъышла, къардашым, мен бир данечик даа... О арам эриф, шарап арамдыр деп, омюрбилля дадыны бакътырмады. Мына, тут, сен де ич, къардашым. Бойле шарапны Аджамет байнынъ озю де ичмегендир.

Борис ве Нияр пейда олурлар.

Борис. Анай къайда кетти экен?..

Нияр. Борис, дживаным, айткъанларынъдан элимаягъым къалтырады.

Борис. Мына, Къаври келе, ондан сорармыз.

Къаври *(кирип, озь башына)*. Тапамадым, дерсинъ ер ярылды да, ерге батты. Халкъкъа корюнмеге утанадыр...

Нияр *(Къавриге бакъып, озь-озюне)*. Къардашым, тувгъан къардашчыгъым...

Борис. Къаври, сен анайны корьмединъми?

Къаври. Саба эвде эди. Къомшулардан бирине мусафирликке киргендир. Я сиз Гульнарны корьмединъизми? Клубдан барып бакъайым... *(Тышкъа ынтылыр)*.

Нияр. Къаври, токъта!..

Къаври. Багъышланъыз, бугунь текмиль башым айланды, къолунъызны да тутмадым. Къысмет олса, бугунь акъшам...

Борис. Ниярнен бир даа таныш ол. Бу кересинде аптенъ оларакъ.

Къаври *(кулер)*. Енгенъ десе.

Борис. Ёкъ, тувгъан аптенънен таныш ол!

(Къаври шашкъынлыкъта)

Нияр. Къаври, тувгъанчыгъым! *(Башыны онынъ кокюсине даяп, агълар)*.

Билял къарт *(якъын келип)*. Бу да не?! Эр ким къувангъанда, сен неге агълайсынъ? Ёкъ, къардашым, бизим койде ойле шей кечмез. Къана, бу мусафир къызгъа шарап беринъиз, озюнинъ къайда олгъаныны бильсин.

Борис. Билял агъа, кимерде къуванч да козьяшы акъыза. Бираз сабыр этинъиз, эпимиз ичермиз. Эм бочканен ичермиз! Юр, Къаври, анайны тапайыкъ, бу ильмекни тек о чезе билир.

Борис, Нияр, Къаври чыкъарлар.

Билял къарт. Бу байрам куню шу яшларгъа не ола шу? Шеэрден кельген бу къыз бизим Къавриге ашыкъ олды ёкъса? Я онынъ озю севген Гульнары бар да!.. Озьлери де той япаджакъ олалар. Барып анайнен озюм сёйлешейимчи (*чыкъар*).

I къадын. Вай, джаным, бу бизимки джемаатсыз байрамгъа ошады да...

II къадын. Худжур шей! Кимни арайлар бильмем, чапкъалаша юрелер. Сейдали, къардашым, дам устюне чыкъып джемааткъз деллял олып багъырчы. Ашларымыз суваятыр, тез кельсинлер.

Абляз Гульнарнен къайтып кирер

Абляз. Юр, юр! Къаври молла къыдырмагъа кетти: бу гедже эм никях, эм той!

Гульнар. Яваш ол шуны, Абляз, халкъ эшитир.

Абляз. Айса чалылар артына гизленип юрме. Къаври сени къыдырып текмиль аякъсыз къалды.

Сейдали (дам устюнден). Э-й, джеми-джемаат! Ашларымыз пишти, къазанларымыз ташты, тез ол, байрамгъа буюрынъыз, эй-й!..

Ракъамовнен Айше келип кирерлер

Айше. Ахтемка, анавы ерде тургъан Аблязны коресинъми? Бар да, къулагъына айт: бу гедже клубны бизге берсин.

Ракъамов. Сен айт, Айшечка.

Айше. Кене башлады. Олян, акъай сенсинъ де гъалиба?

Ракъамов. Айшечка, сен бельки шакъа эткендай буны ширнен айтырсынъ?

Айше. Ёкъ, мында шиир кечмез, ракъам керек: эки къой, элли литр шарап, беш кило пенир...

Ракъамов. Яхшы, мен айтырым... айтырым амма...

Айше. Аммасы да не экен?

Ракъамов (*Аблязгъа якъынлашып*). Абляз, менде бир меселе бар амма...

Абляз. Эсап меселесими?

Ракъамов. Ёкъ, бусы даа да зор. Той меселеси. Эгер бугунь акъшам клуб бош олса...

Абляз. Той? Не маразымнынъ чокъ тойыдыр. Анда

бирини башарамайым, бу да озь тойынен сокъула. Орта ерден бу той меселесини тюшюнде корьдинъ ёкъса. Бар, келинчекке айт, бу гедже олмайджакъ де.

Р а к ъ а м о в. Нечюн?

А б л я з. Клубнынъ анахтарыны джойдым... *(Джемааткъа айланып).* Достлар, бакъынъыз, коюмизнинъ энъ генч адамлары келе! *(Къолтукълашкъан бир алда Анайнен Билял къарт келип кирерлер. Абляз элиндеки къаделерни оларгъа узатыр).* Къартларгъа урьмет ве сайгъы!

А н а й. Сагъ ол, эвлядым. Амма буны ичмекни адет этмедим... Корьмединъми, меним Къаврийим къайда?

А б л я з. Мына, олар да келелер.

А н а й. Эвлядымны корьмесем юрегим тарсыкъа.

Б о р и с, Н и я р, К ъ а в р и ашыкъып ичери келип кирерлер.

К ъ а в р и *(анайны эслемейип, Гульнаргъа).* Гульнар, мен догъмуш аптемни...

А н а й *(сескенип).* Не techинъ, огълум...

К ъ а в р и. Шай, ана, шакъа этип озюм айтып ташладым.

Б о р и с *(Къавриге).* Шимдилик айтмайыкъ. Бирден тесирленсе, сагълыгъына ярамаз.

А н а й. Эбет, огълум, кучюк олса да, сенинъ аптенъ де бар эди...

Н и я р *(озь башына).* Даянып олмайым, юрегим агълай...

А н а й *(Ниярга).* Сен, къызым, неге мугъайдынъ, козьлеринъден яш тамлай.

(Нияр кери чевирилип, козьлерини анайдан гизлер)

Б о р и с. Бу къыз меним нишанлымдыр, анай. Эвленеджекмиз, онъа мугъайса керек.

А н а й. Ойле япма, къызым, эвленеджек адам коклерге уча, дейлер, къуванмакъ керек.

Б о р и с. Анай, бойле бир къызынъыз олса манъа берир эдинъизми?

А н а й. Нечюн бермейим, мытлакъа берир эдим, эвлядым. Сен яхшы адамсынъ.

Б о р и с. Я мен русым да?

А н а й. Рус олсанъ не олгъан, инсан ол, эвлядым.

Г у л ь н а р *(Къавринен къулакълашкъан сонъ, Ниярнынъ бойнуна сарылып).* Нияр, джанчыгъым, козьайдын санъа!

Анай (*раатсызланып*). Балалар, менден ич бир шей гизлемейсизми? Айтынъыз, алла ашкъына айтынъыз... Екъса... (*Ниярга тикилип бакъар*).

Нияр (*анайнынъ огюне барыр, козьяш толу давушынен агълай-агълай йырлар*).

Айдынъыз балалар, бир баланы
Ортамызгъа алайыкъ,
О не япса, биз де оны
Эп бирликте япайыкъ...

Анай (*Нияр йырлагъанда, буюк бир эджаннен*). Эбет, эбет... Айдынъыз балалар, бир баланы... Шай кичкене, эсмери бетли, ири, зейтюн козьлю... Сен.. Сен...

Нияр. Анай, тувгъан анайчыгъым... Шу кичкене Ниярчыгъынъ иште мен эдим. Санъа къайтып кельдим, аначыгъым... (*Анайнынъ бойнуна сарылыр*).

Анай (*терен бир эджан ичинде*). Нияр... Нияр, балачыгъым, коктен эндинъми... (*Эси кетер. Сув берирлер*).

Нияр. Анай, тынчлан анайчыгъым. Энди омюрбилля берабер олурмыз.

Анай. Къаври. огълум, кель, экинъизни де багърыма алайым. Эй, джемаат, сиз де келинъиз. Маалле-маалледен юрип. бутюн койге козьайдынлар айтайыкъ!..

1940 с.

ПЕРДЕ ЭНЕР

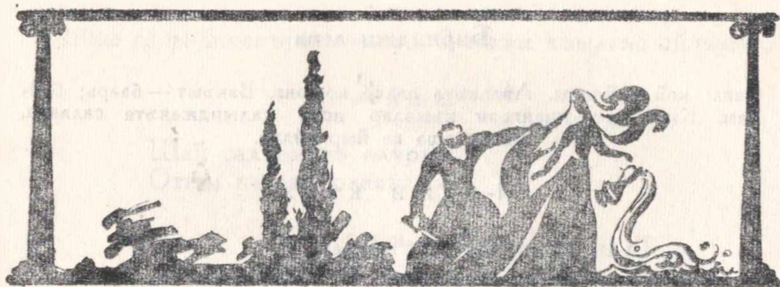

АРЗЫ КЪЫЗ

7 левалы музыкалы драма

ИШТИРАК ЭТКЕНЛЕР

Абий къарт — 50—55 яшларында факъыр бир койлю.
Рейан апте — Онынъ къарысы.
Арзы — Оларнынъ къызы.
Асан — Арзыны север ыргъат йигит.
Ариф — Кой яшы. Асаннынъ досты.
Айше, Зоре, Зейнеп, Лейля — Арзынынъ достлары.
Аджиамет бай — Кой байы.
Бектемир — Онынъ огълу.
Къара Амет — Аджиамет байнынъ азбар хызметчиси.
Алибаба — Денъиз айдуты.
Чобан Умер.
Къады.
Ашыкъ.
Къуддус — 10—12 яшларында бир бала.
Къаведжи.
Ыргъат.
Койлюлер — яшлар, къызлар, къайыкъчылар ве къудагъийлер.

Биринджи лева

Сана: кой мейданы. Авлакъта эвлер корюне. Вакъыт — баарь; байрам. Кийинип-къушангъан къызлар асма салынджакъта саллана, шакъалаша ве йырлайлар.

1-нджи къыз.

Гуль багъчада яптырдым
Асма да салынджакъ.

Хор.

Яр келип, яр кечип,
Яр салланаджакъ.

1-нджи къыз.

Пуф ястыкълар къойылды,
Памукътан йымшакъ.

Хор.

Яр келип, яр кечип,
Яр салланаджакъ.

1-нджи къыз.

Салынджакъкъа багъладым
Мас-мавы — боюнджакъ.

Хор.

Яр келип, яр кечип,
Яр салланаджакъ.

1-нджи къыз.

Азырланды салынджакъ,
Ким салланаджакъ?

Хор.

Яр келип, яр кечип,
Яр салланаджакъ.

(Айше салынджакътан тюшип, 2-нджи къызгъа айланыр)

Айше.

Шай салламакъ олурмы?
Отюм патлап олеяздым!

2-нджи къыз.

Бираз даа саллар эдим амма...
Оледжегинъ бильмей къалдым.

Айше.

Бакъчы онъа,
Даа макътана.

(Кулькю. Къызларнынъ джыйыны башлар)

Къызлар.

Ай варирач, варирач,
Ал явлугъынъ сантырач;
Аладжакъ олсанъ ал да къач,
Аладжакълар, козюнъ ач.

Эрзурымда багъ олмаз,
Сия юзюм акъ олмаз;
Арзы къызны севгеннинъ
Юрегинде ягъ олмаз.

Арзы кетер ишине,
Бир яр тюшер пешине;
Кери къайт яш, кери къайт,
Арзы бакъмаз юзюнъе.

1-нджи къыз.

Къызлар, яшлар келе!

2-нджи къыз.

Ана, Умер агъам да келе!

Зоре.

О яйлядан келедир,
Байы изин бергендир.

Зейнеп.

Вай заваллы,
Тек байрамдан байрамгъа
Койге келип халкъ коре.

Къызлар фырлантыларынен юзлерини орьтип, дам тёпелерине чыкъарлар. Элинде ыргъагъы, омузларында джузданлары чобан Умер ве кой яшлары ичери келип кирерлер.

Умер.

Мына селям алейкум,
Къыз-келинчек асабам!
Байрамынъыз гурь олсун, аманым-аман,
Ляле-чечек асабам.

Хор.

Байрамынъыз гурь олсун, аманым-аман,
Ляле-чечек асабам.

Лейля.

Чобан деген хиянетнинъ
Джузданы тунч асабам;
Илишмеси зор дегиль, аманым-аман,
Къуртулмакъ кучь асабам.

Хор.

Илишмеси зор дегиль, аманым-аман,
Къуртулмакъ кучь асабам.

Умер.

Чобан деген йигитлер
Эрлик сатар асабам;

Асла сенинъ башынъа, аманым-аман,
Биздайлар етер асабам.

Хор.

Асла сенинъ башынъа, аманым-аман,
Биздайлар етер асабам.

Лейля.

Аягъынъда чарыгъынъ,
Аркъанъда тон асабам;
Мен чынъ айтсам шашмалар, аманым-аман,
Секизи-оны асабам.

Хор.

Мен чынъ айтсам шашмалар, аманым-аман,
Секизи-оны асабам.

Умер.

Тоным къыскъа олса да,
Джыллы тутар асабам;
Секизи дегиль, бир менден, аманым-аман,
Озюнъни къуртар асабам.

Хор.

Секизи дегиль, бир менден, аманым-аман,
Озюнъни къуртар асабам... (*Кулькю*).

Али.

Не токътадынъ, тилинъе назар тийдими?
Шашмаладынъ,
Екъса, сёзюнъ биттими? (*Кулькю*).

Умер.

Сёзю биткен — енъильгендир,
Енъильгенге «урьмет».
Юр барайыкъ салынджакъкъа,
Саллатайым сефа эт! (*Кулькю*).

Яшлар къоран теперлер. Бираздан сана артындан Къуддуснинъ давушы эшитилир.

К ъ у д д у с.

Балдан татлы,
Ой да дадлы,—
Шербет, шербет, шербет!

Элинде буюк бир йыбрыкъ, кучюк мешребе, К ъ у д д у с багъырып-йырлап, ичери кирип келир.

Ичкен безмез,
Мени сёгмез,
Тыпкъы бекмез,—
Шербет, шербет, шербет!

А л и.

Эй, Къуддус,
Шербет салкъынмы?

К ъ у д д у с.

Ой да салкъын,
Ичип бакъынъ,—
Шербет, шербет, шербет!
Байрамлар хайырлы олсун!
Буюрынъ агъалар,
Сувсагъанлар ичип тойсын.

(Къуддус о ердеки яшларнынъ эллерини опип, мешребеге шербет тёкип берир. Пара алгъанда).

Эй агъалар, пара аз да!

А л и.

Неси аз я?
Беш мешребе — беш ша,
Сайып бакъ да.

Къуддус.

Ойле амма,
Элъ де опьтик,
Бермейсизми байрамлыкъ
Беш-он ша?

(Яшлар кулюшип, онъа пара узатырлар)

Къуддус.

Ичкен тоймаз,
Пешман олмаз,—
Шербет, шербет, шербет! *(Чыкъар).*

1-нджи къыз.

Вай,
Яшларнен мени бабам корьсе,
Манъа не дер?

2-нджи къыз.

Бугуньки байрам
Гъалиба
Башкъа етер.

Зоре.

Къоркъма, джаным,
Шимди яшлар кечип кетер...

Ичери Асан келип кирер. Оны яшлар къаршылап алыр.

Ариф.

Байрам-сейран демейсинъ,
Бир кунь къалмай келесинъ,
Юрегинъе дерт тюштими?..

Къуванып ичери Къуддус къайтып келир.

Къуддус.

Арзы аптем келе!
Арзы аптем келе!

Къызлар.

Арзы келе!
Арзы келе!

Али.

Арзы келе,
Бакъынъ яшлар!

Умер.

Ана байрам
Энди башлар!

Арзы йырлап, ичери келип кирер.

Арзы.

Селямым бар къабул этинъ
Мени сайып-севгенлер.
Хайырлайым мен де сизге
Бугунь байрам шерефлер.

Хор.

Хошкельдилер коюмизнинъ
Энъ къокъулы гулюне,
Джыйынларнынъ ярашыгъы,
Багъчалар бульбулине.

Арзы.

Кельди баарь, ачты гуллер,
Мор мелевше, сумбуллер;
Ах не гузель, гузель йырлай
О хош сесли бульбуллер.

Хор.

Кель эй гузель къошул бизге,
Байрамымыз ярашсын;

Кель эль-эльден тутушайыкъ,
Джыйынымыз башласын.

Къызлар Арзыны сарып алырлар. Асан Арзыдан козюни алмаз.

Ариф.

Къальбинъ эсир тюшти ёкъса
Бакъып къалдынъ къарарсыз?

Асан.

Эбет,
Коктен учкъан бир къуш эдим,
Шимди къалдым къанатсыз...

Ариф.

Арзымы?..

Узакътан чубыкълы давул сеси эшитилир. Бираздан, давул чалдырып, ичери Бектемирнен Алибаба келип кирерлер.

Бектемир.

Э-эй,
Къызлар да мында!
Мен де кельдим,
Мына!

Кулер. Арзыны косьтерип, Алибабанынъ къулагъына бир шейлер айтыр.

Алибаба.

Ой-ой-ой...
Танъры бебеги,
Чекиси алтын!

Бектемир.

Кою топрагъымыз,
Халкъы ыргъатымыз.
Къызы эглендежемиз.

(Арзыгъа тараф юрип)

Арзы къызы,
Факъыр къызы.
Кель сарайым
Мисхор къызы.

Бектемир къызларгъа догъру адымлагъанда къаршысына Асан чыкъар. Онынъ якъасына япышып, итеп йиберир. Буны корьген къызлар багъырышып, къачып кетерлер. Бектемир Асангъа ачувланып.

Бектемир.

А-а,
Сен де мындасынъмы,
Гаспралы ыргъат огълу?

Асан.

Эбет,
Мен де мындам,
Бай огълу.

Алибаба.

Копек явру
Бектемире токъунма!
Ёкъса джанынъ алырым.

Умер.

Эй, денъиз айдуты,
Асангъа токъунма,
Ёкъса, бир даа
Тюркиени коралмазсынъ.

Яшларнынъ эписи Асаннынъ янына топланырлар.

Ариф.

Биз мында бир дегильмиз,
Дава чокъкъа бармасын,
Башынъызгъа етермиз.

Алибаба.

(Этрафына бакъып, къоркъуп, Бектемирге).

Айди, йигит,
Гиделим...

Бектемир.

(Асангъа).

Мен сени...
Ери дегиль,
Таныр эдинъ сен мени!

Алибабанен берабер кьоркъа-пыса чыкъып кетерлер.

Умер.

Языкъ,
Сен манъа
Яйля сырымында
Расткельмединъ,
Езит огълу езит!

(Асаннынъ омузыны таптап).

Макътавгъа ляйыкъсынъ,
Яш йигит!
Айды, яшлар,
Кеттик!

Ичеридекилер чыкъарлар. Тек Асаннен Ариф къалыр.

Ариф.

Асан,
Бакъчы мында!
Ишлер ёлунда.
Сувгъа келеджеклер
Кунь къонгъанда.

Асан.

(эеджанланып).

Догърумы?
Ильк корюшюв!..
Аджеп Таир
Шай къуванчнен
Беклегенми Зоресини?
Ай, йылларнен умют беслеп
Сонъ тапкъанмы севгисини?
Чокъ вакъытлар оны корьмек,
Сёйлешмек,
Козюне бакъып
Къуванч сезмек
Хаял олып корюльди.
Бу хаялнынъ бир кунь ола
Акъикъаткъа чевирильмеси
Бош тюшюндже,
Татлы тюш,
Адеттен тыш корюльди.

(Йырлап)

Серт еллер уфюрип
Орманлар янгъанда,
Озен, голь сувлары
Онъа кяр этерми?
Яш юрек тарсыкъып
Сание сайгъанда,
Акъшамны беклевге
Сабырлар етерми?

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: чешме башы. Вакъыт — акъшам кунеш къонгъан мааллери. Къолтукъларына гюгюмлерини къыстыргъан къызлар чобан Умерни озгъарып пейда олурлар.

Зоре.

Тез кетесинъ Умер агъа,
Къалгъай эдинъ бир кунь даа.

Умер.

«Ятсыгъадже къошта ол»
Деди шорбаджы манъа.
Не япмалы...
Сагълыкънен къалынъ,
Корюширмиз биз даа...

Лейля.

Сагълыкънен бар,
Ййлялар йырджысы!

Зейнеп.

Огъурлар олсун,
Къобалар сырджысы!

Зоре.

Агъама селям айт,
Геджелер ёлджысы!

Умер.

(сув алып чыкъкъан къызларнынъ пешинден бакъып)

Яшсынъ, севмек, севильмек
Истейсинъ.
Чобансынъ, ыргъатсынъ
Шорбаджы сёзюни
Тутмагъа меджбурсынъ...

(Йырлап)

Шу кеткен учь къызгъа гонъюль тюшюрдим,
Сагълыкълашып кеттилер, мен окюндим.
Артларындан севги къушы учурдым,
Мен де бильмем ангисини яр идейим...

Бири узун бойлу, индже беллидир,
Бири орта бойлу, татлы тиллидир.
Бири алма янакъ, чебер эллидир,
Мен де бильмем ангисини яр идейим...

Гъамлы бир алда чешме башындан узакълашыр. Бираздан **А с а н** пейда олур.

А с а н.

Келирми экен?..
Я кельмесе...

(Йырлап)

Серт еллер уфюрип
Орманлар янгъанда,
Озен, голь сувлары
Онъа кяр этерми?
Яш юрек тарсыкъып
Сание сайгъанда,
Акъшамны беклевге
Сабырлар етерми?...
Келирми экен?..

Бошалгъан сув йыбрыгъыны тасырдатып **К ъ у д д у с** ёлдан йырлап кечер. **А с а н** гивленир.

К ъ у д д у с.

Къурсакъ онда балабан,
Аякълары тюз табан.
Башы исе акъ къабакъ,
Акъыллыдыр тавукътан.
Айтайыммы о кимдир?
Аджы огълу Бектемир!

Ракъы корьсе, сув ичмез,
Ракъы ичсе, козь корьмез.
Чыкъса эгер сокъакъкъа,
Мышыкъ-тавукъ кунь корьмез.
Айтайыммы о кимдир?
Аджы огълу Бектемир!

(Элиндеки параларны сайып).

Учь, эки даа — беш.
Бешке он — он беш.

Акъылда да йигирми беш...
Оппа манъа,
Эписи этти элли беш!

Къуддус чыкъар. Сув савутларыны салындырып, ичери Арзынен Айше кирерлер. Айше терек артындаки Асаны эслеп, кулюмсиреп алыр.

Айше.

Вай,
Кумесимиз ачыкъ къалды
Арзычыгъым!

Арзы.

Айше, кетме,
Токътасана достчыгъым.

Айше кетер. Арзы чешмеге догъру адымлар. Онынъ огюне Асан чыкъар.

Асан.

Гузеллер гузели
Мени багъышланъыз.
Гузеллик эсирине
Бир козь ташланъыз.

Арзы.

Динълейим, сёйле яш,
Мерамынъ билейим.

Асан.

(йырлап).

Сабаларнынъ эскен серин шенъ ели
Манъа сенинъ татлы сесинъ кетирди.
Кедайларнынъ гонъюль охшар йырлары
Манъа сенинъ дюльберлигинъ бильдирди.

Атеш яна кокюсимде, чаре ёкъ,
Инанмасанъ бакъ гузелим козюме.

Сенсиз манъа бу дюньяда къуванч ёкъ,
Севсенъ сёйле, инан ашыкъ сёзюме.

Арзы.

Сербест учкъан бир къуш эдим,
Къафес недир бильмедим.
Чокълар юрек бильдирсе де,
Севги недир сезмедим.

Чокъ кечмеди, сербест къушнынъ
Къанатлары къырылды.
Ильк корьгенде атеш юрек
Барып санъа урулды.

Асан.

Догърумы?
Юректенми сёзлеринъ?
Эбет,
Севгимизни айтып тура козьлеринъ.
Бу не бахт!
Бу не къуванч!
Юрегимде гурьделенди
Татлы севги ташкъыны.

Кель, дживаным,
Кель джигерим,
Ал къальбимнинъ
Атешленген ашкъыны.
Арзы!
Севгимизнинъ шаады бу ай,
Исбаты да къальбимиз олсун!

Арзы.

Мен кечиктим,
Кеч къалмайым.
Айды, мен кеттим...

Асан *(онынъ пешинден чыкъып)*. Арзы!..

Ичери Айше къайтып кирер. Этрафкъа бакъыныр.

Айше.

Арзы! Арзы!

Ариф.

(ичери кирип).

Айше, токътачы!

Айше.

Сонъ не бар,
Айтчы!

Ариф.

(йырлап).

Башынъ асып юресинъ,
Куньлеринъ тармы, Айшечик?
Айырайым Арифтен
Дегенлер бармы, Айшечик?

Айше.

Тамшангъанлар онларнен,
Чыкъмайлар эвден, Арифчик.
Козюнъни ач йигитим,
Кетерим эльден, Арифчик.

Ариф.

Къуда ёллап, бабанъдан
Истейим бугунь, Айшечик.
Айше деген къызчыкъкъа
Чалынсын дюгюн, Айшечик.

Айше.

Бабам санъа къыз бермез,
Анам да севмез, Арифчик.
Меним киби гузель къыз
Санъа да тиймез, Арифчик.

Ариф.

Чаталлашса меселе
Иш корьмем сёзнен, Айшечик.
Бунъа дерлер йигитлик
Алырым зорнен, Айшечик.

(Ариф Айшеге якъынлашыр)

Айше.

Вай, я Арзы?
Бир озю къоркъмазмы?
Арзы! Арзы!..

Арзы кеткен тарафкъа чапып чыкъар

Ариф.

Ой къызлар-къызлар,
Тиллери «севмем» дер,
Озьлери северлер.

(Тыштан сеслер эшитилир)

Ана, келелер.

Арзы ве Айше сув савутларынен къайтып кирерлер. Оларнынъ артындан Асан пейда олур.

Ариф.

Сонъ, къызлар?

Айше.

Сонъ, не бар?

Ариф.

Ярын сувгъа келирсизми?

Айше.

Сонъ?..

Ариф.

Биз де чыкъсакъ сёгмезсизми?

(Арзы ве Айше кулюширлер)

Шай, демек сёзлештик?

Айше.

Кеч олды,
Айды биз кеттик.

Арзы ве Айше кетерлер.

Асан.

Дост!
Ондай дюльбер,
Ондай гузель
Бармы экен дюньяда?

Ариф.

Лякин давран,
Оны излер
Къузгъунлар бар къаяда.

Бектемир чешме артындан гизленип кирер. Оларнынъ пешинден бакъып, бираз тюшюнген сонъ.

Бектемир.

Я бу да не экен?..
А-а,
Давранмакъ,
Давранмакъ керек!

ПЕРДЕ ЭНЕР

Учюнджи лева

Сана. Абий къартнынъ эви. Миндер ве дивар ястыкъларынен донатылгъан бир ода. Оданынъ бир къапысы янаша одагъа, экинджиси азбаргъа ачыла. Пенджереден эв алдындаки акъ чечекке бурюнген вишнелик корюле. Вакъыт саба. Багъчадан къушларнынъ, кой ичинден хоразларнынъ сеслери эшитильмекте. Музыка «Баарь сабасы»ны чала. Элинде чарыкълары Абий къарт ода ичинде нелердир къыдыра.

Абий.

Къайда къалды бильмем...
Акъыз, Рейан!

Бир элинде фильджанлы табакъ, экинджисинде джезбеси олгъан Рейан азбар къапыдан келип кирер. Тыныкъ бир давушнен.

Рейан.

Эв, багъырмаса!
Арзы юкълай,
Яваш олса.

Абий.

Рейан,
Чулгъавларым къайдалар я?

Рейан.

Къайда олсун,
Бири текмиль ипранды,
Экинджиси дель-делик,
Сагълам ери къалмады.
Айды, отур,
Ич къавенъни,
Ич олмадым
Джумалары раат отур.

(Абий къарт миндерге чёкип къаве ичер, Рейан апте чувал парчаларыны онынъ огюне ташлар)

Ма, буларны сарып тур.

Абий.

Не япмалы,
Факъыргъа раатлыкъ мезарда.
— Ярын
Аджамет байгъа
Ер къазмагъа.

Бу -
Кечкен йылки бордж ичюн.
Келеджек базар ве салы —
Имамгъа пичен чалмагъа.
Бу — беш-он табан вакъыф ичюн.
Афтанынъ сонъки куню —
Байгъа бостан сачмагъа.
Бу —
Алла берген сув ичюн.
Ана бизге джума къала,
Акъ бергенин къул ала.
Бу мубарек куньде де
Бель котермей
Чалышмакъ керек ола.
Не япмалы,
Языбыз къара чекильген.
Бу дюньянынъ бар белясы
Биз факъыргъа юкленген. *(Турып)*
Айды, Рейан,
Сен урлукъны ал да чыкъ,
Баре бугунь
Бакъла, согъан сачайыкъ.

Рейан апте рафтаки бардакъынынъ ичинден бир къач тюючмик алып, азбаргъа чыкъарлар. Ода бош къалыр. Музыка текрар «Баарь сабасы»ны чалар. Бираздан, сачлары омузлары устюне джайрагъан, янъы юкъудан тургъан Арзы янаша одадан келип кирер. Пенджереге якъынлашыр. Чечек ачкъан тереклерге бакъып йырлар.

Арзы.

Ах не гузель къокъусы бар,
Гонъюль охшар, рух ачар,
Вишнеликтен эскен еллер
Яздан селям кетирер.
Бульбуллернинъ татлы сеси
Та юректен алдыра,
Шырын сесли эзгилери
Назлы сазны анъдыра.
Къокъу сачынъ, эй чечеклер,
Йырланъыз сиз бульбуллер,
Лятиф къокъу, татлы йырлар
Манъа къуванч берелер.
Пенджеремиз багъчалыкътан,

Акъ чечеклер орьтюси,
Эссе эгер серин еллер
Келир ярем къокъусы.
Ах не ичюн шимди кене
Ярем кельди эсиме,
Нечюн бильмем анъылгъанда
Атеш тюше ичиме...

Кузьгю къаршысына кечип, сачларыны орер. Пенджере алдында Къуддус пейда олур.

Къуддус.

Арзы апте!
Гаспралы Асан агъам
Менден сени сорады.

Арзы

Сонъ, Къуддус?

Къуддус.

Эм де санъа
Мына мектюп ёллады.
Ич кимсеге косьтерме деп,
Тенбий этип чокъ айтты.
Манъа исе Асан агъам
Къамыштан бир къавал япты.

(Чала-чала кетер. Арзы мектюпни ачар)

Арзы.

Асандан!
«Арзыгъа мектюп.
Селямым бар, къабул эйле
Юрегимнинъ кошеси,
Эр кунь манъа сени айта
Бульбуллернинъ хош сеси.
Ильк корюштен бугуньгедже
Ашым-сувым эп сенсинъ,
Агъыр куньлер ярасыны

Савулткъан бир мельэмсинъ.
Узун куньлер янъгъызлыкънен
Яш юрегим тёнюле,
Къавушмамыз Арзычыгъым
Хаял олып корюле.
Юрекке ял кимерде бир
Токътап сени тюшюнмек,
Манъа бир бахт къозучыгъым
Сенинь иле корюшмек».
Ах, джанчыгъым!..
Козюмнинъ нуры,
Къальбимнинъ сыры...
Дюн акъшам акъчиль ай
Пенджереден къарагъанда
Кокке бакътым.
Ай янында бир йылдыз
Козюни къымып-къымып алды.
Мен онъа бакътым,
О йылдызда Асаннынъ
Козь нурын корьдим.
Козьлерими кокке тиктим,
Къанатланмагъа,
О йылдызгъа учмагъа,
Бахтымы сорамагъа истедим.
Къанатсыз эдим,
Учалмадым,
Сусып къалдым...
Йылдызымнен мен
Ерден сёйлендим.
«Сёйле, Асан, сёйле» дедим,
«Кок юзюнинъ бошлукълары
Недай сырлар бизден сакълай?
Кимге къуванч,
Кимге къайгъы
О азырлай?
Кель, дживаным,
Сёйле, дедим,
Къальбим раат юкъласын,
Джан тарсыкъкъан
Бу янъгъызлыкъ геджелерде
Кель,
Бизлерни севги ашкъы охшасын».
Йылдыз индемеди,

Бакъты да, сёйленмеди.
Санки мени охшар киби,
Сырытты да,
Тынч геджелер янъгъызына
Сессиз селям бильдирди.

(Мектюпни котерип)

Бу да сессиз селям,
Лякин о ярдан кельди,
Къуванч кетирди,
Севинч кетирди.

(Тыштан тасырдылар эшитилир)

Келелер,
Кимлер экен?..

Арзы янаша одагъа чыкъар. Ичери Абий къарт, Рейан апте ве эки къудагъий кирерлер.

Къудагъийлер.

Селям алейкум
Рейан апте!

Рейан.

Алейкум селям,
Хош кельдинъиз.

Къудагъийлер.

Селям алейкум,
Абий эмдже!

Абий.

Алейкум селям,
Хош кельдинъиз.

1-нджи къудагъий.

Сонъра насыл,
Недай ишлер?

Абий.

Недай олсун:
Баарь къургъакъ,
Къатты топракъ,
Янар бостан
Сувсызлыкътан.

Рейан.

Буюр, отур,
Тёрге кечинъ.

Абий.

Не бар сонъ шу,
Тез сёйлечинъ.

1-нджи къудагъий.

Абий къарткъа
Аджиамет байнынъ селямы бар.
Селямнен эм де сизге
Келямы бар.

2-нджи къудагъий.

Огъулчыгъы Бектемирчюн
Арзы къызгъа къудасы бар.

1-нджи къудагъий.

Къана бизге Абий къарт не айтыр?

Абий.

Эвленеджек къызымдыр,
Ондан соранъ!

2-нджи къудагъий.

Къызчюн сёзни къыз дегиль,
Баба айтыр.

1-нджи къудагъий.

Мал сенинъ — къыз сенинъ.

Абий.

Къыз меним, сёз онынъ.

1-нджи къудагъий.

(янаша оданынъ къапысына барып).

Арзы, къана чыкъчы,
Бизге сырынъ айтчы!

(Арзы чыкъар. Къудагъийлер йырлап).

Къудагъийлер.

Эй гузель къыз, динъле бизни.
Бугунь коктен бахтынъ энди.
Алтын киби бир йигиттен
Санъа къызым селям кельди.

1-нджи къудагъий.

Айтувлы эр!

2-нджи къудагъий.

Къадын север.

1-нджи къудагъий.

Къара къашлы,

2-нджи къудагъий.

Балабан башлы.

1-нджи къудагъий.

Мыйыгъы бурма,

2-нджи къудагъий.

Ашы хурма.

1-нджи къудагъий.

Орта бойлу,

2-нджи къудагъий.

Намлы сойлу.

1-нджи къудагъий.

Зенгинликте къарары ёкъ.

2-нджи къудагъий.

Бираз делилигин зарары ёкъ...

1-нджи къудагъий.

Санъа берген бахшышларын
Пара иле къыймети ёкъ:

2-нджи къудагъий.

Къыркъ нусфие, юз дирекли санъа мелек,
Бабанъа да къудасындан бир кок эшек.

1-нджи къудагъий.

Зумрут ташлы билезлик, алтын юзюк,
Бабанъа да къыр багъындан докъсан кутюк.

2-нджи къудагъий.

Эки сыгъыр, бир багъча, эм де бостан,
Бабанъ да шай къуртулыр байгъа борджтан.

1-нджи къудагъий.

Бир къуланлы, бир де йипиш эм сом къушакъ.
Ана, бала, бабасы... ой да яшакъ.

2-нджи къудагъий.

О дев киби пек мазаллы,
Демир сыкъса йымшата.

1-нджи къудагъий.

Бир яшында къозуны
Нефес алмай шай юта.

2-нджи къудагъий.

Дагъгъа чыкъса авланмагъа
Ич бир вакъыт бош къайтмаз.

1-нджи къудагъий.

Э, ойле я, паранъ олса
Авны санъа ким сатмаз?..

2-нджи къудагъий.

Онынъ джаным къусуры ёкъ.

1-нджи къудагъий.

Акълы дегиль, малы чокъ.

2-нджи къудагъий.

Сонъ къызчыгъым, сен не дейсинъ?

Арзы.

Онынъ ичюн севгим ёкъ.

1-нджи къудагъий.

О къызчыгъым алса сени
Беслер алтын къафесте.

Арзы.

Къафес дегиль, истейим мен
Учмагъа кенъ коклерде.

2-нджи къудагъий.

Йымшакъ тёшек, татлы ашлар,
Омюр анда сефадыр!

Арзы.

Бабам берген къатты миндер
Бай эвинден яхшыдыр.

Къудагъийлер.

(теляшнен).

Бабанъ берген къатты миндер
Бай эвинден яхшымы?..

Абий—Рейан.

Эбет, баба берген къатты миндер
Бай эвинден чокъ яхшыдыр!

ПЕРДЕ ЭНЕР

Дёртюнджи лева

Сана: кой къавеси. Вакъыт—ятсы мааллери. Перде ачылгъанда стол башында Алибаба, Бектимир ве бир къач къайыкъчы-тюрк багъырышып шамата котерип, къавиль этелер. Къавенинъ экинджи столы башында отургъан койлюлер озь аралары лаф этелер.

Бектемир.

Ким ичемез?
Ичерим!

1-нджи тюрк.

Екъ,
Бектемир бей ичемез!

2-нджи тюрк.

Ичер о, беяу, ичер,
Фекъат къурсагъы шишер.

1-нджи тюрк.

Беяу,
Къурсагъы патласа не эйлер?

(Кулькю)

Бектемир.

Ичерим, дедим, ичерим,
Баш къойып къавиль этерим!

1-нджи тюрк.

Башынъ бизе махбул дейиль,
Баш ерине ракъы къой.

Бектемир.

Айды, барсын шай олсун!
Эй, къаведжи,
Купны кетирчи!

Къаведжи купны зорнен котерип стол устюне къояр. Тюрклер ве койлюлерден бир къачы Бектемирнинъ этрафында топланырлар. Тюрклерден бири купнынъ къапагъыны ачып бакъар.

1-нджи тюрк.

Куп яры.
Эй, къаведжи,
Бир челек сув!

Бектемир мешребени кубгъа далдыра-далдыра сув ичмеге башлар.

1-нджи койлю.

Бу анкъавнынъ яныгъы да
Не экен?

2-нджи койлю.

Не оладжакъ,
Абий къарт онъа
Къызыны бермеген.

3-нджи койлю.

Не де яхшы япкъан я!
Амма гъариб къартайды,
Къартайгъанда эм белягъа огърады.

1-нджи койлю.

О да не я?

3-нджи койлю.

Къан-тер тёкип асрагъан
Джап устюне багъына
Сенети ёкъ экен.
Аджиамет бай:
«О меникмдир», дей экен.
Ишлери къадыгъа тюшкен.
«Бер Арзыны огълума,
Акълашайыкъ», дей экен.
Агъыр куньлер...

2-нджи койлю.

О джаиль къарт къадыгъа барса
Не ишлер?

1-нджи тюрк.

Бектемир бей,
Учкъурны чез.

2-нджи тюрк.

О артыкъ ичемез.

1-нджи тюрк.

Коресизми, ушаклар,
Ичмеден къурсагъы
Даблая чевирильмиш.

2-нджи тюрк.

Онынъ эджели сувдан эмиш.

Бектемир бир къач мешребе даа ичер. Сонъкисини яры къалдырып, стол устюне ташлар. Экинджи тюрк онынъ къурсагъыны тутып бакъар.

2-нджи тюрк.

Олды ушаклар,
Фучи толмыш,
Вазгечелим.

1-нджи тюрк.

Ракъыйы ал, Бектемир бей,
Энди бизлер ичелим.

Бектемир.

Ичер эдим амма,
Сувсамадым...
Эй, къаведжи,
Бир ракъы кетирчи.

(Олар ракъы ичип, озь аралары лакъырды этерлер).

2-нджи койлю.

Арзы къызны нишанлайджакъ экенлер.

1-нджи койлю.

Кимге дейлер?

2-нджи койлю.

Гаспралы бир яш экен,
Ыргъат дейлер.

3-нджи койлю.

Зенгинден къачты да,
Ыргъаткъа тюштими?

2-нджи койлю.

Ыргъат отьмеги къаргъышсыз олур.
Арамнен кечинген Аджиамет байгъа
Бизлердай факъырнен не достлыкъ олур?

1-нджи тюрк.

Алибаба!
Сагълыгъынъчюн ичиёрым.
Къаве, йипек, лимонлардан,
Зейтюн, фыстыкъ, хурмалардан
Сизге бен кяр дилиёрым.

Алибаба.

Хайыр, хайыр ушаклар,
Бен Бектемир бейнинъ яныгъы ичюн
Ичиёрым.

Бектемир.

Юрегим алев,
Ракъы сёндиремез.

Алибаба.

Сёйле, Бектемир бей,
Оны сёндиреджек недир?

Бектемир.

Оны сёндиреджек
Акъ герданлы,
Ал янакълы Арзыдыр.

Алибаба.

А-а...
Бектемир бей
Яныкъ нее лязим?
Вер элини,
Айды,
Ярын акъшам ал Арзыны!

1-нджи койлю.

Кой байы етмеди,
Аркъамызгъа бу да минди.
Бешке ала, онгъа сата,
О да бизни алдата.

Тыштан саз ве йыр сеси эшитилир. Койлюлер дикъкъатнен динълерлер.

Мен ашыкъым, дердим чокътыр, тюкенмез,
Мен гъарибим, мухтаджлыгъым ич битмез.

Саз чалгъач Ашыкъ ичери келип кирер.

Ашыкъ.

Келем ачлыкъ, ёкъсузлык эм хорлукътан,
Кечмишим бу, келеджегим билинмез.

1-нджи койлю.

Алла мусафири, ким оласыз?

2-нджи койлю.

Къайдан келесиз, ёлунъыз къайда?

Ашыкъ.

(сейлеп).

Куньдогъуштан башлады меним ёлум,
Дагъ-денъиз, таш-къая сагъым ве солум.

Ёлум узакъ, корюнмез онынъ сонъу,
Куньдюз урба, гедже ёргъан гъарибнинъ тону

(Чалып йырлар)

Мен ашыкъым, дердим чокътыр, тюкенмез,
Мен гъарибим, мухтаджлыгъым ич битмез.
Келем ачлыкъ, ёкъсузлыкъ эм хорлукътан,
Кечмишим бу, келеджегим билинмез.

(Сёйлеп)

Та яшлыкътан севда олдым мен бир гульге,
Он докъузда ашыкъ олдыкъ бир-биримизге.
Лякин...
Зенгин къызы факъыр ичюн дегиль экен,
Факъыр зенгин арасында
Кечильмез дагъ,
Дерья-денъиз бар экен.

(Чалып йырлар).

Эр кес киби ашыкъ олдым бир гульге,
Гуль ачмаздан къопарылды теректен.
Мегер гульнинъ сербестлиги аз экен,
Бу дюньяда бизчюн севги ёкъ экен.

(Сёйлеп).

О кунь, бу кунь мен доланып юрем,
Чаларды сакъалым, башымда сачым.
Энди арзум бир къапым отьмек,
Энъ эйиси менчюн къабирге кирмек.

(Чалып йырлар).

Ёкъ менимчюн бу дюньяда бахтлы кунь,
Талийи къара чекильгендир гъарибнинъ.
Ольсем де ёкъ менимчюн агълайджакъ,
Бир чалыдыр мезар ташы гъарибнинъ.

Бектемир.

Хор экен,
Гъариб экен!

Ергъанынъа коре
Аягъынъны узаткъай эдинъ.
Эм де асла
Факъыргъа севги не керек экен?

Ашыкъ.

Севгисиз аят бош ола.

Бектемир.

Бош ола экен...
Севмек ичюн
Токълукъ керек,
Мал керек, мульк керек.

Ашыкъ.

Факъырнынъ севгиси юректен ола,
Яры онынъ малыны дегиль, озюни севе.
Зенгиннинъ севгиси япма ола,
Яры онынъ озюни дегиль, малыны севе.

Бектемир.

(Къызышып Ашыкъынынъ устюне атылыр, курсюни онынъ башы устюне котерир).

Не!..
Не techинъ?
Бир даа айтчы!

Асаннен Ариф ичери келип кирерлер. Асан Бектемирнинъ элиндеки курсюни чекип алыр.

Асан.

Эй, копек огълу копек,
Кучюнъ бу къарткъа еттими?
Чекиль четке,
Я да чыкъ ортагъа,

Косьтер кучюнъ бакъайым
Бенъзейсинъми акъайгъа?

Алибаба.

Бу ушак ене кельди...
Калкын,
Бурадан зувалым.

Бектемир.

(Тюрклернинъ чыкъмагъа тедарикленгенлерини корип).

Мен сени...
Ери дегиль,
Таныр эдинъ сен мени..

(Къапыдан чыкъаяткъанда).
Эй, арслан,
Бир кунь даа токъта,
Сонъра хоразланып дегиль де,
Агълап,
Шу Ашыкъ киби серсерийлеп юрерсинъ.
Догърумы, Алибаба?

Алибаба.

Догъру,
Догъру сёйлиёрсынъ Бектемир бей.
Тез ол,
Бурадан гиделим.

Бектемир ве тюрклер кулюшип чыкъарлар. Асан оларнынъ не демек истегенлерини анъламайып, артларындан бакъып-шашып къалыр.

ПЕРДЕ ЭНЕР.

Бешинджи лева

Сана. Аджиамет байнынъ азбары. Эв алдында чиьтер орьнеклернен безетильген. юзюм асмаларынен сарылгъан софа. Софанынъ асты магъаа. Онынъ тарачыкъ пенджерелеринден анда кетен то-

къумакъта олгъан ыргъат къызларнынъ юзлери ве арекетлери сечилир. Олар чалыша ве агъырдан йырламакъталар.

Тюшмей эльден сайтамыз,
Баарь ве кузь ах-ах...
Бизлер кетен токъуймыз,
Гедже-куньдюз ах-ах...

Пенджеремиз тарачыкъ,
Кунеш кирмей ах-ах...
Эм чалардыкъ, эм солдыкъ,
Къыркъкъа кельмей ах-ах...

Софада Аджиамет байнен Алибаба пейда олурлар. Йыр кеттикче тыныр, байнен Алибабанынъ лакъырдылары юкселир.

Алибаба.

(байны кулип йырлар)

Кунеш гулип гизленмиш
Къыр артына эй-ей-ей,
Бай баласы ирмемиш
Мурадына эй-ей-ей...

Бай.

Алибаба,
Ичмек сизге ярашмай,
Мыскъыл десенъ
Ич де сизге якъышмай.
Сёз къуш дегиль,
Учар, къайтарамазсынъ.
Эгер буны халкъ эшитсе,
Башынъны къуртарамазсынъ.

Алибаба.

Хайыр, хайыр Аджиамет бай,
Бу къуруптыйы
Менден гъайры кимсе бильмез.

(Озь башына).

Бу иштен
Огъул, баба
Ич биринъиз хайыр корьмез.

Б а й.

Нечюн бильмем
Шу тилендждки Абий къарт
Инатлана,
Бай огълунынъ къудасыны къайтара.
Бу корюльген шеймидир?
Алтмышыны яшады,
Лякин кене мен байнынъ
Ким экенин анъламады.
Бала ёллап чагъырттым,
Бакъайыкъ, не айтаджакъ.
Эгер бу да олмаса,
Ишлер санъа къаладжакъ.

А л и б а б а.

Эмин ол ки сен байым,
Бу иште бен устайым.

Б а й.

Бакъ,
Эр шей гизли тутулсын.
Бизим огълан дуймасын.
Келинни огъул сонъ корер,
Бир къач куньден сонъ къавушыр.

А л и б а б а.

О вакъыткъадже
Байнынъ озю сефа сюрер,
Ха-ха-ха!..

Б а й.

Сус, келелер!

Ичери А д ж и а м е т байнынъ ыргъаты келип чыкъа.

Кене кельдинъми?
Сёйле дердинъни!

Ыргъат.

Кельдим байым,
Не япайым. Риджа этем,
Эсабымны кесинъиз.
Бала-чагъам бир афтадыр
Отьмек-шорба корьмейлер.
Риджа этем
Къазанчымны беринъиз.

Бай.

Эй юзсиз,
Безмединъми «къазанчым» деп юрмектен?
Не битмеген къазанчтыр,
Эр кунь шуны
Вазгечмейсинъ тилемектен.

Ыргъат.

Нечюн байым вазгечейим,
Сизге ишлеп кимден тилейим?

Бай.

Алла-алла, не анкъавсынъ,
Санки яш бир баласынъ.
Эсап этип бакъайыкъ,
Тийгенини алырсынъ.
Элли беш кунь джума эди,
Йылда учь кунь байрам.
Урбанъ, ашынъ эм де сувынъ
Менден эди,
Азмы этер эсапласанъ?

Ыргъат.

Этме байым,
Бошлукъ недир мен бильмедим.
Джумалары агъач кестим, сув кетирдим,
Байрамлары
Мен балларым корьмедим.
Ашым эди къаткъан локъма,

Урбам эди эски сокъма.
Бутюн йылчюн
Чарыкъ ичюн дегди манъа
Ольген атнынъ эки парча териси.
Ичмек ичюн берген сувынъ,
Эй байым,
Одыр алла бергиси.
Сонъ, байым, сёйле,
Аладжагъым не эте?

Б а й.

Аш-сувуны эсап этмей,
Эки чувал чавдар берсем оламы?

Ы р г ъ а т.

Шакъамы бу не байым?

Б а й.

Чокъ биле.

Ы р г ъ а т.

Мен бир шей анъламайым...

Б а й.

Айды бар ал, боша мени!

Ы р г ъ а т.

Байым, аджы мени,
Бала-чагъам бунъа бакъа.
Гедже-куньдюз ич токътамай
Бир сенедир чалыштым,
Дегиль шакъа.

Б а й.

Эм аш бер,
Эм сёз эшит.
Деф ол сасыкъ тиленджи!

Ыргъат.

(сабыры тюкенип).

Акъкъымы бер
Къан ичиджи!

Бай.

Бу да не?..
Сёз къайтарасынъмы?
Эй, Къарали,
Сен мындасынъмы?

Къарали келип кирер.

Къарали.

Буюр байым,
Не япайым?

Бай.

Бу тиленджи копекке
Пайыны бер.

Къарали.

Элли къамчы етерми?

Бай.

Етер...

Бектемир келип кирер.

Бектемир.

А-а,
Мында кене байрам бармы?
Эллер бошкъа къашынмагъан.
Къарали,
Чум чубугъы бармы?

Эллерини тиреп, Къаралинен ыргъатнынъ пешинден чыкъар.

Бай.

(Иддетленип).

Бакъ сен онъа,
Сёз къайтара!
Айды, алырсынъ акъкъынъы,
Къарали урса тери сыдыра.
Буларны баштан чыкъаргъан,
Биз мусульманларны
Ачлар-токълар деп айыргъан,
Байгъа къаршы айкъыргъан,
Эбет, эбет,
Ыргъат Асан.
Чареси ёкъмы Алибаба
Сен оны да
Орталыкътан джыйыштырсанъ?

Алибаба.

Бейнинъ сёзю —
Эмирдир.
Бу иш беним ичюн
Зор дейильдир.

Азбарда къады пейда олур. Аджиамет байнен Алибаба софадан чыкъып, оны къаршылап алырлар.

Къады.

Селяму алейкум,
Мусульманлар!

Алибаба.

Алейкум селям!

Бай.

Хош кельдинъиз,
Сагъ-селяметсизми?

Къады.

Сагъ олунъыз.
Озюнъиз амансызмы?

Бай.

Алланынъ ирадесинен,
Сизнинъ дуанъызнен
Сагъ-селямет яшаймыз.
Бизге байлыкъ берген танърыгъа
Саба-акъшам дуаджымыз.

Къады.

Дуа этмек мусульманнынъ борджыдыр,
Фаний дюнья омюри
Онъа хызмет этмектир.

Бай.

Мен де севап къазанмакъчюн
Ята-къалкъа, дуа этем.

(Магъазны косьтерип).

Иште, он беш оксюз къызны
Севип-сайып осьтюрем.

(Софагъа догърулыр).

Буюр, буюр, къады эфенди,
Эвим сизге мухтадждыр.
Къаве ичип, ашым ашап,
Бугунь мени къувандыр.

Алибаба чыкъып кетер. Аджнамет байнен къады софада ерлешип, озь башларында лаф этерлер. Бу арада магъазнынъ къапысы ачылып, ондан акъ чырайлы, солгъун юзлю бир къыз чыкъар. О къуюгъа барып, сув чекер ве тельмирип ичер. Элинде къамчысы Бектемир онынъ янында пейда олур.

Бектемир.

Дакъкъа сайын
Не маразнынъ сувудыр?

Ёкъса ичинъ къурудымы?
Тенбелликке урдынъмы?
Хатиринъ къалмасын,
Ма, санъа да бир къамчы!

(Урар, итеп магъазгъа кирсетир).

Къады.

Йигит яш,
Бабасы ерине
Олур о да бир баш.

Бай.

Демек оламы, эльбет де олур.
Алтынгъа бермем огълумы.
Сонъ, къады эфенди,
Сенет азырмы?

Къады.

Азырдыр, азырдыр.
Мен беллесем Аджиамет бай
Эйлик тёлевде
Джумерттир.

Бай.

Эйлигинъиз ичюн
Тёлевиме эмин олунъ.

Къады.

Айтынъ, сенети джойылгъаны
Беллими?

Бай.

Эбет, джойылгъан,
Абий къарт оны
Къазанен якъкъан.

Къады.

Бойле олгъаны даа яхшы.

Бай.

Ана келе
Къарт тиленджи.

Абий къарт кирер. Эллерини къавуштырып, софа алдында токъталыр.

Абий.

Селям алейкум!
Сизлер мени чагъырткъансыз.

Бай.

Эбет, чагъырттым.
Санъа хабер айтайым:
Ярын багъдан чыкъ!

Абий.

Нечюн байым?

Бай.

Нечюн экен!
Бу да насыл суаль?
Къанунсыз багъ — мулькь сайылмаз.
Сенети олмагъан
Эбет де онъа
Саиб оламаз.

Абий.

Этме байым, ялварам,
Бу акъ иши дегильдир.
Шу багъчыкънынъ
Таш-тамырлы къыртышы
Бу къолларнен ишленгендир.

Этме байым, эйлеме,
Онынъ эр бир кутюгини
Козь яшымнен осьтюрдим,
Тырнакъларнен къазып-асрап
Махсулыны энди корьдим.

Къады.

(Япма сенетни косьтерип).

Иште, ресмий шеадет,
Этмелимиз онъа урьмет.
Ярын къартым багъдан чыкъ,
Чюнки о багъ акъ ёлунен
Олды байгъа эманет.

Абий.

(Тааджип ве теляшта къалгъан бир алда тиз чёкип).

Эй танърым, сейле,
Бу не хорлукътыр?
Сейле,
Бу не зулумдыр?
Сейле,
Бунъа сабырлар етерми?
Сейле,
Бу акъсызлыкъ,
Бу яманлыкъ
Даа чокъ девам этерми?...

Бай.

Эй, къарт тиленджи,
Аджиамет байгъа
Къаршы чыкътынъмы?
Къуда къайтардынъмы?
Айды, бар чекиш,
Чыкъсын джанынъ.

А б и й.

Бу къолларнен къазылгъан
О топракълар
Козюнъе толсун!
Эр буртюги устюнъе
Савулмаз къотур олып тёкюльсин...

Ерге йыкъылып окюрип агълар. Магъаздаки ыргъат къызларнынъ йырлары эп юкселир.

Кетенимиз агъарыр
Ювгъан сайын ах-ах...
Бель агъыра отурып-
Тургъан сайын ах-ах...

Кетенимиз узана
Бойдан-бойгъа ах-ах..
Шенъленмедик бир куньчюк
Барып тойгъа ах-ах...

ПЕРДЕ ЭНЕР

Алтынджы лева

Сана: чешме башы. Вакъыт — акъшам кунеш къонгъан сонъ. Этрафны къаравлап, ичери А л и б а б а кирер.

А л и б а б а.

Мал сатылды,
Пул алынды,
Энди бир иш къалды.
Не де иш я!
Бу иштен сонъ
Къайыкъ бурулыр Къаршуя.

Сызгъырыр. Къайыкъчы тюрклер чапып кирерлер.

Куреклер чивлере гечтими?
Къайыкъ денъизе азирми?

1-нджи тюрк.

Азирдир, азир, Алибаба,
Тез олунъ дёнелим Къаршуя!

Алибаба.

Елькени рузгяра чевиринъ,
Ленгери къайыгъа чекинъ!

2-нджи тюрк.

Чекериз, чекер, Алибаба,
Тез олунъ дёнелим Къаршуя!

Алибаба.

Ушаклар,
Тюркиеде шу къызнынъ
Чекиси алтын!
Бакъ, эльден къачмасын,
Сизе эдие ададым.
Айды, азир турынъ,
Ич кимсе дуймасын.

Тюрклер.

Джан къурбан санъа,
Алибаба!

Тюрклер чыкъарлар. Чокъ кечмеден Бектемир келип кирер.

Алибаба.

Гельдинъми, Бектемир бей...
Черенъ сарармыш,
Къашларынъ тююльмиш,
Козьлеринъ агъармыш,
Санъа не олды?

Бектемир.

Алибаба, кечкен кунь
Сен манъа гонъюль берген эдинъ,

Арзы къызны
Сенинъ ичюн хырсызларым, деген эдинъ.
Беклей-беклей джаным чыкъты.
Сонъра насыл, умют бармы?

Алибаба.

Сёйле ушак,
Джепте пулынъ вармы?

Бектемир.

Арзыны кетирген параны алыр.

Алибаба.

Хайр, ушак,
Пешин верен
Дюдюги чалыр.

Бектемир.

(озь башына).

Парадан не сыкълет?
Сагъ олсун бабам.
Бабам койнинъ байы экеч.
Ич битмез парам.

(Алибабагъа).

Иште бир кисе алтын,
Ишимизге огъурлыкъ истейим.
Бугунь гедже Арзыны
Мен тёшекте беклейим.

Алибаба.

(кисени алып).

Кет, ушак, беклеп тур,
Къыз сенинъкидир.

(Бектемир чыкъар).
Ха-ха-ха!..
Сен бебейи беклеп тур...
Ха-ха-ха!..
Денъизден сонъ Тюркиедир.

Омузларында чапа ве куреклери иштен къайтаяткъан дёрт-беш яш чешме башында пейда олурлар.

Али.

Коймизнинъ шербет киби сувлары бар!

Вели.

Коймизде макъталаджакъ тек бир сувмы?

Али.

Эбет, коймизнинъ макъталаджакъ
Сурет киби къызлары бар.

(Кулерлер).

Вели.

Билесизми, йигитлер,
Аджиамет бай Абий къартны
Къадыгъа чеккен.

Яшлар.

Сонъ, сонъ...

Вели.

Къабар берип,
Къадыны ишке еккен.
«Арзы къызны
Огълума бермединъ», деп,
Абий къартнынъ къыр багъыны
Кендисине мал эткен...

(Тышган къызларнынъ йыр сеслери эшитилир).

Али.

Къызлар келе, йигитлер!
Келинъ,
Шакъа этип гизленейик,
Корьмесинлер.

Гизленирлер. Эллеринде сув савутлары учь къыз йырлап ичери кирерлер.

Къызлар.

Эки дюльбер сувгъа кетер,
Сувны ташлап сейран этер.
Экиси бир къавиль этер,
Менми гузель, сенми гузель.

Лейля.

(Огден кеткен къызларгъа ишарет этип).

Ёлджы агъам ёлунъ айыр,
Атынъ башын бизге къайыр.
Экимизден бирин айыр:
Къызмы гузель, келинми гузель?

Зейнеп.

Мен ёлджыйым, ёлдан дёнмем,
Ашыкъым, къоркъмам олюмден;
Экинъизни сарайым бирден,
Къыз да гузель, келин де гузель.

Йыр битер-битмез яшлар гизленген ерлеринден чыкъарлар. Къызлар деръал юзлерини орьтерлер.

Али.

Ай къызлар,
Йырынъыз гузель,
Озюнъиз даа да гузельсинъиз!

Вели.

Акъикъатен,
«Къыз да гузель, келин де гузель».

Али.

Ёкъ,
Келинчекнинъ ёсмасыны
Бермем къызгъа.

Лейля.

Ой да берир эдинъ амма,
Бакъкъан ёкъ да санъа...

Вели.

Бакъ оларгъа,
Агъыз биле ачырмайлар,
Ине киби санчыйлар.

Асаннен Ариф пейда олурлар.

Ариф.

А, къызлар,
Достларынъыз къайдалар?

Лейля.

Келелер.

(Кулип).

Айшенъ де келе.
Арзы да келе...

Ариф.

Гуллер гузель ола амма,
Тикени бар.
Сен де гузельсинъ амма,
Зеэрли тильчигинъ бар.

(Умумий кулькю).

Арзы, Айше ве даа бир къач къыз келип кирерлер. Ичеридеки къызларгъа къошулып, озь аралары пышылдашырлар.

Али.

Къызлар!

Зейнеп.

Сонъ, не бар?

Али.

Бу дюньяда биз де删 бармыз.

Зейнеп.

Сонъ, не олгъан?

Али.

Сёзюнъиз недир,
Бизге де айтынъыз.

Зейнеп.

Бельки сырдыр,
О айтылмаз.

Али.

Ах сени ярамаз.

Айше.

Етер энди,
Шакъанъызны ташланъыз.

Ариф.

Айды, къызлар,
Бир йырчыкъ багъышланъыз.
Риджамыз бар, анъланъыз.

Эписи.

Айдынъыз, башладыкъ!
Бир корюльсе къалыр изи,

Сувдан келир Арзы къызы.
Ой-ой-ой, Мисхор къызы,
Янакълары къып-къырмызы.

Сув ичинде бар ялдызы,
Сандым оны танъ йылдызы.
Ой-ой-ой, Мисхор къызы,
Янакълары къып-къырмызы.

Багъчаларда нар будагъы,
Арзы къызнынъ бал дудагъы.
Ой-ой-ой, Мисхор къызы,
Янакълары къып-къырмызы.

Авасы эп сиярыр. Узакълардан кок гурюльтилери эшитилир, яшын яшнар.

Арзы.

Кок гудюрдей,
Ягъмур ягъаджакъ.
Айдынъыз, къызлар,
Кечикмейик.

Зейнеп.

Догъру, къызлар.
Кетейик!

Ариф.

Бизим Арзы
Кунь къондымы эвге кирер.

Кулькю. Бирден яшын яшнап, башлары устюнде шатырдынен кок гудюрдер. Ягъмур сепелемеге башлар.

Айше.

Кетмек керек,
Сыланырмыз.

Зейнеп.

Дере тюшсе
Кечалмамыз.

Къызлар ве яшлар чыкъарлар. Энъ сонъунда **Арзы** къалыр. Гугюмини толдырмакъ ичюн чешмеге эгилир.

Асан.

Арзы!
Чокъ вакъытлар
Арзум олып яшасанъ да,
«Севем» сёзюн айталмадым.
Сени джаным, мелек санып,
Къавушмакъны
Акъылгъа да алмадым.
Лякин, джаным,
Козьлеринъде
Корьдим умют нурлары,
Онынъ ичюн догъды менде
Севги, къуванч
Эм де ишанч дуйгъулары.
Арзы!
Янъылсам, багъышла,
Ишанч олса ал гонълюми:
Сейле, ярын къуда ёлласам
Бош чыкъмазмы умютим?

Арзы.

(утана-утана).

Ёлла, Асан...

Асан.

(Арзынынъ пармагъына юзюк кечирип)

Юзюк алдым, ал гузелим,
Элинъе ярашыкъ.
Узеринде яздырдым
«Мен санъа ашыкъ».
Мен янынъда олмагъанда
Олсун санъа эглендже.

Арзы.

Кет, дживаным, корьмесинлер
Бизге нишан бергендже.

Асан.

Арзу гулюм, савлыкънен къал,
Сени янъгъыз къалдырам,
Бизге бакъып сейир эткен
Булутларгъа ишанам.

Асан Арзыгъа бакъа-бакъа чыкъып кетер. Арзы гугюмини толдырмакъ ичюн текрар эгилир. Бу вакъыт чешме устюндеки къаялар арасындан Алибаба башыны котерип, ашагъы бакъар. Сонъ, сызгъырыр. Дёрт-беш къайыкъчы Арзыны къапышлап алыр ве агъызыны къапатып, денъиз бетке алып кетерлер. Яшын, кок гудюрдиси эп артар. Рузгярнен бирге кучьлю ягъмур ягъмагъа башлар.

Къуддус.

(Теляшнен багъырып, чешме янында пейда олур).

Арзы аптемни чалдылар!
Арзы аптемни чалдылар!..

Асан.

(Къайтып келир).

Не бар? Не олды?
Къыяметми къопты?..

Къуддус.

Арзы аптемни чалдылар...

Асан.

Кимлер?

Къуддус.

Алибаба... къайыкъчылар...

Асан.

Ах айдутлар, джанаварлар!..
Къуддус,

Тез койге чап,
Ярдымгъа кельсинлер.

Асан денъиз бетке чапып кетер. Къуддус къычырып-багъырып кой тарафкъа бурулыр.

Къуддус.

Къуртарынъыз, Арзы аптемни чалдылар!..
Имдат, имдат, Арзы аптемни чалдылар!..

Эки тарафтан эки яш чапып кирер ве къаршылашырлар.

1-нджи яш.

Эшиттинъми,
Арзы чалынгъан?..

2-нджи яш.

Арзы?..
Эй, мында келинъиз!
Ялыгъа,
Ярдымгъа етип келинъиз!..

Чыкъарлар. Бираздан Абий къарт ве Рейан апте чешме огюнден кечерлер.

Абий.

Къызым къызчыгъым...
Арзым, балачыгъым...

Рейан.

Къызым, къызчыгъым,
Бир данем, эвлятчыгъым...

ПЕРДЕ ЭНЕР

Единджи лева

Сапа: биринджи левада олгъаны киби. Вакъыт — танъ маалleри. Кок юзю ачылгъан. Догъаяткъан кунешнинъ ильк нурлары денъиз устюнде узанмакъта. Шашкъын ве кедерли бир алда ичери Бектемир келип кирер.

Бектемир.

Пара да кетти, къыз да кетти.

(Кулюмсиреп).

Паранъ олсун,
Бу дюньяда къызмы аз?

(Келеяткъан койлюлерни корип).

Чалт къачмалы,
Мында къалсам ярамаз...

Чыкъар. Эллеринде къазыкъ ве сопалары, чапа ве лескерлери олгъан койлюлер озь аралары ачувлы-ачувлы лаф этерек ве кяде бир денъизге айланып бакъаракъ, ичери келип кирерлер. Мейданлыкъта токъталырлар. Бираздан, юзю ве урбалары къангъа былангъан Асан, эссиз Арзыны къучагъына алгъаны алда, мейдангъа келип кирер. Онынъ артындан Абий къарт, Рейан апте ве яшлар пейда олурлар.

Рейан апте.

(такъмакълап).

Ах къызым, къызчыгъым.
Арзычыгъым, джанчыгъым...
Сенинъ кольгенъ — меним рухум,
Сенинъ озюнъ — меним омрюм...
Сен тенимнинъ бир парчасы,
Бар дюньяда бир къуванчым.
Сенсиз манъа кунеш кульмей,
Сенсиз дюнья къаранлыкъ.
Сенсиз бир ан яшав биле
Меним ичюн мезарлыкъ...

Абий.

Ах къызым, къызчыгъым,
Арзычыгъым, къуванчым...
Санъа токъунгъан душман къолу
Къурып таш олып тюшсин...
Сагъсынъмы, къызым?

Ач козюнъни,
Биз къартларнынъ ал гонълюни.

Арзы.

(Яваштан къыбырданып, козьлерини ачар).

Асан сагъмы?..
О мындамы?..

Асан Арзынынъ манълайындан опер. Абий къарт Рейан аптеге бир къызыл явлыкъ узатыр. Рейан апте Асаннынъ дагъылгъан сачларыны топлап, онынъ къанлы башына явлыкъ багълар.

1-нджи къадын.

Бу не джеза,
Бу не зулум...

2-нджи къадын.

Факъыр ичюн омюр дегиль
Къара олюм...

1-нджи койлю.

Кой байы,
Молласы
Хорлай бизни.

2-нджи койлю.

Бу дюньяда къайгъыргъан ёкъ
Факъыр-фукъарени.

3-нджи койлю.

Сонъки къапым отьмегинъни
Агъызынъдан алалар,
Козьбебеги эвлядынъы
Эвинъден чалалар.

Асан.

Топракъ чокъ —
Халкъ «топракъ!» деп джан бере;
Сув чокъ,—
Халкъ «сув. сув!» деп чекише;
Отьмеги ёкъ,
Баласы «отьмек» деп яш тёке;
Ёкълукъ ёкъсузлыкъ саргъан,
Факъыр-ыргъат
Къан-теринен джан чекише.
Лякин, достлар,
Келир куню
Акьикъат енъер.
Келир куню
Факъыргъа да кунеш кулер!

Хор.

Тёпемизде ал кунеш,
Нуры бизни иситмей.
Биз чалыша-асраймыз,
Сефа сюре мырза-бей.
Келир куню
Ер титретип гурьлер атеш,
Келир куню
Факъыргъа да кулер кунеш.

Озен толу сув келе,
Сувы бизден алынгъан,
«Топракъ» деп халкъ джан бере,
Топракъ байнынъ танылгъан.
Келир куню
Ер титретип гурьлер атеш,
Келир куню
Факъыргъа да кулер кунеш.

ПЕРДЕ ЭНЕР

1938 с.

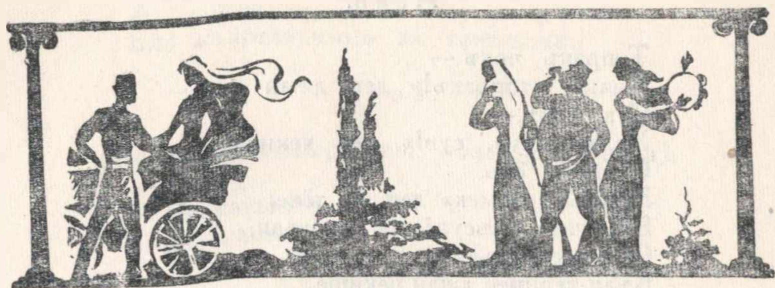

ДУБАРАЛЫ ТОЙ

Учь пердели музыкалы комедия

ИШТИРАК ЭТКЕНЛЕР

Аджиамет бай — Къарт бир адам.
Нияр — Онынъ къызы.
Ферепште — Эсли бир къадын. Аджининъ хызметчиси.
Хасап Асан — Къарт бир адам. Кой байы.
Чомез — Яш бала. Хасап Асаннынъ азбар хызметчиси.
Къарасан — Эсли бир адам. Дайфа башы.
Абиж — Онынъ огълу.
Айгуль — Онынъ къызы.
Кой молласы.
Ярдымджы роллерде: мусафирлер ве чалгъыджылар

БИРИНДЖИ ПЕРДЕ

Корюниш: къаршыда эки къатлы эв. Эвнинъ этрафы багъчалыкъ. Баарь. Танъ маали.

Уаакътан эшитильген йыр давушы эп санагъа якъынлашыр.

Сув акъар тыныкъ-тыныкъ,
Банъа тюшти бир яныкъ.
Эр кес татлы юкъуда,
Бен кезерим уяныкъ...

Санада Абиж пейда олып, экинджи къаттаки пенджеренинъ огюнде токъталыр. О гъает гъамлы.

Абиж. *(музыка фонында),*

Танъ атты, танъ мелеги,
Уян энди, уян!
Асрет олдым, инан,—
Къальбим атеш, янам,
Корьмей кетип олмам,—
Уян энди, уян!..

(Беклер. Сонъ, девам этип).

Пенджеренъден бакъ, ярем,
Яныгъымы ал, ярем,
Танъ нурунен алланып,
Такъдиримни айт, ярем.

Пенджеренинъ нагъышлы орьтюси чекилип, анда Нияр корюлир.

Нияр! Сени телюкеде къалдырсам да, бу мукъаддес пенджереге кельмей оламадым. Танъ аткъандже шу ерде сени беклеп турдым. Бу эвде, бу ханеде сен барсынъ деп, теселли алдым. Багъышла мени, гузелим, акъылым барма десе де, юрегим сёз динълемеди.

Нияр. Сабыр эт, азизим, куню келир... Бабамнынъ аякъларына тюшип ялвармакъ истейим. Бу куньгедже ич бир арзумны ред этмеди. Бельки... Тузуны-отьмегини ашадым, босагъамыздан атлагъанда бабамнынъ лянетини эшитмек истемейим.

Абиж. Нияр! Мераметсиз юрек дертли юрекни анълармы? Сен севги дердинен козьяш тёккенде, онынъ юреги буз кесилир. Чингенедир, къара суектир деп, мени ашалар...

Нияр. Тёметленме, азизим, бельки бахтымыз юрер... Иш зоргъа къалса мени бу диварлар да, авам халкъынынъ эмиш-демишлери де тутамаз. Эмин ол, азизим, эр кимнинъ кок юзюнде бир йылдызы олгъаны киби, меним де ер юзюнде бир севимлим бар, о да сенсинъ!

(Бу сёзлерден эджанлангъан Абиж тургъан ериндеп секирип, пенджереге атылып чыкъар, Ниярнынъ пармагъына юзюк кечирир).

Абиж. Ал, гузелим, юрегинъде севги нуры олдыкъча бу юзюк севгимизге шаатлыкъ этип, пармагъынъда йылтырап турсын.

Нияр ве Абиж *(йырлап).*

Кокте йылдыз, ерде биз,
Севдалыкътыр дердимиз.
Аизарлар чекемиз,
Ёкътыр башкъа чаремиз.
Ачыл дерья, кечейик,
Акъ ялыгъа етейик.
Севгимизни айбетлеп,
Бахт шербетин ичейик...

Аятта Аджиамет бай пейда олур.

Нияр. Бир сеслер эшитиле, бабам олмасын... *(Абижге явлыкъ узатып).* Ал, азизим, мен янынъда олмагъанда бу явлыкъ санъа мени анъдырсын. *(Козьден чекилир).*

Аджи. Танъ маалинде бу насыл бир мыш-мыштыр? Хырсыз олмасын. *(Азбаргъа чыкъар. Пенджересден секирип тюшкен Абижни эслер. Озь-озюне).* Бакъ сен, бу къара шейтан кене кельген. Яхшылыкънен аягъыны кесмейджек гъалиба. *(Багъырып).* Эй, джемаат! Эвиме хырсыз тюшти, ярдымгъа етип келинъиз!

Абиж. Шамата къопарма, Аджи баба, мен хырсыз дегилим.

Аджи. Хырсыз олмасанъ бу эвде не ишинъ бар? Явлыкъны къайдан алдынъ?

А б и ж. Явлыкъны манъа бахшыш бердилер.

А д ж и. *(багъырып)*. Эй, джемаат!..

А б и ж. *(элинен онынъ агъызыны къапатып)*. Ялварам, ботен ерде шамата къопарманъыз. Мен Ниярнен корюшмеге кельдим, чюнки мен оны, о да мени севе. Бу явлыкъ онынъ бахшышыдыр.

А д ж и. *(озь башына)*. Тёметлерим догъру чыкъты.:. *(Абижге)*. Чингене огълу бай къызына севда олгъан! Ха-ха-ха!... Меним къызым Чолпан йылдызыдыр, узат элинъи, онъа етерми?

А б и ж. Элим етмесе, юрегим етти.

А д ж и. Юрек экен! Чингенеде юрек къайдан кельсин? Бакъ онынъ лафына... Сен не, Аджиамет бай къара суекке къыз берир беллединъми?

А б и ж. Бермесенъ, алып къачарым.

А д ж и *(абдырар. Озь башына)*. Япар, не десенъ япар. *(Абижге)*. Йигит экенсинъ, къардашым, эшиттим, эльнен борю тута экенсинъ. Машалланъ бар. Амма тап бу къадар ахмакъ олгъанынъы бильмей эдим.

А б и ж. Не демек истейсинъ, Аджи баба?

А д ж и. Не дейим санъа, меним эрке къызым сени де «севем» деп къутурткъан. Былтыр бир бай огълу онынъ пенджереси тюбюнде беш ай кукареклеп юрди.

А б и ж. Сонъ?

А д ж и. Сонъу не олсун, куле-куле тойгъан сонъ, бай огълуны къувып йиберди. Оюнджакъ этип энди сени, чингене огълуны тапкъан. Аферин къызыма! Ха-ха-ха!

А б и ж. Кульме байым, чингене де инсандыр.

А д ж и. Айткъаныма инанмайсынъмы? Олмаса, бир къач куньден никях дуасына буюр. Анда киев баланы да корерсинъ.

А б и ж. Киев?!..

А д ж и. Екъса сен озюнъни киев сандынъмы? Ха-ха-ха!.. Эм ойле-бойле киев дегиль, эльнен арслан туткъан бир йигит.

А б и ж. Алла ашкъына, ялварам санъа Аджи баба, керчегини сёйле: бу айткъанларынъ догърумы?

А д ж и. Алла-алла, чингенеде де гъурур ола экен де! Бабанънынъ демир тезьясыны, тери корюгини, ананънынъ фал ташларыны берип, Аджиамет байнынъ къызыны аладжакъ олдынъмы? Эль-алем масхарасы олмаздан эвель бу азбардан аякъларынъны авуштыр. Бир даа кольгенъни биле корьмейим.

А б и ж *(озь башында)*. Меним эшиткенлерим недир?. Десене... *(Аджиге)*. Сен ялан айтасынъ, Аджиамет бай!

А д ж и. Не, ялан айтасынъ дединъми?..

А б и ж. Эбет, ялан айтасынъ дедим! Нияр гуль киби тазе, къар киби темиз, меляике киби гуняхсыз бир инсандыр.

А д ж и. Онда сенинъ ишинъ олмасын. Къыз меним — мал меним, кимге истесем, онъа сатарым. Джойыл мындан!

А б и ж *(башыны салындырып, йырлап, азбардан чыкъар)*.

Атам манъа бир ал олды,
Янды юрек, кебап олды.
Оны анъып ах дедикче,
Акъ джигерим ал къан олды...

Айтынъ манъа тувгъанларым,
Айтынъ манъа мен нейлейим.
Юрегими от къапладды,
Янды, янды, куль олды...

А д ж и *(бир озю)*. Асрадым-осьтирдим дегенде чингенеден муштериси тапылды. Джаным-джаным бай огъуллары тургъанда, гонълюни бу арамзадеге берген. Алып да къачар. Дуракъсыз бу мельунларны къайдан барып тапарсынъ? Пишкен армут теректен озю тюше экен. Энди не япмалы? Бу армутны кимге сатмалы?

Ойнап-йырлап ичери А й г у л ь келип кирер.

А й г у л ь.

Къалайлы къазан ичинде къаз баласы,
Къызыны баштан чыкъаргъан озь бабасы.

Белинъе къушакъ яптырдым, чевреси сырма,
Анавгъа-мынавгъа козь этип, бойнумы урма...

А д ж и. Иште, бу етмеген эди.

А й г у л ь Аджи баба, яныгъынъыз бар гъалиба, бир фал бакъайымчы. *(Фалташларыны ойнап)*. Бир аттым —

нал чыкъты, бир аттым — тай чыкъты, бир даа аттым — чатал къашлы, къара мыйыкълы киев чыкъты. Къызынъызгъа олса керек. Къуда бекленъиз, Аджи баба.

Аджи *(ачувисн)*. Къуданы агъанъ йибереджекми?

Айгуль. Агъам олса — не олгъан?

Аджи. Мына не олгъан... *(Ураджакъ олып чапкъылыр)*.

Айгуль. *(къачып)*. Аджи баба, унутманъыз, мен фалда янъылмайым, айткъаным оладжакъ! *(Чыкъар)*.

Аджи. Не десенъ олур.. Давранмакъ керек. *(Къычырып)*. Эй-й, Чомез, мында кельчи?

Чомез эсней-эсней ичери келип кирер.

Чомез. Айтынъ, байым, не буюрасынъыз?

Аджи. Але даа юкълай эдинъми?

Чомез. Ёкъ, байым, юкъламай эдим... Тюш коре эдим.

Аджи. Я тюшюнъде не корьдинъ?

Чомез. Юкълагъанымны корьдим. *(Экиси де кулер)*.

Аджи. Байынъ эвдеми?

Чомез. Эвдедир.

Аджи. Не япа?

Чомез. Не япсын, чекише заваллы.

Аджи. Хасталандымы ёкъса?

Чомез. Хасталыкъ чарпсын оны. Ашнен чекише. Сабадан уйлегедже отьмекнен эт ашай, уйледен акъшамгъадже этнен отьмек ашай, акъшамлары да этнен отьмекни къарыштырып ашай. Кене де олса шишман къурсагъыны толдырамай.

Аджи *(сертийип)*. Сус, джинасир бала, онынъ къурсагъында сенинъ ишинъ олмасын. Бай олгъан сонъ ашайджакъ эбет. Бар айт, бизге джума къавесине буюрсын.

Чомез *(чыкъып)*. Къаведен онъа не файда...

Аджи *(бир озю)*. Бу шишман эриф эвге кельгенде Нияр онынънен шакъалаша тургъан, Бельки... Тьфу! Башы — ат башына, къурсагъы да ичли сыгъыргъа ошай. Тёвбе, мен не айттым шу!.. Онынъ кимге ошагъаны меним не ишим? *(Аяткъа кирер, къычырыр)*. Нияр, къызым, мында кель... Я раббим, ишими онъ кетир, къызымы озюм киби бай адамнынъ эвинде корейим.

Н и я р *(къоркъа-пыса ичери кирер)*. Саба шерифлер хайырлы олсун, баба!

А д ж и. Айтчы, бугунь саба башта кимнен хайырлаштынъ? Сустынъмы? Айды, яшлыкъта олуджы шейдир. Амма бу сонъкиси олсун. Корюле, къафестен учурылмагъа вакъытынъ кельди. Лякин барып да бу къафеснинъ къапысыны озь элинънен ачаджакъ олма, элинъни къырарым. Анавыны... Хасап Асанны чагъырттым. Келип къалса, онъа хошкельди айт, ал-хатирини сора. Айды, бар, озь ишинъни бакъ. *(Нияр кери чыкъар)*. Лякин бу къарт пезевенк къызымнынъ къадрини билер экенми? Маймунгъа гуль такъаджакъ олам... Э-э, Аджиамет бай, кевшеме, «ма» демегендже, «ал» деген де тапылмай. Онда исе сюрю-сюрю къойлар, сыгъырлар, джылкъылар... Денъизде къум, онда мал. Къызымны эвлендирген сонъ буларнынъ эписи яваш-яваш меним олур. *(Копек урер)*. Келе гъалиба. Эй, Ферిште!

Ф е р и ш т е *(кирип)*. Не айтасынъ, байым?

А д ж и. Копек урей, эшитмединъми?

Ф е р и ш т е. Эшиткенде не олгъан?

А д ж и. Я бизим копекнинъ ялынъыз Хасап Асангъа ургенини бильмейсинъми? Оджакътаки къазанны эвге кирсет, ондан башкъа озюмиз ач къалырмыз.

Ф е р и ш т е *(джильвеленип)*. Байым, анавы лафны Асангъа айтырсынъмы?

А д ж и. О да насыл лафтыр?

Ф е р и ш т е. Сени Хасап Асангъа къоджагъа беририм, деген эдинъ.

А д ж и. Туллыкътан бездинъми?

Ф е р и ш т е. Бездим, бездим, Аджи баба, къуртар мени бу белядан.

А д ж и. Хасап Асан тул къадынларны бегенмей. Къыз аладжакъ экен.

Ф е р и ш т е. Алла алсын оны... *(Агъламсырап)*. Кене туллыкъ, кене бекярлыкъ... Анам мени къысметсиз догъургъан...

Ф е р и ш т е ч ы к ъ а р. Азбарда Хасап Асаннен Чомез пейда олурлар. Чомезнинъ элинде зембиль.

А с а н. Чомез!

Ч о м е з. Айт, байым.

Асан. Бурнунъа эт къокъусы урмадымы?
Чомез. Урмады, байым.
Асан. Бурнунъ къурусын. Къокъу алмагъан бурунны ташып юрмектен не файда? Менимки эки верстлик ерден къокъу ала. *(Бурнуны чекип)*. Бу эвде къуйрукъ майына къозу эти къавургъанлар. *(Бир даа чекип)*. Ичине арпачыкъ согъан догърагъанлар... Къазанлары къайда экен?.. Чомез, ач олдым, зембильден бир парча къуйрукъ бер.
Чомез. Байым, ёл бою ашап кельгенинъ олмадымы?

Асан. Тойгъа барсанъ — тойып бар, дегенлер. Бу ачкозь Аджи ашыны дегиль, бир ютум сувыны да бермез. *(Азбарда Фериштени корип къалыр. Шакъалашып)*.

Геми келир учь дане,
Устю толу кестане.
Дюнья толу дюльбер олса,
Аладжагъым бир дане.

Фериште *(сертейип)*.

Кет башымдан, окъталма,
Куле берип, токъталма.
Къыз аладжакъ олгъансынъ,
Не баш куттинъ, керата?..

Асан *(тааджипленип)*. Э-э, шакъама да сюртмеди. Бу майда бир къыл бар амма, сонъу хайыр... *(Элиндеки къуйрукъ парчасыны чайнай-чайнай аяткъа кирер)*. Селям алейкум, къомшу достым!
Аджи. Алейкум селям, хош кельдинъ. Тёрге буюр. Саглыкъ-селяметлик ериндеми, Асан бай?
Асан. Э-эй, Аджи, сен сорма да, мен айтмайым.
Аджи. Хайыр ола?
Асан. Хайыргъа дегиль гъалиба. Геджелери къоркъунч тюшлер корип башладым.
Аджи. О да насыл тюштир?
Асан. Мисаль ичюн айткъанда, тюневин гедже тюшюмде кене ачыкъкъанымны корьдим. Согъумлыкъ бир къой сойдым. Оны къулагъындан къуйругъынадже ашадым. Тоймадым. Бирини даа сойдым — кене олмады.

Сюрю-сюрю къойларымы, сыгъырларымы сойып ашадым — бу да етмеди, кенс ач къалдым... Аджи, бойле тюшлерден къуртулмакънынъ чареси ёкъмы?

Аджи. Бар! Эвленмек керек санъа. Чареси одыр онынъ. Эвленсенъ, геджелери шерфенънен эгленирсинъ, тюш корьмеге вакъытынъ къалмаз.

Асан. Акъыллы адам экенсинъ, Аджи. Мен де ойле тюшюнем. Лякин, догърусыны айтсам, шу къыскъа аякълылардан отюм патлайджакъ. Нечюн десенъиз, оларнынъ чокъусы обур ве джады экен. Алла косьтермесин, барып да...

Аджи. Я Нияр? Сенинъдже о да джадымы?

Асан *(аякъкъа атылып турар)*. Тёвбе де, Аджи! Ондан джады олурмы? Ондаки культе сачлар, эля козьлер, гуль янакълар, къабарыкъ кокреклер, семиз балдырлар...

Аджи. Олды, олды, къарт зампара. Тап агъызынъ копюрди. Ниярны бегенесинъми ёкъса?

Асан. Алла, алла, Аджи, ойле яш бир къыз меним тишсиз агъызымнынъ къашыгъыдыр я! Отуз эки тишимден йигирми экисини арыкъкъа ташладым. Тезден быламыкъкъа кечеджем.

Аджи. Быламыгъынъны ташла сен, Ниярны айт: бегенесинъми?

Асан. Худжур лафлар этесинъ, Аджи, тезеликни ким бегенмез? Мисаль ичюн айткъанда, баарь кельдими, мен къой этинден къозу этине кечем, чюнки къозу эти...

Аджи. Бургъалама, мен Ниярны сорайым.

Асан *(озь башына)*. Не дейим экен? Бегенем десем мени сопалап айдамазмы? *(Аджиге)*. Аджи, дердиме согъан догърама. Онынъ адыны эшитсем юрегим чатыр-чутур алевлене. *(Багъырып)*. Олян, Чомез, тез ол, анавы къопкъанынъ сувыны бер де, юрегимдеки алевни сёндирейим. *(Ичер)*. Ой анасыны, юрегимнинъ ягъы да ирип кетти. Чомез, зембильден аз бучукъ къуйрукъ бер. *(Къапыныр)*.

Аджи. Бакъ онъа, текмиль къутурды. Я бойле бир къызны сатып алмагъа акъчанъ етерми? Бильмиш ол, теразенинъ бир къапагъына Ниярны къойсам, экинджисине алтын къояджакъсынъ. Къапакълар бир кельсе, къыз сенинъ, алтын меним. Насыл, бу алыш-веришке разысынъмы?

Асан *(текрар аякъкъа атылып турар)* Аджи, керчегини айттынъмы? Алдамайсынъмы? Бельки шакъадыр?.. Ал, ал, малым да сенинъ олсун, мулькюм де манъа Нияр-

ны бер. *(Чомез Хасап Асаннынъ къулагъына бир шейлер фысылдар).* Не, паалы дейсинъми?.. Еке?.. Неге еке?..

А д ж и *(Чомезге).* Къана, къардашым, буюклернинъ лафына къошулма. Бойле шейге Асан байнынъ озь акъылы да етер.

А с а н. Кет, къабакъбаш! Борджкъа акъыл алгъан адам дегилим. *(Чомез азбаргъа чыкъар. Хасап Асан девам этип).* Бер элинъни, Аджи, бугуньден сонъ сен манъа баба, мен де санъа огъул олайым.

А д ж и. Гевезеленме, Асан бай, манъа баба демесенъ де олур. Менден чокъ яш дегильсинъ. Озюнъни манъа дегиль, Нияргъа бегендир.

А с а н. Мен базардан мал сатып алгъанда, сыгъырдан: мени бегенесинъми, деп сорамайым. Мал сенинъки — пул менимки, амин! Анълаштыкъ гъалиба. Ойле олса, тур еринъден, бир яшлыкъта, бир къартлыкъта!

(Ойнап йырларлар).

Он секизге кельди яшым,
Севдагъа огърады башым.
О сенинъ мамур бакъышынъ,
Джианда булунмаз эшинъ.

Алтын фесинъ ян киерсинъ,
Севдалыгъым сен чекерсинъ.
Ай дюльбер къыз, вай дюльбер къыз,
Башыма да сен етерсинъ...

А д ж и. Алды, олды шуны, Асан бай. Ойнамагъа биле экенсинъ. Бельки йырламагъа да биледирсинъ? Дейджегим, бу къартлыгъынъда санъа мытлакъа бираз яшармакъ керек. Сабалары къызнынъ пенджересине кель, чынъ айт, бейит ташла, озюнъни бегендир. Анавы чингене огълу танъ атмаздан эвель кукареклеп башлай.

А с а н *(теляш ичинде).* Анавы эльнен борю туткъан йигитни айтасынъмы? Ниярны о да севеми?

А д ж и. Севмек дегиль, Нияргъа дели-диване олды. Къутурып юре.

А с а н *(абдырап).* А-а, ойлеми? Мени онъа пычакъсыз сойдырып, малларыма шорбаджы олмакъ истейсинъми? Ягъма ёк! Къызынъ да, эвинъ де башынъдан артта

къалсын. *(Ерге чёкип)*. Оф, джаным кетти, тек бир теним къалды. *(Багъырып)*. Эй, Чомез, олеятырым, бир парча къуйрукъ кетир!

Аджи *(шашмалап)*. Къыз севген адам чатал юрек олур.

Асан. Энди чаталы да сынды, тереги де. Манъа токъунма. Аджи, хасапкъа азырлангъан мал дегилим. Къызынъ да керекмей, озюнъ де. *(Турып кетеджек олур)*.

Аджи. Токъта шуны, башынъы джойма. Бирер къаве ичермиз, джума ашы ашармыз.

Асан *(токъталып)*. Аш дейсинъми, Аджи? Онъа къаршы дегилим. Тек къыз лафы олмасын.

Аджи. Ниярнынъ хошкельдисини эшитмей къайда кетеджек оласынъ? Джаны агъырыр.

Асан. Мени корьмесе джаны агъырыр дейсинъми, Аджи? Яхшыгъа бакъмакъ козьге къарув, дегенлер. Ой анасыны не япайым экен! Юрегим корьмеге истей, лякин аякъларым къач, деп зорлай. *(Багъырып)*. Чомез, къапыда козь-къулакъ олып тур. Анавы чингене огълу кельсе, «къаравул» къычырырсынъ. Пенджереден чыкъып къачарым.

Аджи *(къапыны аралыкъ этип)*. Нияр, къызым, мында кельчи! *(Асангъа)*. Агъызынъны юм, тишлеринъни корьмесин.

Асан. Корьсе не олгъан? Ат алгъанда мен башта тишлерини бакъам.

Нияр *(кирер)*. Кельдим, баба, буюрынъыз! *(Хасап Асаннынъ диванелер киби бакъкъаныны корип, озюни туталмаз ве къакъылдап кулер)*.

Аджи *(Асаннынъ къулагъына)*. Дувадакъ киби сусып отурма, айт бир шейлер.

Асан *(Нияргъа)*. Сен папийчигим, зурна чалмагъа билесинъми?

Нияр. Ёкъ, бильмейим.

Асан. Вай-вай-вай, зурна чалмагъа бильмеген адам олурмы? Зурна дегенлери пек яхшы бир чалгъыдыр. Илле десенъ чобан авасына. *(Йырлап ойнар)*.

Дириль-дириль къавалым,
Фетта меним чобаным.
Фетта къойгъа не бармай,
Мачиклерни не бакъмай...

Сонъ, насыл, яхшымы?

Нияр. Чокъ яхшы.

Асан. Истесенъ, зурна чалмакъны санъа да огретейим.

Нияр. Я озюнъиз билесизми?

Асан. Зурна чарпсын мени. Даа элиме де алмадым. Лаф олсун деп айтам. Шакъа! Ха-ха-ха!..

Аджи. Джошты пезевенк. *(Нияргъа)*. Къызым, бизге бирер фильджан къаве кетир. *(Нияр чыкъар. Асан козьлерини патлатып, онынъ артындан бакъып къалыр)*. Санъа не олды, акъылынъны Нияр алып кеттими?

Асан *(джесаретленип)*. Олды оладжакъ, къырылды баджакъ: бер элинъни алайым, бабачыгъым! Кель бетинъден опейим, бабачыгъым! *(Четке)*. Амма да бабагъа расткельдим, эй! Денъизде къум, онда мал! Тезден бу Аджи де аякъларыны кокке тиклер, бутюн маллары манъа къалыр. *(Аджиге)*. Кель козюнъден опейим, бабачыгъым!

Аджи. Олды, олды шуны. Сипирке сакъалынънен бетими текмиль яра эттинъ. Я чингене огълундан къоркъмайсынъмы?

Асан. Мен... мен оны пычакъсыз соярым, парчаларым, борю олып ашарым. Аджи, мендай арслан тургъанда, сен шейтандан да къоркъма.

Нияр къызынъ, мен огълунъ,
Кеч кошеге, кий тонунъ.
Ярын дегиль, мына бугунь
Чалдыр бизге той-дюгюн!..

Азбарда шенъ-шерамет умумий оюн.

ПЕРДЕ ЭНЕР.

ЭКИНДЖИ ПЕРДЕ

Айны шу лева. Танъ маали.

Абиж *(терекке яслангъаны алда гъам-кедернен йырламакъта)*.

Атам манъа бир ал олды,
Янды юрек, кебап олды.
Оны анъып ах дедикче,
Акъ джигерим ал къан олды.

Айтынъ манъа тувгъанларым,
Айтынъ манъа мен нейлейим.
Юрегими от къаплады,
Янды, янды, куль олды.
Олер эдим, эллер алыр,
Козюм кене онда къалыр.
Къалыр эдим, къавушалмам,
Дюнья манъа арам олур.
Айтынъ манъа тувгъанларым,
Айтынъ манъа мен нейлейим.
Юрегими от къаплады,
Янды, янды, куль олды...

Азизим, пенджерсн ден айырыламайым, янынъа да барамайым... Сенинъ байлыгъынъ, меним факъырлыгъым арамызда юдже дагълар олып юксельди... Айт, гузелим, бабанънынъ манъа дегенлери керчекми? Мени алдадынъмы?..

Юрегими от къаплады,
Янды, янды, куль олды...

А й г у л ь (*ичери чапып кирер*). Акам, тез чалашкъа барып етейик.

А б и ж. Не иш?

А й г у л ь. Къудалыкъ.

А б и ж. О да насыл къудалыкътыр?.. (*Чыкъарлар. Ичери Чомез келип кирер*).

Ч о м е з (артына айланып). Юр, байым, юр, къорккъма

А с а н (*кийинип-къушангъан бир алда ичери кирер*). Огден юр, Чомез.

Ч о м е з. Огден нишанлы яшлар юрер.

А с а н. О да акъыл! Сен аркъа тарафтан козь-къулакъ ол, анавы къара шейтан келип къалмасын, экимизни де пычакъсыз сояр.

Ч о м е з. Байым, оны пычакъсыз сояджакъ сен дегиль эдинъми?

А с а н. О лаф эди, Чомез. Шимди исе юрегим думп-думп, думп-думп ура. Бер бир парча къуйрукъ, озюме келейим. (*Ашаныл, Ниярнынъ пенджереси огюне келип токъталыр. Чомезге*). Айды, йырла!

Ч о м е з. Йырны нишанлы яшлар айтыр.

А с а н. О да акъыл! Неден башлайым экен? «Домпылдай»ны айтайыммы?

Ч о м е з. О да насыл шейдир?

А с а н. Бильмейсинъми? Олмаса, огренип къал *(йырлар).*

Къарасувнынъ дёрт кошеси,
Май бардагъы домпылдай.
Озю де адам бегенмей,
Чанакъ-чёльмек домпылдай...

Насыл, бегендинъми?

Ч о м е з. Кечмез, байым.

А с а н. Кечмез дейсинъми? Я «Къара тавукъ» кечерми? Оны да бильмейсинъми? Сапсем джаиль экенсинъ де. Динъле!

Къара тавукъ къакъ-къакъ этер,
Къанатлары шакъ-шакъ этер...

Ч о м е з *(оны болип).* Етти, етти, байым. Мында май бардагъы да, къара тавукъ да кечмез. Севги йыры йырламакъ керек.

А с а н. Севги йыры дейсинъми? Ойлесини бильмейим. Озюнъ йырла. Бугунь сесим де яхшы чыкъмай, богъазымы май басты гъалиба. Чомез, билесинъми не япайыкъ? Кель, севги йырыны ортакълашып айтайыкъ. Сен мынавы мети ичине кир де, бар сесинънен багъырып йырла, мен де пенджереге бакъып дудакъларымы ойнатайым. Насыл, бу акъыл ишими?

Ч о м е з. Акъыл иши, байым. Бойле йыр айтмакъ даа ич бир ахмакънынъ акъылына кельмегендир.

А с а н. Кельмез эбет, оны мен озюм тюшюнип таптым. Э-эй, Чомез, меним башым акъыл хазинесидир амма, анахтарыны джойгъаным, тапамайым. Айды, кир метиге.

Ч о м е з *(мети ичинден йырлап).*

Азбарында акъ тана да, вай-вай-вай!
Къызым бар деп макътана да, вай-вай-вай!
Макътанса да ери бар да, вай-вай-вай!
Янагъында бенъи бар да, вай-вай-вай!..

Нияр *(пенджереден башыны чыкъарып)*. Багъчада бульбуль оте гъалиба.

Асан. Бульбуль дегенинъ меним о, папийчигим. *(Тиз чёкип)*.

Сен меним султанымсынъ, джанымсынъ,
Шекеримсинъ, балымсынъ...

Нияр *(кулип)*. Сен де меним султанымсынъ...

Асан. Оф, оф!

Нияр. Шекеримсинъ, балымсынъ!

Асан. Оф, оф, оф! Йириди юрегимнинъ ягъы. *(Метини таякълап)*. Олян, Чомез, тез ол, бир парча къуйрукъ бер!

Чомез. Адымны айтма, мен мында ёкъым.

Асан. Эбет, эбет, Чомез, сен метиде ёкъсынъ.

Нияр. Мени ташлап кимнен лаф этесинъ, Асан эмдже?

Асан *(озь башына)*. Пахыллады. Куньджи экен. (Нияргъа). Сен меним султанымсынъ, джанымсынъ...

Нияр *(оны болип)*. Асан эмдже, оны эшиттим, энди янъы бир шей айт.

Асан (озь башына). Даа не айтайым экен? *(Метиге эгилип)*. Сен не дейсинъ, Чомез?.. Къычырып айт, джинасир, эшитмейим. Олды, олды, анъладым. *(Нияргъа)*. Баарь! Тереклерде къашкъырлар йырлай, ахырларда... бульбуллер айкъыра! Ох, бу не аджайип гузелликтир!

Нияр *(озюни кульгиден зорнен тыйып)*. Асан эмдже, бир йырчыкъ даа айтчы!

Асан. Манъа коре не, истесенъ акъшамгъадже йырлайым. *(Метиге бакъып)*. Чомез, башла! *(Озю дудакъларыны ойнатыр, тамагъыны къырар, оксюрир, лякин метиден сес эшитильмез. Озь башына)*. Джинасир бала мети ичинде богъулып къалды не мараз...

Нияр. Сизге не олды: тилинъиз тутулдымы, богъазынъыз къурудымы?

Асан. Ай гузель къыз, санъа бакъкъан адамнынъ тили тутулмазмы, богъазы къурумазмы? Ягъламагъа аз бучукъ къуйрукъ олса экен...

Чомез *(метиден башыны чыкъарып, Ниярнен козь этишкен сонъ, апансыздан йырламагъа башлар. Йыргъа джошкъан Хасап Асан оюн тёшер)*.

Пенджереден акъ къыз къарай, вай-вай-вай!
Акъ къыз къара сачын тарай, вай-вай-вай!
Шу акъ къызны алыр эдим, вай-вай-вай!
Эвге алып барыр эдим, вай-вай-вай!..

Аджи *(софада пейда олур. Динъленип тургъан сонъ)*. Анавы чингене огълу кене кельди гъалиба. Баре онъа ойле бир сопа чекейим ки, мени омюрбилля унутмасын. *(Яваштан якълашып, таягъыны Хасап Асаннынъ омузына яндырыр)*. Мына санъа къыз ичюн! Мына санъа севгенинъ ичюн! Мына санъа...

Асан. Имдат, имдат, ольдюрелер!.. *(Аджини эслеп)*. Аджи баба, мени нечюн котеклейсинъ?

Аджи. Асан бай, сенсинъми шу? Тьфу! Мен сени анавы чингене огълу белледим.

Асан. Омузыма таякъ тюшкенде мен де сени одыр белледим.

Аджи. Айды, бугуннинъ къазасы бунынънен кечсин.

Асан. Кечсе яхшы амма, омуз кемигим чиль-парча олды гъалиба. Сесимни бегендинъми, Аджи баба?

Чомез *(метиден чыкъып, джылмайып)*. Байым, даа йырлайджаммы?

Асан. Бакъ сен масхарагъа, «даа йырлайджаммы» экен! Йырласам — мен йырладым, я сен не форса сатасынъ? Мен йырлагъанда дудакъ ойнатып тургъан байгъуш сен дегиль эдинъми? Деф ол башымдан, артыкъ керекмейсинъ.

Чомез чыкъар. Терек артында Айгуль пейда олур. Динъленир. Сонъ, о да чыкъар.

Аджи. Лаф этмеге тиль таптынъмы?

Асан. Я меним тилиме не олгъан? Къызны корьгенде беш суем даа узанды.

Аджи. Аранъызда не лаф олды?

Асан. Эки севда арасында не лаф ола билир? Севги лафы эбет. «Сени эр гедже тюшюмде корем», дей. «Юрегимнинъ анахтарыны тек санъа ишанам, ач да, онынъ ичине кир», дей. Сапсем къара севда олгъан.

Аджи. Тилинъ беш суем дегиль, он суем узангъан.

Асан. Узаныр я! Севдалыкъ къолай шейми? «Теа-

ден той япып, мени озь эвинъе тюшир, сенсиз яшамагъа сабыр-меджалым къалмады», дей.

А д ж и *(джылмайып).* Къандырдынъ гъалиба...

А с а н. Къыз къандырмасы манъа коре не? Истесем, хан къызы да аякъларымда тиз чёкер.

А д ж и. Къой, къой шуны, Асан бай, текмиль дадыны къачырдынъ. Юр эвге кирейик де, нишан тою меселесини анълашайыкъ.

Эвге кирерлер. Ичериде Ч о м е з ве элинде таягъы, аркъасында торбасы олгъан, эски бир джуббе япынгъан, шал орьтюнген Айгуль пейда олурлар.

Айгуль. Эшиттим, Чомез, даа шимди эр шейни озь къулакъларымнен эшиттим. Агъамнынъ иши олмайджакъ гъалиба.

Ч о м е з. Айгуль апте, ялварам сизге, дегенимни япынъыз. Бундан сонъ Хасап Асан Нияр аптемнинъ адыны тилине биле алмаз. Джады олмагъа билесизми?

А й г у л ь. Джады? Билем эбет.

Джады, джады, джап-джады,
Къайда онынъ эдждады?
Бири обюр, бири къотур,
Бири окъур, бири сокъур,
Бешинджиси кетен токъур.
Бабалары Канджалос,
Давулджыдыр, давулджы.
Аналары Панджалос,
Оюнджыдыр, оюнджы...

(«Давул оюны». Айгуль ве Чомез ойнарлар).

Ч о м е з. Чокъ яхшы, Айгуль апте! Энди Асан байнынъ эвден чыкъмасыны беклейик.

Азбарнынъ экинджи тарафына кечерлер. Эвден Нияр чыкъар. Пармагъындаки юзюкке бакъып, терен хаяллргъа далар.

Н и я р. Азизим, къайда кеттинъ, кельмез олдынъ... (йырлар).

Коктен учкъан бир къуш эдим,
Агъ иле туттынъ мени.

Юрегинъе къонгъан эдим,
Не ушкюттинъ яр мени.

Сен кеткен сонъ къанат сынды,
Зиндан чёкти, учалмайым.
Санъа гонъюль берген эдим,
Дердинъден вазгечалмайым.

Кель ал мени, ал дживаным,
Эллер алыр, хор олмайым.
Санъа бакъып къуванч ичкен
Омюрлик яренъ мен олайым...

Гъамлы бир алда терекке ясланыр. Ичери А й г у л ь къайтып кирер.

А й г у л ь *(башлыгъыны котерип)*. Гузель къыз, санъа не олды, неге мугъайдынъ?

Н и я р *(онынъ дюльберлигинден айретте къалып)*. Ай къыз, сен инмисинъ-джынмысынъ, ёкъса коктен энген йылдызмысынъ?

А й г у л ь. Ин дегилим, джын дегилим, чёльде оськен бир къызым.

Н и я р. Чёльде?

А й г у л ь. Айса сен не беллединъ? Гузель гуллер тек бай азбарларында дегиль, къулан чёллерде де оселер. Бизлер сербест учкъан къушлармыз.

Н и я р. Ай къыз. сен не айтмакъ истединъ?

А й г у л ь. Сени аджыйым, гузель къыз, сен бай адамнынъ бульбулисинъ.

Н и я р. Байлыкъ — хорлыкъмы?

А й г у л ь. Алтын къафестеки бульбульге бакъ: о хор дегильми? Ашы да бар, сувы да бар, амма сербестлиги ёкъ... Не ойландынъ, гузель къыз?

Н и я р. Сен догърусыны айттынъ: къафестеки къушларнынъ юреги дертлидир.

А й г у л ь. Дердииънинъ дерманы даа деми пенджеренъ огюнде эди.

Н и я р. Ай къыз, мени кулесинъми?

А й г у л ь. Ёкъ, керчегини айтам. Сёз кесильди, энди никях дуанъыз окъуладжакъ.

Н и я р *(шакъылдап кулер)*. Ай къыз, бунъа инандынъмы? Эписи бабамнынъ шакъасы. Мени эглендирмек

ичюн япа. Бугунь тап пенджереге йиберди. Сонъ онъа ойле бир сопа чекти ки, корьмелисинъ.

Айгуль. Кульме къыз, бабанъ сени шу шишмангъа сатаджакъ. Даа шимди эвге кирдилер, дуа кунюни анълашаджакълар.

Нияр (*айретте къалып*). Деме?!.. Десене бабам мени шу бешаретнинъ къучагъына ташлар... Асла инанаджагъым кельмей.

Айгуль. Мени динъле, гузель къыз, никяхтан сонъ къаравул къычырсанъ да файда бермез.

Нияр. Ай къыз, сен не ишнен кельдинъ?

Айгуль. Санъа ярдымгъа кельдим.

Нияр. Сен кимсинъ?

Айгуль. Мен Абижнинъ къардашы олам.

Нияр (*джошып*). Абижнинъ?!.. О къайдадыр, нечюн кельмей? Ёкъса бир шей олдымы?.. Ай къыз, неге сустынъ? Сени о ёлладымы?

Айгуль. Ёкъ, озюм кельдим. Санъа сёзюм бар.

Нияр. Айт, джаным, къулагъым сендедир.

Аятта Аджиамет байнен Хасап Асан пейда олурлар.

Айгуль. Анавы шишман шимди бу ерге келир. Шакъалашып, онъа козь юмдыр. (*Айгуль терек артынде гизленир*).

Аджи. Демек, келиштик: огюмиздеки джума куню нишан тою.

Асан. Бер элинъи Аджи баба: мал сени — къыз мени! (*Аджи эвине къайтып кирер. Хасап Асан Ниягъа догърулыр*). Папийчигим мени беклей. Сагъынса керек. Севги чокъ лезетли бир шей экен. (*Ниягъа*). Айт, папийчигим, дюньяда энъ лезетли шей недир?

Нияр (*гонъюльсизликнен*). Бильмейим.

Асан. Бильмесенъ, огренип къал: дюньяда энъ лезетли шей къозу къуйругъыдыр. Амма мен сени къуйрукътан да зияде севем. Эгильт башынъы, къулагъынъа къуванчлы бир шей даа айтайым: джума куню нишан тоюмыз оладжакъ!

Нияр (*айретленип*). Нишан?!..

Асан (*озь башына*). Къуванчындан тап козьлери яшланды. (*Ниягъа*). Эбет, нишан! Тезден эки башны бир ястыкъкъа къояр да, хур-хур юкъلармыз. (*Шакъалашып*).

Чонтукъ тонынъ чырмачы, кадай,
Бойнунъы бурып турмачы, кадай,
Бойнунъы бурып яр севсенъ, кадай,
Олмаз онынъ къуванчы, кадай.

Нияр *(сёнюк бир давушнен)*. Сизге сёзюм бар, козюнъизни юмунъыз.

Асан *(озь башына)*. Севем, дейджектир, айтмагъа утана... Оф, меним де юрек ягъларым ирип кетти. *(Джебинден бир шейлер чыкъарып къапынып)*. Мен озюмнинъ тап бу къадар дюльбер олгъанымны бильмей эдим. *(Нияргъа)*. Айт, Лейлям, Меджнунынъ сенинъ огюнъде тиз чёкмеге де азырдыр! *(Тиз чёкер)*.

Нияр. Козюнъизни юмунъыз, къулагъынъызгъа айтаджам.

Асан. Мына, юмдым, энди оны кельпеденнен де ачамазлар. (Нияр терек артына чекилир. Онынъ ерине Айгуль кечер).

Айгуль. Мени севесинъми?

Асан. Ниярымсынъ — джанымсынъ,
Шекеримсинъ — балымсынъ...

Айгуль. Я меним джын къызы олгъанымдан хаберинъ бармы?

Асан *(абдырап козьлерини ачар)*. Джын?!..

Айгуль. Папийчигинъни танымадынъмы?

Асан. Я Нияр къайда?.. Сен Ниярсынъмы?.. Бакъ онъа, козь юмып-ачкъандже озю де денъишкен, урбасы да...

Айгуль. Истесенъ, мына шимди йылангъа чевирилип, бойнунъа сарылайым.

Асан. Ёкъ, ёкъ, керекмей, алла разы олсун... Манъа не ола шу? *(Козьлерини окъалап, Айгульге бакъар)*. Джын! Валлаий, бу къыз джындыр!.. *(Ерге юварланып)*. Имдат, имдат! Къуртарынъыз!..

Айгуль. Яваш ол, акъайчыгъым, ёкъса этне этер де, сени уфачыкъ бир сычангъа чевиририм.

Асан. Ойле адетинъ де бармы? Ой, ольдим, сапсем ольдим.

Айгуль. Ольмей тур, акъайчыгъым, джума куню никяхымыз къыйыладжакъ.

Асан *(агъламсырап)*. Эй я-раббим, элли йыл бойдакъ юрдим, ашым-сувым майнен бал эди. Элли йыл даа бекяр къалсам олмайдими? (Айгульге). Нияр, къардаш-

чыгъым, сен яш бир къызсынъ, ялварам санъа боша якъамны. Башында сач, агъызында тиш къалмагъан бир къарттан санъа акъай олурмы? Бар, къысметинъни башкъасындан ара.

Айгуль (*энкъастан агъламсырап*). Мени, джын къызыны, сен алмасанъ даа ким алыр? Сен киби мен де бойдакъ къалайыммы? Ягъма ёкъ, къысметим сен экенсинъ, мени сен аладжакъсынъ! (*Онынъ бойнуна сарылыр*).

Асан. Эллеринъи чек, джинасир! Керекмейсинъ. Эвленмезден эвель айырылам. Санъа учь талакъ олсун!

Айгуль (*таягъыны котерип*). Талакъмы — таякъмы? Ёкъ, менден ойле къолай къуртуламазсынъ. Мени я озюнъ ал, я да чингене огълуна эвлендир.

Асан. Чокъ яхшы, чокъ яхшы, башынъ-аягъынънен чингененъки ол. Алла хайырлы этсин. Тоюнъызгъа бир къочкъар алып барырым. Пек мунасипсинъиз: къуту юварланды — къапагъыны булды.

Айгуль. Ёкъ, бабам джиезсиз киевге къыз бермез. Мен кене сенинъ башынъда къалырым.

Асан (*озь башына*). Эй аллайым, не эттим де, мени бу джын-шейтан белясына огъраттынъ!.. (*Айгульге*). Нияр, къызым, къулынъ-къурбанынъ олайым, айт, сенден насыл къуртулайым?

Айгуль. Менден къуртулмакъ истесенъ, джиезсиз киевнинъ джиезини сен берирсинъ.

Асан. Беририм, беририм, тек джаныма токъунма. Беш-он йылчыкъ даа аман-эсен яшамакъ истейим.

Айгуль. Бир шартым даа бар: мени ташлап, Аджи бабанынъ хызметчиси Фериште алагъа эвленирсинъ.

Асан. Ёкъ, ёкъ, осы да керекмей, бусы да. Къадынлардан икра кельдим. Омюрбилля эвленмейджем.

Айгуль. Инатланма, Хасап Асан. Оны къадын этип алмасанъ, йылан олып эвинъе кирер де, джанынъы алырым.

Асан. Корьдинъми беляны, биринден къуртулдым дегенде, экинджисине тутулдым. Айтчы, о да джады дегилим?

Айгуль. Джады чарпсын оны. Ахмакълардан джады олмай. Бугунь акъшам онен корюш де, той акъкъында лаф этинъиз. Анъладынъмы?

Асан. Анъладым амма, аз-чокъ ондан да къоркъам. Бельки...

А й г у л ь. Анълагъан олсанъ, бугуньден сонъ бу азбардан аягъынъы кес. Сени мында Абиж корьмесин, джанынъы богъазынъдан тартып алыр.

А с а н. Алыр, мытлакъа алыр. Пычакъсыз сояр...

А й г у л ь. Ана, озю де келе.

А й г у л ь чыкъар. Х а с а п А с а н теляш ичинде къалыр.

А с а н. Келе? Мында келеми? Энди мен не япайым?.. Ольдим, сапсем ольдим де анайчыгъым!.. *(Чекменинен башыны орьтип, ерге чёкер. Тыштан чалгъы давушлары эшитилир. Чекменини аралыкъ этип).* Ай-ойым кетип, тек бир вай-вайым къалды. Штаным да дымланды гъалиба... Джаным, манъа не ола шу? Бельки бутюн бу шейлер тюшюмдедир. *(Элини тишлеп бакъар).* Ой! Тюшюмде дегиль, эсимде экен.

Ичери Ч о м е з келип къалыр.

Ч о м е з. Байым, не къычырдынъ, балкъурт тишледими?

А с а н *(тааджипнен Чомезге бакъып)*. Олян, сенсинъми? Агъызынъ чарыкъ къадар ачылгъан да? Я буруны? Дерсинъ арман къазыгъы... Джынлар чарпты ёкъса?.. Чалгъы чала гъалиба... Орта ерден бу насыл бир шейдир? Ахыр заманда эджуз-меджузлер чалгъы чалдырып келеджек, дей эдилер. Энди келелер ёкъса... Бу азбардан зувмалы!

Къачып кетер.

Ч о м е з. Заваллы байым! Аз бучукъ акъылынъ бар эди, энди ондан да къуру къалдынъ. Сонъу хайыр!

Куле-куле Ниярнен Айгуль келип кирерлер.

Н и я р. Ай къыз, сенинъ айнеджилигинъден айретте къалдым.

А й г у л ь. Я бизим элимизде даа не бар? Мал берип джан алмакъ истегенлернинъ акъкъындан мына бойле келемиз.

Ч о м е з. Асан бай хасталанып къалмаса экен. Онсыз

бутюн ишимиз бозулыр. Айгуль апте, юрюнъ, къударарчы къаршылап алайыкъ.

Айгуль. Гузель къыз, сен Фериште енгени манъа косьтерирсинъ. Онынънен мен озюм лаф этерим.

Нияр ве Айгульнен Чомез тараф-тараф олып чыкъарлар. Чапмакътан нефеси тыйылгъан ве усть-башы тобангъа боналгъан Хасап Асан кери къайтып келир.

Асан. Келелер, къуйрукълы, бойнузлы эджуз-меджузлер келелер. Эвиме барып етмедим, огюме чыкътылар. Тобан черенине сокъуладжакъ олдым, аякъларым тышта къалды. Корьдилер гъалиба. Келип тутсалар къытыкълап ольдюрирлер. Энди къайда сакъланайым?.. *(Копек ювасына догърулып)*. Бу копекнинъ эви бош дегильми экен. Фишт-фишт! Пошол, пошол ондан! Шукюрлер олсун, копек мусафирликке кеткен. *(Ювагъа сокъулыр)*. Ярынгъадже бир хайыр...

Чалгъы чалдырып, ичери Къарасан, Абиж, Айгуль, Чомез ве башкъалары келип кирерлер.

Хор.

Ай ярыкъ геджеси байрамдыр бизге, асабам,
Башкъа зийнет керекмей омрюмизге, асабам.
Салтанатсыз, талийсиз, темельсиз чалаш, асабам.,
Беш кунь ялан дюньяда не керек талаш, асабам.
Бизге ёлны косьтерген Джетемен йылдыз, асабам,
Шерьят-закон бильмеймиз, шам ёлу тюм-тюз, асабам.

Аджи *(аяткъа атылып чыкъар)*. Бакъ сен, бу къара шейтанлар дайфаларынен джыйылып кельгенлер. Эй, чингенелер, эль азбарында не ишинъиз бар?

Къарасан. Чалгъы чалдырып, къудалыкъкъа кельдик, Аджи баба. Адетимиз ойле.

Аджи. О да насыл къудалыкътыр?

Къарасан. Къызынъызны огълума истемеге кельдим, Аджи баба.

Аджи. Алла-алла, чингене, огълунъ киби озюнъ де пек ахмакъ экенсинъ. Байнен чингененинъ къуда олмасы къайда корюльген бир шейдир?

Къарасан. Чингене олса — не олгъан? Меним огълумнынъ кимден эксиклиги бар? Сыкъса — таштан сув

чыкъарыр, окъ атса — учкъан къушны урып тюшюрир, авгъа чыкъса — эльнен борю тутар.

Аджи. Екъ, чингене, баба-эдждадымнынъ корьмеген шейини айтып баш кутьме. Мал — меним, къыз — меним, кимге истесем онъа сатарым.

(Айгуль бабасынен къулакълашыр).

Къарасан. Сатаджакъ олсанъ, фиятыны айт.

Аджи. Бир чёкючнен бир корюк! Ха-ха-ха!.. Айды, олды энди, бойле шейнинъ лафы арам. Чингенеге къызыны бай адам дегиль, джарты татар да бермез. Тез азбарымдан джоюлынъыз. Меним къызым пейлидир. Джума куню койимизнинъ энъ бай йигитине нишанланаджакъ.

Абиж. Я о йигит кимдир?

Аджи. Ким олсун, йигитлер йигити — Хасап Асан!

Асан *(башыны ювадан чыкъарып).* Аджи, ялан айтма, гуняхтыр. Мен эвленмейджем. Вазгечтим. Бойдакъ къаладжам.

Аджи *(шашып-шашмалап).* Асан киев, сен ювада не япасынъ? Чыкъ ондан. Сёз кесильген сонъ ойле шей айтылырмы?

Асан. Сёз дегиль, башымны кессенъ де къызынъны алмайджам. Бугуньден сонъ огълунъ да дегилим, киевинъ де, весселям!

Аджи *(ачувланып).* А-а, ойле дейсинъми? Къана, бир даа сыфатынъы корейимчи! *(Оны ювадан тартып чыкъарыр).* Сабалары къызымнынъ пенджереси огюнде кукареклеген чал хораз сен дегиль эдинъми? Акъ сакъалынънен аягъыма тюшип, къызынъны бер бабачыгъым, деп ялваргъанынъны унуттынъмы?

Асан. Унуттым, сапсем унуттым. Эвленмезден эвель къызынъа учь талакъ айттым.

Аджи. Тез ол, тёвбе-истагъфирулла окъу, талагъынъны кери ал, керата!

Асан. Алмайым, учь талакъкъа экисини даа къошам. Етерми? Сен, Аджи, башкъа адам тапмасанъ, къызынъны эйиси мынавы йигитке бер. (Абижге). Къардашым, бу тильки сакъал Аджининъ айткъанларына инанма, яланджынынъ биридир, арамызда къыз лафы олмады. Ялварам санъа, о къызны сен ал. Джынлыдыр, деп къоркъма. Аджи эвинде джынлы къыз къайдан кельсин.

А д ж и *(озь башына)*. Не айта шу тентек? О да насыл джындыр?..

А с а н *(Абижге)*. Ал, къардашым, мыглакъа ал. Ойле дюльберни дюнья къыдырсанъ да тапамазсынъ. Джиезини де, тойлугъыны да мен тёлерим.

К ъ а р а с а н *(Аджиге)*. Эшиттинъми, байым, огълумнынъ джиезлиги де, тойлугъы да бар. Энди айт, сонъки сёзюнъ не оладжакъ?

А д ж и. Азбарыма арабанен алтын тёктирсенъ де чингенеге къыз бермем.

А с а н. Аджи, эсинъи башынъа топла, муштери тапкъанда сат йибер. Валлаий, сонъундан пешман этерсинъ.

К ъ а р а с а н *(Абижге)*. Янма, къаарленме, огълум. Яхшылыкънен олмады, яманлыкънен олур. Эй, Борахай! Чокъмарынъны салмакълап, давулгъа яндыр! Эй, Чорахай! Боразанны къычырт, къайткъанымызны тап чалашта эшитсинлер!

«Къалайлы къазан». Хор ве оюн. Чингенелер ойнап ве йырлап санадан чыкъарлар. Х а с а п А с а н да оларгъа къошуладжакъ олур.

А д ж и *онынъ якъасындан къапышлап)*. Токъта, киев, санъа лафым бар. Юр, эвге кирейик.

А с а н *(озь башына)*. Къызы киби, бу да джынлы гъалиба. Эвге кирсетсе я богъар, я да къуйругъыма джынлы къызыны такъар. *(Аджиге)*. Этме, эйлеме Аджи, бу дар дюньяда бир джаным бар, оны озюме къалдыр.

А д ж и. Манъа сенинъ сасыкъ джанынъ дегиль, озюнъ керексинъ.

А с а н. Я раббим, сен къуртар мени бу джын-шейтан алеминден.

А д ж и. Юр, юр, шимди санъа джыныны да, шейтаныны да косьтеририм.

А с а н. Керекмей, Аджи, энди эписини озь козьлеримнен корьдим.

А д ж и Х а с а п А с а н н ы эвге чеккелеп кирсетир. Сукюнет. Эв ичинден шатырды-гудюрдилер эшитилир. Аяткъа Ф е р и ш т е атылып чыкъар.

Ф е р и ш т е *(яшлы козьлерини силип)*. Аджи баба текмиль къутурды. Асанчыгъымы котеклеп ольдюрмесе

экен. Ойледир о... Талий сени! Йигирми йыл къоджасыз къалып, ляйыгъымы бекледим. Ляйыгъымы таптым деген-де, Аджи баба ёлумы кести. Лячаре, бу дюньядан къоджа-сыз кетеджем...

Айгульнен Нияр келип кирерлер.

Нияр *(Айгульге)*. Фериште алам мына бу къадын-дыр.
Айгуль. Фериште енге, якъын келинъ.
Фериште. Екъ, къызым, мен энди фалджыларгъа инанмайым. Омюрбилля тул къаладжагъымны озюм де билем.
Айгуль. Башкъа лаф бар.
Фериште *(якъын келип)*. Айт корейим, насыл лаф-тыр.
Айгуль. Енге, Хасап Асангъа акъайгъа чыкъмагъа разысынъмы?
Фериште. Акъыз, сен де меним юрегиме бибер сепмечи! Олды энди. Бир адамым бар эди, оны да элим-ден тутып алдылар.
Айгуль. Енге, Нияр Хасап Асандан вазгечти.
Фериште. Догърумы, къызым?
Нияр. Догъру, ала, оны сизге ляйыкъ корьдим.
Фериште. Ах, къызчыгъым, сен вазгечтинъ амма, Аджи баба вазгечмеди. Анда Асанчыгъымнынъ джаныны алаятыр.
Айгуль. Биз онынъ да чаресини таптыкъ. Юринъ, айтыр-анълатырмыз.

Козьден чекилирлер. Эвден Хасап Асан чыкъар.

Асан. Аджетим бар, тышкъа чыкъып келейим, деп, зорнен къуртулдым. Энди мени тапса алсын! Къуюгъа тюшип гизленеджем. Чомез ашны къуюгъа къопкъанен тюшюрир. Къуюдан шу джынлы къыз эрге тийген сонъ чыкъарым. *(Теляшланып)*. Биревлер келе амма... Анавы Абиж дегенлери олмасын... Кечип кетсин хайырсыз. *(Терек янында чёкип, башыны чекменинен орьтер)*.
Чомез. *(кирип)*. Байым, санъа не олды? Кулюк тавукълар киби йымыртагъа отурдынъмы?
Асан. Мен — мен дегилим.

Ч о м е з. Ана санъа бир шей даа! Байым, отьмек опеййим, сен — сенсинъ, мен де — меним!

А с а н. Масал окъума, джинасир бала, мен — мен дегилим.

Ч о м е з. Корьдинъми беляны ,энди озюни де танымай. Токъта сен, байым, санъа ким олгъанынъны шимди хатырлатырым. *(Асангъа)*. Байым, ачыкъмадынъмы, бир парча къуйрукъ къапасынъмы?

А с а н *(чекмен къыйыгъындан бакъып)*. Чомез, сенсинъми? Озюнъе чокъ ошамайсынъ амма... Яхшы бакъ, къуйрукъ деп башкъа бир шей къаптырма. *(Ашап)*. Не исе, ичиме джаным кельди. Энди бу эвден зувайыкъ, Чомез. Мени йипнен къуюгъа эндирирсинъ. Анда гизленеджем.

Ч о м е з. Байым, къуюгъа тюшмезден эвель бир иш даа бар.

А с а н. О да насыл иштир?

Ч о м е з. Сени Фериште енге сорады.

А с а н. Ана, о етмеген эди. Таз чыбан устюнде тазе къотур. Чомез, къана, табанларынъы майла, зувамыз! *(Онъ тарафкъа чапкъылыр. Къаршысына башлыгъыны орьтюнген Айгуль чыкъар)*.

А й г у л ь. Сёзюнъде турмайсынъмы, Хасап Асан?

(Сол тарафкъа бурулыр. Къаршысына Фериште чыкъар).

Ф е р и ш т е. Менден къачасынъмы, Хасап Асан?

А с а н *(озь башына)*. Мени кене плен алдылар. Бу кересинде эки тарафтан. Бу джынлы Нияр мени эвлендирмей башымы бошамайджакъ. Айды, турупкъа коре, хыяргъа шукюр. Фериштени ёкълайым. *(Фериштеге)*. Ой, ханым джан! Джаным джан! Фериште джан!..

Фериште *(опькенен)*. Джанынъ чыкъкъай эди. Бир джан экиге болюнирми?

А с а н. Зору билир, Фериште джан. Экиге дегиль, алып да къачарлар.

(Йыр ве оюн. Фериште ве Хасап Асан, Айгуль ве Чомез чифте-чифте олып, ойнар ве йырларлар).

А с а н. Сен сорадынъ, мен кельдим,
Джаным-козюм Фериште.

Хор

Сенинъ союнъ-сопунъа
Мен олайым энъиште.

Фериште

Алам techинъ, ёкъ дединъ,
Чокъ баш куттинъ, Асаным.

Хор

Акъай олсанъ, ал да къач,
Кечикирсинъ, Асаным

Асан

Кель алайым, сарайым,
Аткъа къойып къачайым.

Хор

Бай артымдан къычырса,
Башын-козюн парлайым.

Чалгъы ве йыр давушлары янъгырыр экен яваштан перде энер.

УЧЮНДЖИ ПЕРДЕ

Айны шу лева. Азбарда чёюн къазанларда аш пише. Адамлар о якъ-бу якъ къатнаша ве йырлайлар.

Йырджы

Эвлери бар сув башында,
Бенълери бар сол къашында.

Хор

Айгиди аллы гузель,
Дудагъы баллы гузель,
Янагъы гуллю гузель.
Айгиди опла да кель,
Фистанынъ топла да кель,
Бир гедже ёкъла да кель.

Йырджы

Эвлерин огю мерса,
Мерсада гемилер турса.

Хор

Айгиди аллы гузель,
Дудагъы баллы гузель,
Янагъы гуллю гузель.
Айгиди опла да кель,
Фистанынъ топла да кель,
Бир гедже ёкъла да кель.

Йыр тынар. Аятта Аджиамет бай, Нияр ве Ферište пейда олурлар.

Аджи. Къызым, нишан дуасына азырлан. Къомшу койден Зиядин молла кельди. Анавыны... киевни беклеймиз. Бугунь гедже сёзюмден чыкъмадынъ, къызым, зан этсем бугунь де мени джемаат огюнде масхара этмезсинъ. Чингенеге барып джефа чеккендже, Хасап Асанда кейфсефа сюр. Анъладынъмы, къызым?

Нияр. Анъладым, баба.

Аджи. Тилинъден айланайым, къызчыгъым. Моллакъай сенден шу шишманны... тёвбе истагъфирулла... киев баланы севесинъми, деп сорагъанда, агъызынъы ачып къалма, «севем, онъа озь разылыгъымнен барам», дерсинъ. Ойле айтмакъ керек.

Нияр. Яхшы, баба, ойле айтырым.

Аджи. Бир даа тилинъден айланайым, къызчыгъым. Ферište, энди сен динъле. Ниярны ойле бир кийиндир ки, корьгенлернинъ козьлери къамашсын. Алтын фесини, атлас къафтаныны кийсин, кумюш къушагъыны багъласын, алтын юзюклерини, сыргъаларыны, билезиклерини такъсын. Бугунь онынъ къуванаджакъ кунюдир.

Ферište. Яхшы, байым, Ниярны ойле бир кийиндирейим ки, итимал оны озюнъ де танымазсынъ.

Аджи. Айды, барынъ! *(Олар кетеяткъанда)*. Ферište, токътап тур.

Ферište. Айт, байым, къулагъым сендедир.

Аджи. Дуа вакъытында козьлеринъи Асан байгъа патлатып, ах-вах чекейим деме. Сонъу яман олур. Дуадан сонъ санъа да бир къарт тапармыз. Хасап Асан Нияргъа къысмет экен.

Фериште. Ойледир о, байым: баш язысыны козь корер.

Аджи. Машалла санъа, аферин, Фериште. Айды, бар, ишинъи бакъ. *(Аятта бир озю къалыр).* Хайырлы кунь экен, эр шей дегеним киби олаятыр. Лякин анавы тентек корюльмей. Къайда къалды бильмем. Келир, кельмесе, чекип кетиририм. (Кулип). Къутбеден сонъ чингене огълунынъ алы не олур экен? Барсын, башыны таштан ташкъа урсын.

Эвге кирер. Азбарда Айгуль пейда олур.

Айгуль. Къуйпа киев кельмейджекке ошай. Аджи бабанынъ сёзю онъа кечмеди. Озюм чагъыртмасам олмайджакъ *(Ишмарнен Чомезни чагъырыр).*

Чомез. Не хабер, Айгуль апте?

Айгуль. Эр шей ёлунда. Лякин киев ёкъ.

Чомез. Киев кене къуюгъа тюшти. Нияр аптеге эвлендирирлер, ден къоркъа.

Айгуль. Я онъа эр шейни айтып анълаттыкъ да! Киевсиз нишан олурмы буны? Бар, бир даа айт, бир нефесте мында олсун. Кельмесе, озюм барып чыкъарырым. *(Чомез кетер, Айгуль кулип).* Къутбеден сонъ Аджи бабанынъ алы не олур экен? Башыны таштан ташкъа урмазмы?

Эвден молла чыкъар

Молла. Олян тап бу къадар саранлыкъ оладыр даа?! Эки сааттен берли бир фильджан къавенен тута. Ичеклерим бель кемигиме япыштылар, гъыр-гъыр, гъыр-гъыр этип агълайлар. Баре анавы ашларнынъ тузуны бакъайымчы. *(Къазанлар янына келир. Чёмючни далдырып).* Бисмилля! Тузу да еринде, майы да. Илле десенъ этлери. Памукъ киби йымшагъанлар. Асла чайнамакъ керекмей, ют-ют йибер. Бойле ашкъа беш-он ютум земзем сувы да зарар этмез. *(Джюббесининъ джебинден уфакъ бир шише чыкъарып, агъызына кетирир. Шу арада Айгульни эслеп къалыр).* Илядждыр, илядж. Тиш иляджы. Башкъа бир шей беллеме.

Айгуль. Алла сакъласын, моллакъам агъызына башкъа бир шей алырмы?

Молла *(Айгульге тараф юрип).* Акъыз, аджем гузели, сен коктен энген бир мелек дегильсиньми? Насыл олды да бу куньгедже козюме илишмединъ?

Айгуль. Бабам мени эвимизде къапалы тута.

Молла. Бакъ сен о пезевенкке, бойле бир мал къапалы тутулырмы! Мында къачып кельдинъми?

Айгуль. Эбет, къачып кельдим. Къомшу койден фаэтоннен моллакъай келеджек, дедилер. О моллакъайнынъ бурма мыйыкълары, чот сакъалы бар, озю де пек дюльбер бир адамдыр, дедилер.

Молла. Демек, эсалет мени корьмеге кельдинъ, ойлеми?

Айгуль. Айса!

Молла. Сонъ, насыл, бегендинъми?

(Йыр-оюн).

Айгуль.

Мыйыкъларынъ бурма-бурма,
Козьлеринъ къара хурма.
Севда олдым, бакъ алыма,
Бакъышынъ атешмидир?

Молла.

Дудагъынъдан шербет акъар,
Агъызынъ чокъракъмыдыр?
Нефесинъ ал гуль къокъур,
Юрегинъ багъчамыдыр?..

Молла *(Айгульге якъынлашып)*. Менден къоркъма, къызым... Моллакъанъдан яман шей беклеме, къызым... Ал янагъынъдан пост эйлесем де етер. Сакъалым акъ, башым чал олгъанына къулакъ асма, къызым, юрегимде арслан ята.

Айгуль. Акъылынъызны джойманъыз, моллакъам, чыкъар — корерлер.

Молла. Насыл джоймайым, къызым, башымдан акъылымны алдынъ да.

Айгуль. Тена бир ерге чыкъып эгленейик.

Молла. Дуам бар да, къызчыгъым, къутбени ким окъур?

Айгуль. Дуадан сонъ. Арабаджынъызгъа айтынъыз, фаэтонны екип манъа берсин. Озю керекмей. Мен сизни чокъракъ башында беклерим.

Молла. Ялан айтмайсынъмы, аджем гузели?

Айгуль. Ялан айтмагъа къоркъам, моллакъам. Ялан айткъан адамларны обир дюньяда дженнетке алмай экенлер.

Молла. Алмагъанлары бир тарафта турсын, дженнемге ташлап, къатран къазанларында къайнаталар.

Айгуль. Ой-ой-ой! Не къадар къоркъунч экен. Къана моллакъам, арабаджынъызгъа айтынъ. Мен сизни анда дёрт козьнен беклерим.

Молла. Дуадан сонъ джюббемнинъ къанатларыны ачып, янчыгъынъа къуш олып барып къонарым.

Айгуль ве молла тараф-тараф олып чыкъарлар. Ичериде лакъырдылар.

— Киев къайда?
— Къайда киев?
— Киевсиз той олурмы? *(Бири биринен къулакълашып).*
— Киев емледи, дейлер.
— Ха-ха-ха!
— Къуюгъа тюшип гизленди, дейлер.
— Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!..

Хор. Кельсин, кельсин, киев бала кельсин!
Кельмейджек олса хаберин берсин!

Ана-мына, ана-мына келеятыр,
Аягъында къырмызы къатыр...

Асан *(кирер).* Алла боюнларыны урсын, зорнен къуюдан тартып чыкъардылар. Къоркъам, йымырта косьтерип, бор туттырмаса экенлер. Бу джынлы Аджининъ эвинде эр шей ола билир. *(Ниярнынъ урбаларыны кийген, бетине фырлантысыны тюшюрген Ферište пейда олур. Хасап Асан абдырар).* Айттым да, йымырта дегиль, бор оладжакъ дедим де. *(Багъырып).* Алмам, алмам! Лаф сенчюн дегиль эди. Кет башымдан. *(Къачмагъа онъайтланыр).*

Ферište. Токъта, диване! *(Бетини ачып).* Мени, мелечигинъи танымадынъмы?

Асан. Вай, папийчигим, сенсинъми? Келин десенъ де ери бар. *(Къамарозланып).* Киев бала да келинден эксик дегиль. Къана, папийчигим, бир айланчы, этрафынъы корейим. Аферин, папийчигим, мен къуту олсам, сен де онынъ къапагъы экенсинъ.

Ферište. Мени динъле, Асанчыгъым. Къутбе вакъытында моллакъай: «Бу аялны севесинъми?» деб сорагъанда, агъызынъы ачып къалма. «Джан-юректен севем. Яткъанда тюшюмде, юргенде эсимдедир», дерсинъ. Сакъын унутма.

Асан. Алла сакъласын, юректеки шей унутылырмы?

Ф е р и ш т е. Къана. айт бакъайым.

Аятта А д ж и ве Фериштенинъ урбаларыны кийген, фырланты орьтюнген Нияр пейда олурлар.

А с а н *(лакъырдыны девам этип)*. Мен сени джанюректен севем, папийчигим. Яткъанда эсимде, тургъанда тюшюмдесинъ. Сен меним дюльберимсинъ, шекеримсинъ, султанымсынъ балымсынъ... Сагъ олсун Аджи баба, сени хан къызлары киби кийиндирген.

А д ж и *(къуванч козьяшларыны силип)*. Не исе, бу къарт бульбуль кене тилленди. *(Янындаки Нияргъа)*. Ферипте, коресинъми оларны, Ниярнен Асан киев Лейля ве Меджнунгъа ошамайлармы? *(Асаннынъ янындаки Фериштеге, къычырып)*. Нияр, къызым, дертлешкенинъиз олды энди. Халкъ корер. Юринъ, эвге кирейик.

Эвге кирерлер.

А с а н *(къапыдан ичери киреяткъанда)*. Бекярлыгъымнынъ сонъки куню. Амин, меним къуйрукъ ашап юрген яшлыкъ вакъытларым!

Молла къайтып келир. Элинде эки гуль.

М о л л а *(ишмарнен Айгульни чагъырыр. Онъа гуль узатып)*. Бири санъа, бири манъа. *(Гульни сарыгъына илиштирир)*. Севги хатиреси. Сёзюмден чыкъмасанъ, санъа къафтан да алырым, Чечекли чембер де алырым. Фаэтон екильди, мин де кет. Мен къутбени къыскъартып окъурым. Ашкъа да къалмам. Ярым сааттен мени бекле.

А й г у л ь. Беклерим моллачыгъым, тез кель... Сизни Аджи баба къыдыра эди.

М о л л а. Дуасы да, къутбеси де башындан артта къалгъай эди. Тапкъан вакъыт дуа япмагъа. Ах, кене тишим агъырды. *(Ичер. Айгульге элини саллап-саллап, эвге кирер)*.

А й г у л ь. Фитиль якъылды, энди бомбанынъ патламасыны беклемек керек.

М о л л а эвге кирген арада, андан Н и я р чыкъар.

Н и я р. Дуярлар, деп отюм патлайязды Тез олайыкъ, Айгуль.

А й г у л ь. Олар андан къолайлыкънен чыкъамазлар. *(Айгуль къапыгъа къалын бир агъач тирер)*. Нияр, бош

тургъан бир фаэтон таптым. Сени чалашкъа келин оларакъ тюшюреджем.

Абижнен Чомез келип къалырлар.

Абиж. Нияр, азизим, азырсынъмы?

Нияр. Сенинънен дюньянынъ сонъунадже кетмеге азырым.

Айгуль. Чомез, къардашым, биз ашагъы ёлдан айланып келирмиз. Сен оларгъа юкъары ёлны косьтер.

Чомез. Яхшы, Айгуль апте, ойле япарым.

Чыкъарлар. Чомез гизленир. Экинджи къатта, пенджереде, Аджи-амет байнынъ башы корюлир.

Аджи *(ачувнен)*. Бу насыл масхаралыкътыр, къапыны ким бекледи? Эй, Ферište, къайда маразгъа кеттинъ? Шу саат къапыны ач, мусафирлерге аш кетир!

Молла *(Аджининъ башы устюнден)*. Аджи, аджеле ишим бар. Экинди намазына кечикем. Ашынъ керекмей. Къапыны ачтыр!

Аджи *(багъырып)*. Феріште, санъа дейим, къапыны ач! Моллакъам экинди намазына кечике.

Молла. Къана, чекильчи андан Аджи, сенинъ Фериштенъден оладжакъ шей ёкъ. Эй, фаэтонджы, къапыны ач, моллакъанъ айта... О да юкълап къалды гъалиба.

Асан *(молланынъ башы устюнден)*. Чомез! Чомез! Бакъ сен быралкъыгъа, кимсин къайда копек суварып юредир.

Аджи. Джаным, бу эвге не ола шу?.. *(Пенджереден секирип тюшер)*.

Молла. Бу Аджи мусафирлерни пек севген бир адам экен: къапыдан кирсетип, пенджереден аткъара. Я алла, бисмилля! *(Джюббесининъ этеклерини топлап секирир)*.

Аджи *(къапыдаки тиремени башы устюне котерип)*. Эй, бу масхаралыкъны ким япты? Сизден сорайым, азбарда ким бар? Ферište, къулакъларынъ къуругъайды, сен къайдасынъ?..

Асан *(пенджереде)*. Никях дуасы дегиль, гъалиба той да битти *(Фериштеге)*. Папийчигим, пенджереден сычрап тюшейим де, санъа къапыны ачайым. Я алла! *(Секиргенде абынып, ерге йыкъылыр)*. Ой, кемиклерим чильпарча олдылар. Акъыз, къадынчыгъым, келип мени ерден турсатмайсынъмы?

Феріште *(пенджереде)*. Вай, гогерджиним, учып

тюшкенде къанатларынъ сындымы? Мына, ярдымгъа учам!

Ф е р и ш т е секиргенде бети ачылыр. Аджи онынъ бет сымасыны корип, шашып-шашмалап къалыр.

А д ж и. Э-э--!.. Къаз йымыртасындан тавукъ чипчеси чыкътымы? *(Айкъырып, элиндеки агъачны башы устюне котерип).* Бейнаспер, сенден сорайым, бу не мерафеттир?

Ф е р и ш т е. Ненелеп тургъанынъ да не я, байым, Асангъа эвлендиририм, деген эдинъ. Эвлендирдинъ иште. Бу эйилигинъи омюрбилля унутмам.

А д ж и. Даа мыскъыллайсынъмы? Мына бу эйиликни де омюрбилля унутма! *(Элини Фериштенинъ башы устюне котерир. Хасап Асан онынъ элине япышыр).*

А с а н. Чек элинъи, керата! Башкъасынынъ къарысыны урмагъа сенинъ не акъкъынъ бар? Тойгъа азырлагъан къынанъны энди сакъалынъа силь. *(Фериштеге).* Кель яныма, папийчигим, кир къанатларым астына.

А д ж и *(Фериштеге).* Тез ол, къызымнынъ урбаларыны чыкъар!

А с а н. Бакъ онъа, халкънынъ козю огюнде къадынымны чыплакъландырмакъ истей. Чыкъарма, папийим, джиезлик шей къайтарылмаз.

М о л л а *(оларнынъ арасына сокъулып).* Токътанъыз, котекчи хоразлар! Мында башкъа шей бар. Мен ашыкъам, къана, дуа парасыны ким тёлейджек?

А с а н. Аджининъ якъасына япыш, моллакъам, дуагъа сени о чагъырды.

М о л л а *(элиндеки гульни къокълап).* Беклейдир, козьлери ёлда къалгъандыр. Аджи, къана дуа парасыны сайчы!

А д ж и *(сач-сакъалыны юлкъып).* Алдадылар, беш капикке алып саттылар, эль-алем масхарасы эттилер. Нияр, Нияр, сен къайдасынъ?

Ч о м е з *(ичери чапып кирер).* Аджи баба, Нияр аптем къафестен къачты.

Х о р. — Къачан къачты!
— Кимнен къачты?
— Къайда къачты?

Ч о м е з. Бир элинде бир топ чичек,
Нияр аптем — яш келинчек,—
Деми къачты, дагълар ашты,
Беклеменъиз, о кельмейджек.

А д ж и. Ах, ах, ах!
Къызым къачты эвимден,
Киев кетти элимден...
А с а н. Ха-ха-ха!
Мен къуртулдым обюрден,
(Фериштеге)
Кель опейим козюнъден.

Ч о м е з. Фаэтонгъа миндилер,
Тоз чанъгъытып кеттилер.
Беклеменъиз къудалар,
Олар чокътан зувдылар.

М о л л а. Не?! Фаэтонгъа минип зувдылар дейсинъми? *(Агълап)*. Ах меним ешиль боялы, къара язылы фаэтончыгъым!.. Ах меним дюньяда бир дане темир кок атчыгъым!.. Ах меним...

А с а н. Ха-ха-ха! Моллакъамны да ектилер.

А д ж и *(Хасап Асангъа)*. Эр кес агълагъанда, сен кулесинъми, тентек?

А с а н. Озюнъ тентек. Эр кеснинъ артындан агъласанъ, онъа козь яшы етерми?

М о л л а *(Аджининъ якъасына япышып)*. Аджи, дуа парасыны тёлемединъ, фаэтон парасыны оде. Оны сенинъ азбарынъдан хырсызладылар. Судкъа беририм эки аягъынъны бир чызмагъа къойып, Сибирьге айдарым!

А д ж и. Асан бай, ялварам санъа, ахырынъдан эки ат бер. Артларындан барып етейик.

А с а н *(озь башына)*. Алмайсынъмы сен! Бойле де олардан зорнен къуртулдым, даа артларындан барып етеджек экен. *(Аджиге)*. Атларымны джылкъыгъа айдадым. Аранда ялынъыз мезар къачакълары къалды. Истесенъ, оларны ал.

А д ж и. О да насыл мезар къачакъларыдыр?

А с а н. Кок эшекнен чал эшек. Экинъизге бирер дане.

А д ж и *(Чомезге)*. Олар къайсы ёлнен кеттилер?

Ч о м е з. Юкъары ёлнен, Аджи баба. Эшеклерге минсенъиз, ярым саатте артларындан етерсинъиз.

А д ж и. Юр, моллакъам, эрте-ярыкъ ёлгъа чыкъайыкъ.

М о л л а. Ах меним фаэтончыгъым, ах меним темир кок атчыгъым...

Экиси де чыкъар. Хасап Асан къазанларгъа бакъып, оларнынъ артындан къычырыр.

Асан. Эй, Аджи! Эй, моллакъам! Ёлджысынъыз, бираз къапынгъай эдинъиз!.. Кеттилер. Оларгъа да огъурлы ёллар олсун! Энди бу ашларны не япайыкъ? *(Фериштеге)*. Къарычыгъым, эвге барып, аш пиширгендже... Кель, бир чёмючни де сен ал. Чомез, сен де кель, бу дубаралы той куню бир тойып къал. *(Абдырап)*. Вай, анайчыгъым, ашагъаным богъазымда къалды да...

Фериште. Кемик юттынъмы, Асанчыгъым?

Асан. Даа бетери олды... Джадылар келе де, корьмейсинъми?

Йырлап ве той чалдырып, ичери Къарасан, Абиж, Айгуль, Нияр ве чалгъыджылар келип кирерлер.

Ал, къоян, джанай, чал къоян, джанай,
Ай ярыкъта ёлда ойнар, джанай.
Арув къызнен дост олсанъ, джанай,
Ляле-чечек къолда ойнар, джанай.

Юр, базаргъа барайыкъ, джанай,
Четлевик, къоз алайыкъ, джанай.
Четлевик санъа, къоз манъа, джанай,
Келинчек санъа, къыз манъа, джанай...

Асан *(Айгульге)*. Эй, къара къыз, сен кене кельдинъми? Я бугуньден сонъ манъа корюльмейджек эдинъ де?

Айгуль. Сени сонъки кере корьмек ичюн кельдим.

Асан. Къой, къой шуны! Мен энди бекяр дегилим. Башымы кутьме.

Нияр. Бельки мени де корьмек истейдирсинъ?

Асан *(таадживленип, козьлерини Айгульден Нияргъа авуштырыр)*. Худжур шей! Булардан къайсы бири Нияр экен? Ёкъса бир адам экиге болюндими?

Къарасан. Мында болюнген шей ёкътыр. Мына бусы къызым, бусы да яш келинимдир.

Асан. Ай-ай-ай-! Къуруntугъа бакъ сен! Фунтыма энди урды. *(Айгульге)*.

Ай сени къара шейтан, аз къалды отюми патлатаяздынъ.

Къарасан. Фаэтонны алып кельдик. Моллакъай бизни хырсыз беллемесин.

Асан. Мен олсам къайтармаз эдим... Ёлунъыз узакъкъамы?

Къарасан. Узакъкъа, еди дерья артында.

Асан. Ойле олгъаны яхшы... Не исе, эр шей яхшылыкънен битти. Бир куньде эки той. Озю де бедава союндан. Къана, джемаат, эллеринъизге къашыкъ алынъ, той энди башлайджакъ!

(Йыр ве къашыкъ оюны)

Асан. Той агъасы мен олайым, ай джаным,
Бугунь мен де бир тояйым, вай джаным.
Эльде къашыкъ такъыр-тукъыр, ай джаным,
Аджи баба келип къалыр, вай джаным.
Хор. Такъыр-тукъыр, такъыр-тукъыр, ай джаным,
Аджи баба келип къалыр, вай джаным.
Абиж. Алашалар эгерленди, ай джаным,
Тоз чанъгъытып биз кетермиз, вай джаным.
Эльде къашыкъ такъыр-тукъыр, ай джаным,
Ай ярыкъта ёл ачыкътыр, вай джаным.
Хор. Такъыр-тукъыр, такъыр-тукъыр, ай джаным,
Ай ярыкъта ёл ачыкътыр, вай джаным.

Йыр ве оюн девам этер экен, перде энер.

1959 с.

ТОЙ ДЕВАМ ЭТЕ

ИШТИРАК ЭТКЕНЛЕР:

Зия (асыл ады Зекирья) — Тильшнаслыкъ институтынынъ хадими. 24-25 яшларында. Эр даим озюни тюшюнджели, далгъын ве джиддий тавурда тутмагъа тырышкъан бир адам.

Ибрам — Зиянынъ къардашы. Студент. Эдебият авескяры. Муляйим, агъыр табиатлы ве утанчакъ бир йигит.

Рейан апте — Зия ве Ибрамнынъ анасы. Нарын, муляйим бир къадын.

Билял къарт — Зия ве Ибрамнынъ бабасы. Кесментли, реаль тюшюнджели ве къызматабан бир адам.

Селим — Студент. Шенъ ве шакъаджы.

Айше — Кой къызы, Селимнинъ къардашы.

Сундюс — Селим ве Айшенинъ анасы.

Мурат — Студент.

Эльмаз — Айшенинъ досты. Шенъ ве енгиль табиатлы.

Сеттар эмдже — Эсли бир адам.

Къадын — Сундюс аптенинъ къомшусы.

Ярдымджы роллерде: Йигитлер, къызлар ве эсли-башлы колхозджылар.

БИРИНДЖИ ПЕРДЕ

Бириндджи лева

Сана: эв алдында ачыкъ софа. Софанынъ огюнде азбар багъча. Багъчадан къушларнынъ сеси эшитилир.
Саба маали. Перде ачылгъанда яваштан «Ешиль япракь арасында» музыкасы иджра олуныр. Онынъ фонында Айшенинъ йыр сеси эшитилир.

Айше *(сана артындан).*

Ешиль япракъ арасында къырмызы гуль гъонджеси,
Къайда къалдынъ, кельмез олдынъ, гонълюмнинъ эгленджеси.

(Ичери киреяткъанда).

Вардым ярем багъчасына, бир нар кестим емее,
Ах дюльберим, бир сёзюм вар, утанырым демее...

Айше. *(бираз динъленип тургъан сонъ).* Рейан апте, эвдесизми?

Рейан апте *(эвден софагъа чыкъып)* Не олды я, танъ хоразы?

Айше. Рейан апте, огъулларынъ кельмедими? Эшреф, Ибрам экисинен Селим агъам да келеджек эди. Анам айта: учю де бир кельмекчюн сёйлешкенлер. Энди учь кунь, аля даа корюльмейлер, дей. Анам «Хабер-тебер ёкъмы экен, бар да къызым, биль,» деди.

Рейан апте *(Айшенинъ сырыны бильген бир адам киби ийлекяр бир тебессюмнен).* Ёкъ, къызчыгъым, кельмедилер. Биз де беклеп-бакъып къалдыкъ. *(Узакълардан чанъ сеси эшитилир).* Мына, совхоз чанъы урды. Бу маллерде поезд келип-кече тургъан. Бельки олар да бу поезднен келирлер.

Айше *(Рейан аптеге утана-утана бакъып, башыны тёбен алыр, йырлап, багъча теренлигинде козьден гъайып олур).*

Вардым ярем багъчасына, бир нар кестим емее,
Ах дюльберим, бир сёзюм вар, утанырым демее...

Р е й а н а п т е *(тюшюнджели бир тавурда Айшенинъ пешинден бакъып-динълenип тургъан сонъ)*. Бу ягъда бир къыл бар амма... Келеджекмиз, деп хабер кельген сонъ, бу къыз текмиль тынчлыгъыны джойды: саба-акъшам, эвдесинъми, сувдасынъмы, иштесинъми, эп бир суаль: «Рейан апте, огъулларынъ кельмедими? Эшреф, Ибрам экисинен Селим агъам да келеджек эди...» Юрегим бир шейлер дуя амма, баре догъру олгъайды.. Йырына бакъ: «Къайда къалдынъ, кельмез олдынъ, гонълюмнинъ эгленджеси» экен! Билемиз къызларнынъ эгленджеси не олгъаныны. Бу дерт яшлыкътан эр кеснинъ башындан келип кече...

Эвге кирер. Музыка бир къач сание даа «Ешиль япракъ арасында» макъамыны иджра эткен сонъ, давушы бирден башкъа аэнкке айланып тыштан кельмекте олгъан Зиянынъ аякъ тапырдыларыны такълит этер.

З и я *(эллеринде эки чемодан. Бирининъ устюне плащыны саркъыткъан. Тааджипнен)*. Ба! Шышыладжакъ шей! Не олгъан экен? Джемаат не ичюн мени къаршылап чыкъмады! Шай-шай, Наполеон сеферден магълюп олып къайткъанда оны да каършыламагъан эдилер. Лякин менде тек бир гъалибиет! Онъгъа дёнсем — гъалибиет *(дёнер)*, солгъа дёнсем — гъалибиет *(дёнер)*, огге кетсем — гъалибиет... *(Огге адым атаджакъта чемоданына сюрюнип йыкъылыр)*. Эльбет, инсан бирден козьге чарпмай. Алимлер алими Эдисон да газета саткъан бир бала эди, лякин сонъра мешур физик олып, ады бутюн дюньяда янгъырады. Кунь кечер, ай кечер, йыл кечер, бир кунь ола мени де: «Мына, коресизми, бу кельген мешур алим Зиядыр!» деп, пармакънен косьтерирлер. Косьтерирлер амма... Шимдилик бу мешурликке азырланмакъ керек: озюмни джиддий ве киббар тутайым, эвден чыкъмайым, элимден китапны тюшюрмейим... Мени корьгенлер «маш-шалла бу окъумыш адамгъа, не де алим адам экен!» десинлер. *(Къапыгъа бакъып)*. Ана! А-наа!

Р е й а н а п т е *(эв ичинден)*. Ким я о кене багъыргъан *(Софагъа чыкъып)*. Огълум, Зекирья, сенсинъми балам? Я къардашынъ Ибрам къайда къалды?.. Вай балам, асла да танылмайсынъ, текмиль земземер олгъансынъ. *(Зияны баштан-аякъ козьлеринен сюзип чыкъкъан сонъ)*. Бакъ сен онъа, башына чёюн кийген, козьлюк такъкъан, бант багълагъан... Валлаий, текмиль земземер олгъан...

З и я. Екъ, анай, мен землемер дегиль, лексикографым!

Р е й а н а п т е *(сёэнинъ манасыны анъламаса да)*. Вай балам, аферин санъа... Я ойле дегенинъ де не демек?

З и я. Лексикограф сёзю, анай, лексикография сёзюнден алынгъан.

Р е й а н а п т е. Вай-вай! Машалланъ бар экен... Я ойле дегенинъ де не демек?

З и я. Лексикография, анай, лексикология илимининъ бир пытагъыдыр.

Р е й а н а п т е. А-а, мына не... Айды, не де олса, о сенинъ зенаатынъ меним анълайджакъ шейиме ошамай... Вай, балам, сизни пек яман сагъындыкъ. Сонъ куньлерде асла тилимизден тюшмединъиз. Юр, огълум, Зекирья, эвге кирейик.

З и я. Анай, янъылманъыз, меним адым Зекирья дегильдир.

Р е й а н а п т е *(тааджипленип)*. Огълум, сен не айтасынъ шу? Йигирми беш йыл эвельси моллакъам къойган Зекирья адынъа не олды?

З и я. Анай, алим адамларнынъ ады да алемден башкъа ола. Шимди меним адым Зекирья дегиль, чевре этрафкъа нур сачкъан, зия интишар эткен Зиядыр!

Р е й а н а п т е. Вай-вай-вай, бутюн дюньяны зиягъанургъа толдыраджакъ экенсинъ де.

З и я. Толдыраджам амма, койден ич бир кимсе: не ренси, не кятиби, не де джемааты бойле бир зияны къаршылап чыкъмадылар.

Р е й а н а п т е. О ери ойле о амма, эр кеснинъ иши бар да балам. Яз куню, озюнъ билесинъ, иш богъаздан. *(Кулюмсиреп, мыскъылнен)*. Я Айше де чыкъмадымы?

З и я. Айше? О да насыл Айшедир?

Р е й а н а п т е *(озь башына)*. Яшырмакъ истей. (Зиягъа) Къуртийнинъ къызы, къомшу Айше... Мана этип эр кунь келип, агъасы Селимни сорай. Билем мен о кобелекни, онъа Селим дегиль, меним огълум...

З и я *(анасыны болип, далгъын бир алда)*. Сус, сус анай. *(Къоюн джеплерини къарыштырып, джеп дефтерини чыкъарыр)*.

Р е й а н а п т е *(озь башына)*. Корюле, сыр ачкъанымны истемейдир, утанадыр...

З и я *(эвельки далгъынлыкънен)*. Къуртийнинъ тамыры «къурт» демек, къурт исе къашкъыр ве боджек демек... Анай, бу не демек олгъаныны анълайсынъмы?

Р е й а н а п т е. Къуртийнинъ тамырымы? О да насыл

тамырдыр? Сен не айтасынъ шу, огълум, къуртийге тамыр къайдан кельсин?

З и я. Мен, анай, сёз тамыры акъкъында айтам. Эр бир сёзнинъ талиль этильмеси биз алимлерге тарих теренликлерини ачып бере. Энди бу Къуртийнинъ «къурт» тамырыны алайыкъ. Бу исим инсанлар озьлерине йыртыджы айванларнынъ адларыны менимсеген иптидаий девирден бир къалымтыдыр. Илькиде инсанлар бир джынс айванларгъа «къурт» дегенлер, сонъра исе бу исимни озь аралары да къулланып башлагъанлар. Бу шекильдеки хайли теджриджи текямульден сонъра эвельки «къурт» тамыры «ий» ялгъамасыны къабул этерек. «Къуртий» олгъан ве истикъбальге догъру бу теджриджи текямульнинъ тесири саесинде айны тамырдан бугуньки Къурт-Асанлар, Къурт-Алилер, Къурт-Велилер, Къурт-Небийлер киби тешеккюльдже айван адларынен сойдаш бир чокъ исимлер инкишаф ве интишар эткенлер. Коресинъми, анай, сёйледигинъ бу Къуртий исимининъ тамыры — «къурт» сёзю бойледже асырлар кечип, сенелер ашып, бизге келип еткен. Мына, анай, сёз арасы «Къуртий» деп ташладынъыз, мен исе шу «Къуртий»ден къоджаман бир назарие чыкъардым. Огълунъыз мына насыл бир алим олды! Унутмайым, дефтерге къайд этейим. *(Джеп дефтерине язар).*

Р е й а н а п т е. Аферин огълума! *(Озь башына).* Къуртийнинъ тамыры деди, бир шейи деди, асла не деди бильмем. Кене эйиликке олсун, бираз худжурлашкъан, эм де денъишкен гъалиба...

З и я *(анасынынъ сонъки сёзюни эшитип).* Догъру, анай, бу сонъки йыллар чокъ денъиштим. Илимде янкъан мувафакъиетлериме озюм де шашам. Эр бир сёзнинъ аркъасындан бинълердже сенелернинъ текямуль тарихыны, инкишаф къанунларыны ве къаиделерини корем.

Р е й а н а п т е. Тилинъе бир шейлер олгъан, огълум, айткъанларынъны анълап оламайым.

З и я. Догъру, анай, мени анъламакъ зордыр, чюнки эр бир сёзюмде бир къач пудлыкъ фикир агъырлыгъы бар.

Р е й а н а п т е. Айды, не де олса... Вай, лаф эттик къалдыкъ. *(Оданынъ къапысыны косьтерип).* Буюр, огълум... Керчек, я Ибрам къардашынъ къайда къалды?

З и я. Олар, Селим, Мурат ве бир къач да колхозджы ёлда лаф этип къалдылар.

Р е й а н а п т е. Айса, сен де къалып, адамларнен бираз корюшкей эдинъ. Озюнъ кимсе чыкъмады, дейсинъ.

З и я. Ёкъ, анай, ойле корюшмек дегиль де, мен озюмни тантаналы суретте къаршылап алмаларыны беклеген эдим.

З и я чемоданларыны алып, анасынынъ пешинден эвге кирер. Бир къач сание сукюнет укюм сюрер. Музыка яваштан «Ешиль япракъ»-ны чалып башлар. Айше, пармакъ уджларына басып, яваштан йырлап, азбаргъа кирер.

А й ш е. Вардым ярем багъчасына, бир нар кестим емее, ах дюльберим, бир сёзюм вар, утаныым демее... Кельгенлер... кельген! *(Къапыгъа якъынлашып)*. Дерсинъ юрегим къафесинден атылып чыкъаджакъ да, къушлар киби коклерге авеленеджек. Вай, бутюн багърым шырын сезгилернен сусленди... Не ичюн шай ола экен?.. Тюневин гедже эв алдында, ешиль тереклерни тюбюнде яттым... Кок ачыкъ, миллионларнен йылдызлар парыл-парыл парылдап, ерге бакъаракъ козь къымыша эдилер. Мавы кокте ялдагъан тёзтёгерек ай исе башыны тёбен алып, эп кулюмсирей ве недир айтмакъ истей эди. *(Къуванчнен нефес алып)*. Мен ятам, эм де кокни сейир этем: де йылдыз къопып, нур сачып узанып кете, де айнынъ юзюнде йипек булутлар пейда олып, онынъ бетини опип кече. Шай да гузель, шай да арув... Мен бакъам эм де динъленем: тынчлыкъ, санки дерсинъ кок де динълене. Кимерде бир сакин ель эсип кече — япракълар тепренип сёйлене; багъчада къуш оте — тынчлыкъ сюслене; узакъта ит уре — далгъынлыкъ, агъырлыкъ, юкъу кетире. Шуларнынъ тесиринен козь къапакълар агъырлаша, тюшюнджелеринъ къарыша, токъаллаша, козьлеринъ юмула... Сонъ, бейутликке берилесинъ. *(Давушыны алчатып)*. Тюш... Кене мавы кок... Кене йылдызлар... Мен иште анда, къыр устюнде турам. Не ичюн? Озюм де бильмейим. Башымда къырмызы фырланты, устюмде колхоздан бахшыш берильген йипек антери. Ель ойле бир савура, ойле бир савура ки, лякин ич де сувугъы ёкъ. Кимнинъдир эли омузыма тюшти. Бирден бутюн багърыма муляйимлик дагъылгъан киби олды. Джыллы, шырныкълы, охшайыджы, джоштырыджы муляйимлик... Айланып бакъсам, о! Мен ичимден: «Коресинъми, о да севе экен, севмесе кельмез эди», дейим. *(Давушыны денъиштирип)*. «Ёкъ, меним севгеним узакътадыр, о аджем гу-

зелидир», дей. Мен буз-бузладым. Айны бир вакъытта эм агълайджагъым эм де дарыладжагъым кельди. «Я койде олгъанда не ичюн юз бердинъ, не ичюн эр вакъыт артымдан бакъып къала эдинъ?», дейим. «Сен онъа къулакъ асма, энди олгъан-кечкен шей, онынъ артындан салкъын сув ич», дей. Озю де кете. «Кетме!— деп багъырам мен,— токъта!» Лякин энди ёкъ, санарсынъ авагъа синъген...

Тюш, эльбет де, хурафат, лякин къальбимни раатсызлады, тынчлыгъымны бозды. *(Пармакъ уджларына басып, къапынынъ огюне барып токъталыр).* Рейан апте! А Рейан апте! *(Бирден къапы ачылып, босагъада Зия пейда олур. Айше къапыгъа кельгени ичюн утангъанындан, башыны тёбен алыр ве Зияны Рейан апте беллер).* Рейан апте, огъулларынъ кельмедими? Эшреф, Ибрам экисинен Селим агъам да...

Зия *(босагъадан тышкъа атлап).* Мына, мен кельдим!

Айше *(абдырап).* А... Хош кельдинъиз...

Зия. Сагъ ол, кадям. Селим де кельди. Ёлда лаф этип къалдылар. Сен, кадям, шимди бошсынъмы?

Айше. Мен... эбет, бошым... Бугунь раатлыкъ куню, агъамны къаршылап аладжакъ эдим.

Зия. Агъанъ къачмаз кадям, иш къачар. *(Къойнундан къалын бир пакет чыкъарып).* Эринме, кадям, чапа-чапа почтагъа бар да, мына бу мектюпни ташлап кель.

Айше. Мен... Билесизми, агъамны...

Зия *(онынъ сёзюни болип).* Айттым да,агъанъыз ич бир якъкъа къачмаз. Риджа этем, бу мектюпни сакъ тутунъыз, тюшип гъайып олмасын. Эйиси къойнунъызгъа къойынъыз. *(Пакетни къояджакъ олур. Айше утанып кери чекилир. Бу арада къапыны аралыкъ этип, ичериден Рейан апте бакъар).*

Рейан апте. Бакъса онъа, опеджек оламы не?

Зия. Ёлда, вагон ичинде язгъан бу ильмий марузамда мени илим алеминде беян этеджек энъ къыйметли, энъ терен фикирлерим ифада этильгендир.

Рейан апте. «Энъ къыйметли», «энъ терен» экен... Айгиди яшлыкъ, фурсат таптымы, аман «терен дуйгъулары»ндан алып коче. Айды, барсын севишсинлер. *(Кери чекилир).*

Зия *(пакетни Айшенинъ элине туттырып).* Иш бу,— тез ваделi мектюп, деп теслим этерсинъ.

Айше мектюпни алып, шашкъын-шашкъын Зиягъа бакъып, энди айланып кетеджекте, Селим, Ибрам ве Мурат ичери кирип келирлер.

Ибрам. Иште, эвге де келип еттик!

Мурат. Практика оджагъына кельдик десе!

Селим *(Айшенен Зияны эслеп)*. А-а, вот что? Келип етмедик, олар энди Лейлянен Меджнун олып... *(Ибрамгъа)*. Къана, шаир аркъадаш, агъанъа багъышлап бир ашыкъ серенадасы язмайсынъмы? *(Зиягъа)*. Бизден айырылып къачманънынъ себеби бар экен де. *(Утанып къызаргъан Айшеге айланып)*. Айше, къардашчыгъым, бу меджнунны корип, энди медик агъанъны унуттынъмы? *(Къардашыны къучакълап опер)*. Валлаий, сенинъ еринъде мен олсам бу музей сохтасы ичюн тап мында кельмез эдим.

Айше *(утана-утана)*. Екъ, мен ананынъ эмиринен кельдим: бар Рейан аптелерге де, сорап бакъ...

Зия *(Айшенинъ къолтугъына кирип, ёлгъа тараф джетер. Чыкъаяткъанда Селимге)*. Мында гъает джиддий иш бар, сен исе бош-богъазланып баш кутесинъ.

(Айше Ибрамгъа бакъа-бакъа ёлгъа чыкъар).

Мурат. Мында керчектен де бир шейлер бар гъалиба!

Ибрам *(озь башына)*. Меним хаялым оларда акъикъаткъа чевирильген...

Селим. Бакъ сен онъа, бу музей къуртындан бойле шей ким беклеген?

Мурат. Агъыр атнынъ тепмеси къатты олур, дегенлери догъру экен.

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: биринджи левада олгъаны киби. Акъшам устю. Иштен къайтмакъта олгъан Билял къарт азбаргъа кирип келир.

Билял къарт. Бугунь ой да сыджакъ эди! Зан этерсинъ, фурун агъызындан алев уфюрте. Биз алевине де, сыджагъынада бакъмадыкъ, чалыша бердик. Эй-ей, бу йыл ойле бир армутлар етиштирейик ки, корьгенлер шашып къалсынлар. *(Софагъа чыкъкъан Зияны эслеп)*. Къана, огълум, кельчи мында. Сен, Зекирья, шу кягъыт-

лар, китаплар ичинде баттынъ къалдынъ. Къоркъам, санъа да сюме тюшер. Экиде бир табиатнынъ джанлы китабына бир козь ташла. Китап деген шей кимерде бир эскире тургъан, амма табиат эр кунь денъише, о эр вакъыт тазе. Окъу,яз, амма, сырасы кельгенде чыкъ, эглен, джемааткъа къошул. Сонъ, билесинъми, яш олгъанда инсан мытлакъа севмек де керек. *(Зия къолундаки китапны окъугъандан олып, козьлерини андан алмаз. Къызып)*. Олян, ич олмадым бабанънен лаф эткенде шу китапны четке ташла.. *(Башлагъан сёзюни девам этип)*. Анълайсынъмы, севишмек де керек, дейим. Башта гезерсинъ сонъ, эгер севишсенъиз, сёз бериширсинъиз, эвленирсинъиз... Сакъалынъ мына бойле менимки киби агъаргъан сонъ санъа айланып бакъкъан къыз да олмаз. Къартбаба дерлер. Къана, догърусыны айтчы, севген тотайынъ бармы? *(Зия эшитмемезликке урунып, далгъын-далгъын элиндеки китапны япракълар. Билял къарт ачувнен)*. Олян, инсан огълу инсан, ташла шу китапны, сенинънен бабанъ лаф эте. Айтчы, севген къызынъ бармы?

З и я. Не ичюн севмейим? Ашыкъ биле олдым.

Б и л я л к ъ а р т *(озь башына)*. Айтам да, бунъа бир шей олды дейим де, ондан гъайры бу яшлыкъта тап бу къадар далгъын олур эдими? Чыкъымсыз эриф, севги дердини ичинде сакълап юредир. *(Зиягъа)*. Ай сени къурназ тильки, буны айтып бизни де къувандырмагъанынъ не? Къоркъма, сен бегенсенъ, оны биз де бегенирмиз. Къана, айтчы, ким ола шу?

З и я *(шаиране бир тавурда)*. Меним ашыкъ-севдам бурунгъы Юнанистаннынъ ильк шаиреси Сапфогъа аиттир.

Б и л я л к ъ а р т. Худжур ады бар экен... Э, не де олса, эвленеджек сенсинъ. Сонъ, насыл, келин-къыз бизим тарафларгъа келип-кетмейджекми?

З и я. Чокъ теэссюф ки, баба, бу мешур шаире бундан эки бинъ беш юз сене эвельси ольди.

Б и л я л к ъ а р т. Я сен онынъ чюрип къалгъан кемиклерине ашыкъ олдынъмы?

З и я. Хайыр, баба, мендеки джынсий дегиль, маневий севгидир. Мени озюне эсир эткен онынъ музасы, тарихта, халкъ риваетлеринде севги ве поэзиянен ишленген онынъ эфсаневий образыдыр.

Б и л я л к ъ а р т (озь башына). Бар да анъла бу эрифни. *(Зиягъа)*. Ахмакъ экенсинъ, огълум. Севда олмагъа башкъа бир шей тапмадынъмы?

З и я. Биз алимлер ялынъыз бойле севдалыкъны таныймыз!

Б и л я л къ а р т. Алим экен! Мен чокъ алим адамлар корьдим амма, сенинъ киби сойына биринджи керс расткелем. Не сен халкъны анълайсынъ, не де халкъ сени. Энди эшек къадар бир эриф олдынъ...

З и я. Баба, мен эшек дегилим!

Б и л я л къ а р т. Эшек демедим, эшек къадар олдынъ, дедим. Балабан бир эриф олдынъ, демек истедим.

З и я (*суньий бир ачувнен*). «Балабан»? Баба, мен аюв дегилим!

Б и л я л къ а р т. Олян, сенинъ къулакъларынъ ичинде шейтан отурамы не мараз? Санъа аюв деп ким айтты?

З и я. Эбет, даа шимди аюв дединъиз.

Б и л я л къ а р т. Зия, масал окъума, мен ойле шей айтмадым. балабан бир эриф олдынъ дедим.

З и я. Баба, мени азарлап турманъыз, мына кене аюв дединъиз.

Б и л я л къ а р т. Зия, шакъаны ташла. Бакъ, ачувланырым, сонъ... Аюв дегиль, балабан дедим мен санъа.

З и я. Я балабан демек не демек?

Б и л я л къ а р т. Энди буны балабан сёзюни де анъламайсынъмы? Айса динъле: балабан демек — буюк демектир.

З и я. «Балабан» — аюв демектир.

Б и л я л къ а р т. Олян, сен текмиль шашырдынъмы не мараз? Сенджесине бельки кучюк демек де къашкъырдыр?

З и я. Хайыр! «Балабан» булгъардан кельме бир сёз олып, оларда бу сёзнинъ манасы «аюв» демектир. Буны ниает бильмек керек эдинъиз.

Б и л я л къ а р т. Бакъ, бакъ онъа, кене къайда алып къачты. О сенинъки бильги дегиль де, сафсата!

Сананынъ артындан иштен къайтмакъта олгъан яшларнынъ йыр сеслери эшитилир Давуш эп якъынлашыр. Б и л я л къ а р т мерakънен динълер.

Я ш л а р

Токътамаймыз енъиште
Атлаймыз эп алдкъа,
Етишмекчюн тез куньде
Мукъаддес макъсадкъа.
Бизлер о

Ишкузар комсомоллар,
Ватанчюн чалышмакъ — ишимиз.
Советлер илинде эр иште
Бар бизим силинмез изимиз.

Б и л я л к ъ а р т *(яшлар кельген тарафкъа джошкъунлыкънен элини узатып).* Мына, яшлар иштен къайта! Бакъ яшайыш ве гурьлик къайда!

Чапаларыны омузларына ургъан яшлар шенъ-шерамет йырлап, багъчанынъ огюнден кечкен ёлдан М у р а т, Э л ь м а з, С е л и м, И б р а м ве башкъалары кирип келирлер.

М у р а т *(кулип, команда берир).* Бир-эки, бир-эки!.. Стоп Чапалар ашагъы! *(Яшлар чапаларыны тюфек киби бирден омузларындан алырлар).* Колхознынъ энъ яхшы багъчеваны Билял агъагъа бутюн бригада адындан урьмет бахшышы!

Ильмекленип багълангъан явлыкъны Билял къартнынъ элине туттырыр. О явлыкъны ачар. Онынъ ичинде беш-алты юз грамм агъырлыгъында къып-къырмызы бир помидор корип къуваныр.

Б и л я л к ъ а р т. Машалла помидоргъа! Буны етиштирген яшларгъа да машалла!

М у р а т. Керчек, биз Зияны да унутмадыкъ. Буюрынъыз! *(Джебинден 10-15 граммлыкъ бир чонкъур хыяр чыкъарып узатыр).* Сизге бахшыш! Багъчагъа келип, озь элинъизнен узип емиш ашамагъанынъыз ичюн. Бугунь акъшам клубкъа келип бизге дивар газетасыны чыкъармагъа ярдым этсенъиз, ярын санъа хыярнынъ окъкъалыкъ союны кетиририм. *(Кульгю).*

И б р а м. Агъа, мен бугунь акъшам эдебият тёгерегини отькереджем. Келип къатнашсанъ яхшы олур эди.

З и я. Ич бир якъкъа барамам. Ишим чокъ.

М у р а т. Насыл иш?

З и я. Биз алимлерде даа насыл иш ола билир, эльбет де ильмий иш.

М у р а т. Худжур адамсынъ, Зия. Аятымыз бир топ гуль, олса, сен онынъ тикенисинъ. Сени музейде экспонат оларакъ къойып, устюнъе де шойле бир джумле язмалы: «Кечмиштен къалгъан ве шимди пек сийрек расткелинген эскилик къалымтысы».

З и я *(ачувланып).* Шахсиетиме токъунма!

М у р а т. Олмаса, багъышла, «ильмий аркъадаш!»

Яшлардан эр бири Зиягъа мыскъылнен «багъышла, ильмий аркъадаш», деп, дагъылышып кетерлер.

И б р а м. Агъа, сен тек бир озюнъни дегиль, бизни де масхара этесинъ. Эсинъи башынъа топла, сен халкъны анъламасанъ, халкъ да сени ич бир вакъыт анъламаз. *(Эвге барып кирер).*

Б и л я л къ а р т. Иште сен ахмакъкъа бу керек эди. Ахыр сонъу къардашынъ да чыдап оламады.

З и я *(далгъын бир алда).* «Ахмакъ»! Бу арапчадан кельме бир сёз олмакънен, акъылсыз, будала ве серсем демектир. *(Дефтерине къайд япар).*

Б и л я л къ а р т *(къызып).* Энди тап бу къадар абдал инсан оладыр да.

З и я. «Абдал!» *(Дефтерине къайд япып).* Бу сёзнинъ халис арапчасы «бедиль» олмакънен, фикирсиз, акъыл ёрмаз, урдым-дуймаз демектир.

Б и л я л къ а р т *(энди ачувланып).* Айса эшек — оны да яз!

З и я *(язып).* «Эшек» чокъ маналы бир сёздир. Дикъкъат этинъиз: эшек — биринджиде эшек, экинджиде — айван, учюнджиде — акъылсыз айван... Энди бу тамырдан япылгъан сёзлерге келейик: эшек балыгъы, эшек армуты, эшек айвасы... Кимерде бир: «Эшек къадар олдынъ амма, кене акъылынъ кельмеди», дейлер. Демек...

Б и л я л къ а р т элини силькип, эвге кирип кетер. Зия озь башында бир шейлер пышылдап, багъча теренлигине чекилир. Эвден Ибрам къайтып чыкъар Къалын бир терекке ясланып, джеп дефтеринден бир шейлер окъур, догърултыр. Орталыкъ эп къаранлыкълашыр. Музыка.

И б р а м *(дефтеринден окъуп).* «Къайда барсам, унутып оламадым, Ташыдым севгинъни гонълюмде...» Севги! Севмек, севгинен чалышмакъ, чалышып севмек! Бундан даа гузель, даа зевкълы не ола билир!.. Институтта, кимерде бир, бир къач дерстен вазифе бериле. Оль-къал, азырламакъ керексинъ.

Куньдюзлери кунь ярыгъында, акъшамлары лампа къаршысында... Ахыр сонъу башынъ агъырлаша, таласынъ. Бойле вакъытларда онынъ суретини хатырламакъ ёргъунлыгъынъы савуштыра, кунеш ышыгъы киби башынъы айдынлата, кучь бере *(Давушыны алчатып).* Учь йылдыр... Чешме башында эди... Сунгъа баргъанда раст-

келишкен эдик. Онынъ сув киби айдын, буллюр киби темиз козьлеринде озь къальбимни окъудым. О да шай, къадалып бакъты. Элинде акътарылгъан гугюмнинь бошалгъаныны дуймай къалды... Лякин ич бир сёз... Не о ве не де мен...

Учь йылдыр, къальбимден чыкъмай, эп теренлеше. Мында, мектепте олгъанда, къач кере элиме къалем алдым, лякин къалемим кягъыткъа тюшмеди... Севем, лякин бильдирип оламайым, джесаретим етишмей... *(Саатине бакъып)*. Тыпкъы бу мааллерде бу ерден сувгъа кететургъан. Бу маальни менчюн таинледими?.. Бельки башкъа биринедир? Аджеба онынъ къальби кимни къыдыра? Я барып да агъамны олса?.. *(Тыштан савут тасырдысы ве кулькю давушлары эшитилир)*. Мени кимнидир беклей беллемесинлер, козьден чекилейим. *(Элиндеки дефтернен терекке тырмашып чыкъар)*.

Селим *(тыштан)*. Эльмаз! Эльмаз! Токътачы...

Эльмаз *(тыштан)*. Быракъ?.. Санъа дейим, быракъ мени... Быракъмайсынъмы? Мына санъа... *(Шакъылдап кулер)*.

Селим. А-а, къачасынъмы? Мына мен сени шимди...

(Къувалашып ичери чапып кирерлер. Селим Эльмазны тутаджакъ олып, Ибрам тургъан терекнинъ этрафында доланырлар). Токъта энди, мында кимсе ёкъ. Чапкъалай-чапкъалай дирем къадар такъатым къалмады. Пульс докъсан докъуз ура, бираз даа чапсам разрыв сердца оладжам.

Эльмаз *(назнен)*. Чапма да, сени ким меджбур эте?

Селим. Сен меджбур этесинъ, душечка. Ну вот, токътагъанынъ чокъ яхшы олды. *(Эльмазны сараджакъ олур)*.

Эльмаз *(онынъ элинден къуртулып)*. Къана, эллеринъи джебинъе къойчы.

Селим: Нечюндир бильмем, эллерим кармангъа
кирмейлер.

(йырлап)
Пек копюрген сачларынъ,
тарамайсынъ.
Унуттынъ сапсем бизлерни
къарамайсынъ.

Эльмаз *(кулип)*.
Йигитлерге бакъылмаз,
джан севмесе,

Джан севмеге не бар я,
сепкиль бетте.

Селим. Алевинъ бет иритеджек,
кунешинъ дерья.
Биз экимиз гуляйт этсек,
олмазмы я?

Эльмаз. Зевкъ этердим бегенсем,
бурнынъ саркъкъан.
Алла санъа бой берген,
акъылдан къыткъан.

Селим. Къайда къаллы ант этип,
сёз бергенинъ.
Умру, но сени унутмам,
деп юргенинъ?

Эльмаз индемез. Селим онъа якъынлашып, бир элини онынъ омузына ташлар.

Селим. Ну вот не къадар яхшы! Я санъа?
Эльмаз. Ярамай...
Селим. Мына шимди санъа да яхшы олур...

Селим эгилип Эльмазны опеджекте, бирден Эльмазнынъ башы устюне Ибрамнынъ дефтери тюшер.

Эльмаз. Вай, мында адам бар... *(Юзюни орьтип, чапып кетер).*

Селим *(терек устюндеки Ибрамны эслеп).* Ну вот, комедия косьтермек ичюн терекке чыкъкъан. Олян, шу пытакъ устюнде бир минут даа раат отургъан олсанъ джанынъ чыкъаджакъ эдими? Бутюн ишни боздынъ.

Ибрам *(теректен тюшип).* Бираз даа сейир этеджек эдим амма, бу дефтер мени эльге берди.

Селим. Бакъ онъа, сейир этеджек экен! Мында спектакль бар ёкъса? *(Кулип).* Керчек, сен меним Айше къардашым пешинден де бойле сейир этип бакъа экенсинъ. Смотри брат, Зиянен аранъызда къавгъа чыкъмасын, экинъизни де котеклерим. *(Этрафына бакъынгъан сонъ).* А вообще-то, меним айткъаным догъру олса, действуй! Апай дегиль, акъай ол. Артындан чап-чапкъала, сырасы кельгенде бир бейитчик де къыстыр:

Сув янында бир терек, алдыр гули,
Шекер киби сёзлери, балдыр тили...

Ну вот, эгер бейитни сабырнен динълесе, бетине шарт этип бир шамар чертмесе, демек эр шей ёлунда. Понимаешь, къыз деген шейни макътамакътан чекинме: дюльберсинъ десенъ, севдирир, алтынсынъ десенъ оптирир.

Ну вот, бундан сонъ онъа природаны тасвир эт. Меселя: «Сия булутлар ач медведлер киби кокте чапышалар, кунеш де прожектор киби парылдай!» Ну вот! Истесенъ бакъ юкъарыгъа да: «Аджайип природа! Ай, кунеш ве йылдызлар эписи бир вакъытта парылдай», де. Я да: «Гузель баарь! Чёллерде къушлар чивильдей, голлерде лягушкалар вакъылдай, аранларда эшеклер иалай!»

Анълайсынъмы? Ну вот, чокъ яхшы. Сёзлеринъ бирибирине драсти демегенине къулакъ асма. Дело не в том. О бу вакъыт сенинъ бош сёзлеринъи динълемек дегиль, омузы-омузыма, эли-элиме не вакъыт тиер экен, деп тюшюне.

Айды, шимдилик бу къадар етер. Чокъ огретсем эписини унутырсынъ. *(Этрафына бакъыныт).* Ну вот, санъа акъыл огретип, Эльмазны эльден къачырдым. Активлик керек, понимаешь, активлик!

(Эльмаз кеткен тарафкъа чапар) Эльмаз! Эль-ма-аз!..

И б р а м *(Селимни такълит этип).* «Активлик керек, понимаешь, активлик»... Догъру айта: бойле шейлерде къыз дегиль, башта эркек унер косьтермели. Шай да япаджагъым: корьдимми, утанмай-чекинмей янына бараджагъым. Бельки бир къач сёз де айтырым...

Багъчанынъ теренлигинден А й ш е н и н ъ йыр сеси эшитилип, эп ичериге якъынлашыр. И б р а м терек артына чекилир.

А й ш е *(сана артындан).*

Ешиль япракъ арасында къырмызы гуль, гъонджеси,
Къайда къалдынъ, кельмез олдынъ, гонълюмнинъ
эглендЖеси...

Ибрам *(джесаретленип).* Якъын кельдими, ич бир шейден сакъынмадан огюне барып чыкъаджам... *(Тыныкъ бир давушнен).* Гонъюль ферман беклемез дейлер, бельки мени индемей турсам да анълар...

Элинде гугюми Айше келип кирер. Ибрам онынъ ичери киргенини дуймай къалыр ве терек артындан чыкъкъанынен, Айшенен юз-юзге расткелишир. Бу гъафлетликтен экиси де абдырар. Ибрам бир шей-

лер айтаджакъ олса да, шашмалар, ахыр сонъу зорнен оксюрир ве терекнинъ экинджи тарафына кечер.

Айше. Сен бир шей айттынъ гъалиба.

Ибрам. Ёкъ... Мен бир шей... Мераба...

Айше. Я мераба...

Ибрам Сагъ-селяметсинъми.. *(озь башына)*. Амма да суаль.

Айше. Сагъым. Озюнъден сормалы...

Ибрам. Даа не айтайым экен? *(Айшеге)*. Авасы ачыкъ, кунеш парылдай... гъалиба ягъмур ягъаджакъ...

Айше. А-а...

Ибрам. Къозулар мелей, къушлар чивильдей...

Айше. Къайда о?

Ибрам. Къайда?.. *(Озь башына)*. Пакъыл киби бир къуш да корюльмей. *(Айшеге)*. Узакъларда, орманларда...

Айше. А-а...

Ибрам *(озь башына)*. Ишлер ёлуна минеятыр, энди бир бейитчик де ташлайым.

Сув янында бир терек, алдыр гули,
Шекер киби сёзлери, балдыр тили...

Айше. Кимнинъ тили?

Ибрам. Энди бунъа не демели? «Сенинъ тилинъ» десем ачувланып чыкъып кетмезми? *(Айшеге)*. Мен башкъа шей демек истедим. Шекер де бал киби татлыдыр...

Айше *(кулюмсиреп)*. А-а...

Ибрам Айшенен утана-утана озьаралары мыш-мышлашкъан арада софада Зия пейда олур Элинде балабан бир пакет.

Зия *(пакетни башы устюне котерип)*. Бир ильмий эсер даа азыр! Ильмий истидадыма озюм де шашып-шашып къалам. Кунь кечтими — янъы бир эсер. Бир элим язгъаныны, экинджиси бозмай. Яздыммы — къала, чюнки тюзетмеге аджет ёкъ. Эй-ей, бу эсерлерни алгъан нешрият хадимлери де меним зекилигиме, акъыл-идракимнинъ теренлигине тааджип этедирлер. *(Айшени корип къалыр. Ибрам терекнинъ экинджи тарафында олгъанындан, оны эслемез)*. А-а, Айше мында экен. *(Онъа догъру адымлар)*.

Рейан апте *(ачыкъ пенджере артындан Билял къарткъа)*. Коресинъми, бизим бульбуль кене багъчагъа келип къонгъан. Бурулып-айланып тургъанына бир бакъ?

Ах къызчыгъым, сени огълум янында келин деп корейим де сонъ козьлерим юмулса да бир шей дегиль...

З и я (*Айшенинъ янына барып токъталыр*). Айше кадям!

А й ш е (*абдырап, Зиягъа айланыр*). А?!..

З и я (*оны къолтукълап, санадан тышкъа алып бараяткъанда*). Замет олмаса, мына бу пакетни... (*чыкъарлар*).

Р е й а н а п т е. Сонъ, насыл, айткъанларыма къандынъмы?

Б и л я л к ъ а р т. Бакъ сен къурназ эрифке, эки бинъ беш юз йыл эвельси ольген келин бу олмалы даа...

Экиси де пенджереден чекилирлер. Ибрам терек артындан чыкъар.

И б р а м (*кедерли бир давушнен*). Бар эди, ёкъ олды. Шаирнинъ бири бойле бир вазиетте къалгъанда шай деген:

Дагъларa сачтым экин,
Алдылар элимдекин...

ПЕРДЕ ЭНЕР

ЭКИНДЖИ ПЕРДЕ

Биринджи лева

Сана: биринджи перделе олгъаны киби.

Рейан апте ве бир койлю къадыны ютум-ютум къаве ичип, озьаралары лакъырды этмектелер.

К ъ а д ы н. Эшкъ олсун, акъыз, эшкъ олсун о сенинъ кучюк огълунъа бинъ бир кере эшкъ олсун! Вай джаным Рейан, келип оны бир динълегей эдинъ. Валлаий, емин этип айтам, эки козюм кёр олсун, эгер бир къызым олгъан олса онъа берир де, оны мытлакъа киев япар эдим. Алмайджакъ олса зорнен эвге алып келир эдим. Акъыз, кеченде клубта колхоз акъкъында ойле бир бейит окъуды амма, эм агълайджагъым кельди, эм де гонълюм джошып кетти, тап яшлыгъымны хатырладым. Аферин балагъа. кечми-

шимни де, бугунимни де хатырлатты. Аджы Османларгъа чалышып юргенимиз акъылынъдамы? Яшайыш эдими о?.. Акъыз, бу бейитлерни огълунъ озю яза экен. Инанасынъмы, бутюн зал сес-шамата ичинде къалды, эр кес «просим» деп къычыра. Къуртийнинъ къызы бар да,— меним янымда отура эди,— яначыкълары атеш киби къызарды да, уйма дудачыкъларынен кулюмсиреп, козьчиклерини Ибрамгъа тикти де къалды.

Рейан апте (*тюшюнджели бир алда*). Айшеми?

Къадын. Э-э, Айше... Я акъыз, бу сизинъ буюк огълан не япа шу? Шунъа асла акъылым етмей. Генчлиги кечмеден къартайып къалды гъалиба. Сен бир бакъчы, койден не къадар яшлар окъуп кельдилер, эписи мына санъа деген адамлар олдылар. Амма бу сизинъки заман яшларына асла ошамай. Айткъаныма джанынъ агъырмасын, оны корьген сайын эски заман сохталарыны хатырлайым. Инсанлыкъ алыдыр, ёкъса бир хасталыгъы бармы?

Рейан апте. Не десем ялан айтаджам: хаста десем — хаста дегиль, сагълам десем — сагълам да дегиль...

Къадын. Я неси бар?

Рейан апте. Неси олгъаныны мен де бильмейим. Адети узре багъчеван — багъча ишини, бостанджы — бостан ишини, джумле алем озь зенаатыны биле тургъан. Бизимки тильджи олгъан. Онъа да дееджегим ёкъ, бир шей оладжакътыр эбет. Амма тильджи олгъан сонь текмиль тилини джойды, не биз оны, не де о бизни анълай.

Къадын. Акъыз, бизим яшлыгъымызда япкъанлары киби, агъызына бир беш капик къойып, тилини сыкътырып бакъмадынъызмы? Бельки бир чареси тапылыр эди, (*Рейан апте «ёкъ» манасында башыны чалкъар*). Эвде бир озю къапалып къалгъан сонъ тилини дегиль, акъылыны да джояр. Колхозгъа чыкъсын, колхозджыларнен сёйленип бакъсын. Сен бир бакъчы акъыз, не къадар янъы сёзлер догъды: ударник, бригада, звено, контрактация, бильмем даа не. Дейим де, тиль деген шей де денъишмей турмай. Эгер шимди бир муджизе олып, къартбабам мезардан чыкъса, о да бизим чокъ сёзлеримизни анъламаз эди. Бу сизнинъки десенъ тильни тек китаплардан огренеджек ола. Ойле олмай даа о.

Рейан апте. Бабасы айта: энди баягъы яшларына кельди, бир ляйыгъыны тапып, шеэрге къайткъандже оны эвлендирмек керек, дей. Мен де ойле тюшюнем, эвленсе

бир такъым олмайджакъ шейлерден башы бошалыр эди. Къадынынен сыкъ-сыкъ лаф этсе, тили де чезилир.

Зия элиндеки китапкъа бакъып, софагъа чыкъар.

Зия (*бирден баш пармагъыны манълайына тиреп*). Анай, тез ол, давран!..

Рейан апте (*тааджипленип*). Не олды я огълум?

Зия. Башымнынъ мына бу еринде терен бир фикир пейда олды. Къарасувны бер де, унутмаздан эвель оны диптеронгъа язып къойяйым.

Рейан апте. Нени дединъ шу огълум?

Зия. Къарасувны бер дедим.

Рейан апте (*айретте*). Къарасувны?.. Я о балабан шеэрни мен санъа насыл берейим?

Зия. Шеэр дегиль, мен сизден мерекеп истейим. Мерекепнинъ халис татарджасы къарасув деменктир. Бундан башкъа меним «фикрий къайд» диптеронымны да бер!

Рейан апте. Ачыкъча айт, огълум, нени берейим?

Зия. Диптеронымны.

Рейан апте. Иш корьсин козюнъ, я ойле демеси де не демектир?

Зия. Эй сизни койлюлер, оны да анълап оламайсынъыз. Диптерон демек дефтердир. Бу сёз арапчадан алынгъан. Онынъ юнанджасы диптерон, яни эки къанатлы демектир. Онынъ ичюн мен бу сёзнинъ асыл шекилинден файдаланам: диптерон!

Рейан апте (*пиязнен*). Сен, огълум, ич олмадым лакъырды эткенде шу тасырдылардан вазгеч. Биз сени нишанлайджакъ оламыз, сен бунъа не дейсинъ?

Зия. Биз лисанджылар эр анги бир сёзни талиль эткенде илькиде оны тафсиляглы муайенеден кечиремиз. Мына, дикъкъат этинъиз: бириндживе, нишан не демектир? Бу сёзнинъ не киби мефъумлары бар? Бу мурекеп маналы бир сёз олмакънен, нишан — ишарет, нишан — алямет, нишан — тамгъа, нишан — дередже бахсидир. Эшекнинъ къулагъы кесильсе — о да нишан. (*Коксюндеки значёкны косьтерип*). Бу да нишан. Экинджиде, нишан сёзюнинъ тамырындан «нишанламакъ» сёзю келип чыкъа ки, нишангъа алмакъ, козьлемек...

Рейан апте (*сабыры тюкенип*). Эй балачыгъым, шу ойнакъ тильчигинъе чыбан чыкъкъайды да, лаф этип оламагъайдынъ.

З и я *(озь башына)*. «Чыбан»? Аджеба тильдеки «чыбан»нен чёльдеки чобан арасында не фаркъ бар? Буны аль этер экен назарымызны ильк эвеля «чобан» сёзюнинъ тешеккюлине ташламалымыз. Эвель-эвельден берли айван бакъыджылар «чоб-чоб» сёзлеринен...

Багъча ичинден кескин-кескин тавукъ сеси, сонъра С у н д ю с аптенинъ дабушы эшитилир.

С у н д ю с а п т е *(сананынъ артындан)*. Кишт-кишт... Тут, тут Айше... Ай сени быралкъы айван... Бакъ сен онъа, огю аш толу олса да, козю эп халкъ къорасында... Кишт-кишт...

З и я *(пенджереден бакъып)*. А-а, Айше мында экен. *(Джебинден кучюк бир пакет чыкъарып, софадан тюшер)*.

Р е й а н а п т е. Айшенинъ анасы Сундюснинъ сесине ошай. *(Багъырып)*. Сундюс! А, Сундюс! Ташла тавукъны Айшеге де, кир бир къаве ичейик.

С у н д ю с *(тыштен)*. Кишт, кишт... Мына шимди кирерим.

К ъ а д ы н. Ёкъ, Рейанчыгъым, онынъ тилине беш капик дегиль, балабан бир окълав къойып сыкъсанъ да хайыр этеджек шейге ошамай.

С у н д ю с (кирип). Валлаий, бойле быралкъы тавукъ даа омюримде корьген шейим дегиль эди. Огюнде чувалнен ем тёксенъ де, мытлакъа халкъ къорасына барып бурун сокъа.

Р е й а н а п т е *(кулюмсиреп)*. Бунда да бир алямет бардыр.

С у н д ю с. Не алямет олсун, акъылсыз бир айван иште, башы къайда айланса, аякълары о тарафкъа алып чапа.

Р е й а н а п т е. Ёкъ, джаным Сундюс, тавугъынъызнынъ бизим къорагъа келип-келип кирмесинде мытлакъа бир алямет бардыр. *(Азбаргъа бакъып, ишмарнен Сундюске косьтерир)*. Мына, тамам устюне тюштик: коресинъми, Зия Айшеге мектюп туттыра.

С у н д ю с. Акъыз, башкъа бир шей олмалыдыр.

Р е й а н а п т е. Башкъасы-машкъасы ёкъ, къач кередир озь козьлеримнен корьдим.

С у н д ю с. Деме?!

К ъ а д ы н *(оларгъа якъынлашып)*. А-а, мына не..

Р е й а н а п т е. Корьдинъми, мектюпни берди де, озю бир шейден хабери олмагъан адам киби аман артка че-

кильди. Бакъкъапымызны корьмесин. *(Ерлерине къайтып отурырлар).* Эписи къурназлыкъ. Бундан бир — бир бучукъ ай эвельси бабасынен де корьген эдик. Озю, чалышам деп, гедже-куньдюз кягъыт къаралай, сонъ Айшенинъ элине туттыра.

Сундюс. Бакъ сен оларгъа! Мен де Айшемден бир шейлер дуймай къалмадым, амма буны кучюк огълунъызгъадыр беллей эдим. Бизим къызнынъ агъызында ялынъыз о: Ибрам ойле япты, Ибрам бойле япты,— асла сонъу-ахыры ёкъ.

Къадын. Земане къызлары ойледир о: къызым санъа айтайым, келиним сен динъле.

Сундюс. Зиядан бойле шей асла умют этмей эдим.

Рейан апте. О да Ибрамым киби пек агъыр амма, бираз къурназлыгъы бар гъалиба. Лякин изине бастыкъ, иншалла, уджуны къачырмамыз.

Сундюс. Бир денъеп бакъайыкъчы.

Рейан апте. Иште, келеятыр.

Элинде бир конверт олгъаны алда Зия багъыра-чагъыра софагъа келип кирер.

Зия *(конвертни баш устюне котерип).* Музаффариет! Гъалибиет! Триумф!

Къадынлар тааджипнен аякъкъа атылып турарлар

Рейан апте. Огълум неге тап окъадар къувандынъ?

Зия. Анайчыгъым, музаффариет, музаффариет, илим дюньясында мени беян этеджек биринджи гъалибиет, триумф!

Рейан апте *(бир Сундюске ве бир де Зиягъа бакъып алгъан сонъ).* Огълум, баре бизни де къувандыр: сонъ, меним айткъаныма не дейсинъ?

Зия. Насыл шей анайчыгъым?

Рейан апте. Санъа нишан берейик, деген эдим.

Зия. А-а, нишан... «Нишан» сёзю чокъ маналы сёзлер категориясына кирмекнен, аятымнынъ бу гъалибиет куню эр шейге разым. *(Элиндеки мектюпни ачар экен, янаша одагъа кирип кетер).* Музаффариет, музаффариет!..

Къадын. Бу Музаффар дегени де ким экен?

Рейан апте. Бир досты олмалы да.

С у н д ю с. Орта ерден неге о къадар къувангъан экен?

Р е й а н а п т е. Неге олсун, эвельси Айшенен корюшкенде ондан къаршылыкъ алмай эди. Амма шимди элиндеки мектюпни корьдинъизми? *(Сундюске)*. Сонъ, къудагъый, айткъанларыма къандынъмы?

С у н д ю с. «Эр шейге разым» деди амма, сонъундан пешман олмаса.

К ъ а д ы н. Коресинъми оны, нишан чокъ маналы сёздир, дей.

С у н д ю с. Валлаий, къулакъларым эшиткенине инаннаджагъым кельмей.

Р е й а н а п т е. Мында инанмамагъа не бар? Ишни олар башлагъан, бизге исе битирмек керек. Огълан разым, деди.

С у н д ю с. Ойле олса, занымджа къыз да ёкъ демез. Вай Рейан, бир куньола къуда олурмыз деп асла акъылыма кельмеген эди. Баре кель, къуда олып бир опюшейик.

К ъ а д ы н. Энди тойларында эгленмек къысмет олсун.

Мусафирлер сагълыкълашып кетерлер. Р е й а н апте бир озю.

Р е й а н а п т е. Огълумыз етишти, келин сечильди, энди тойы къалды. Иншалла, о да олур. Эв донатыпазырларым, келин кельсе Айше деген бир де къызым олур. «Ана!» дер. «Не я къызым?». «Мен клубкъа барып эгленмек истейим, мумкюнми?» «Нечюн мумкюн олмасын, бар, эглен къызчыгъым». Омюр деген шей иште бойле яраша экен...

Кунь кечер, ай кечер, йыл кечер. Кучючик, тос-томалакъ бир тосунчыкълары олур. Эбет де биринджи вакъытларда келин оны бакъмагъа бильмез, аягъыны-элини топлап багълар. «Ёкъ, къызым, баланы ойле багъламазлар, мына бойле тут, къундагъыны мына бойле сар», дерим. «Сакът ол, аягъы сыкъылмасын, эльчиги къайырылмасын», дерим. Быламыкъ пиширирим торунчыгъыма. Геджелери «ау-ау» деп шыншыхлагъанда, келинге дуйдырмадан экинджи одагъа алып чыкъар да, оны къучагъымда тепретирим...

Бу арада сес-солукъсыз софада Билял къарт пейда олур. Рейан апте оны эслемез ве элинде бала бар киби о якъ-бу якъ тепрене ве йырлар.

Багъчада къурдым салынджакъ, ай-нени.
Келип-кечкен салланаджакъ ай-нени.
Элине вердим оюнджакъ, ай-нени,
Юкъламаз олды бу беби, ай-нени.
Нени меним гулюме, ай-нени,
Хош багъча бульбулине, ай-нени.
Гуль багъча сумбулине, ай-нени,
Уюмаз олды бу беби, ай-нени...

Б и л я л к ъ а р т. Бакъ сен бу утанмазнынъ япкъаныны!

Р е й а н а п т е *(кулюмсиреп)*. Утанмаз экен! Бельки керчек шейдир...

Б и л я л к ъ а р т *(тааджипленип)*. Сен не айтасынъ, бу къартлыкъта шашырдынъмы шу?

Р е й а н а п т е. Нечюн шашырайым? Олуджы шейдир...

Б и л я л к ъ а р т. Бакъ онъа, етишкен огъуллары олсун да, о даа нечюн деп сорай.

Р е й а н а п т е. Я барып да олса...

Б и л я л к ъ а р т. Ёкъ, ёкъ, ич бир шей танымам.

Р е й а н а п т е. Я сен танымасанъ халкъ не тюшюнир?

Б и л я л к ъ а р т *(якъын келип)*. Не, керчектен де бир шей бар ёкъса?

Р е й а н а п т е. Менде дегиль...

Б и л я л к ъ а р т *(енгильден нефес алып)*. Ойле десе.

Р е й а н а п т е *(назнен)*. Адамым! Эй, адамым!

Б и л я л к ъ а р т. Сонъ?

Р е й а н а п т е. Огълунынъ эвленмесине адамым насыл бакъа?

Б и л я л к ъ а р т *(сабырсызланып)*. Джаным асла не бар шу? Де бала юкълатасынъ, де огълунъы эвлендиресинъ.

Р е й а н а п т е. Зия сёз берди, десем, адамым не дер?

Б и л я л к ъ а р т *(тааджипнен)*. Деме?!

Р е й а н а п т е. Келин Къуртийнинъ къызы Айше оладжакъ десем, адамым не дер?

Б и л я л к ъ а р т. Деме?!

Р е й а н а п т е. Я къудагъыйнен де анълаштыкъ, десем, адамым не дер?

Б и л я л к ъ а р т *(къуванып)*. Къазан къайнагъан, аш пишкен, тек бошатмасы къалгъан десе? А-а, энди анълайым, язылгъан мектюплернинъ ери бар экен де... *(Къапыгъа якъынлашып)*. Огълум, Зия, къана мында чыкъчы!

(Зия гъаст кедерли бир алда пейда олур). Ах сени, айнеджи тильки, эр шейни этек астындан битирмек истединъми? Ана-бабанъдан разылыкъ сорамагъа утандынъмы? Айды, зарар ёкъ, шимдики яшлар чокъ сорап турмайлар...

З и я *(кедернен элиндеки мектюпке бакъып).* Ёкъ, мен ич бир шей анълап оламайым...

Б и л я л къ а р т *(кулип, Зиягъа пармакъ саллап).* Ой да анълайсынъ амма...

З и я *(сёзюни девам этип).* Язып ёллагъан эсерлерими шу дередже терен ифаделегениме озюм биле тааджип эттигим алда манъа бойле ахмакъ джевап язгъанлар.

Б и л я л къ а р т. Санъа кене не олды? Баарь авасы киби саатте бир табиатынъ денъише.

З и я *(элиндеки мектюпни окъуп).* «Сайгъылы Зия аркъадаш! Арды-сыра ёллагъан он беш дане «Ильмий эсер я да фикрий беян» адлы къолязмаларынъызны алдыкъ. Бу чешме киби акъып тургъан мектюплеринъизге ниает чекмек ичюн сизге бу джевапны язамыз.

Биринджиде, «эсерлеринъизнинъ» серлевасына бакъкъанда биле, оларнынъ мундериджеси чыплакъ, манасы токъал, тиль бильгисинен ич бир алып береджеги олмагъан тасырдыдан ибарет олгъанлары анълашыла». *(Козьлерини мектюптен алып).* «Тасырды» экен!..

Б и л я л къ а р т. Я мен не деген эдим?

З и я *(девам этип).* «Меселя, биринджи учь къолязманъызгъа шойле адлар бергенсинъиз: «Къыскъааякълы сёзюнинъ къаплыбакъа сёзюне мунасебети», «Къуртий сёзюнинъ тешеккюлине тарихий бир назар» ве иляхри. Къолязмаларынъызда буюк сёзлер чокъ, амма мана ёкъ...

Б и л я л къ а р т *(онынъ дикъкъатыны озюне джельп этеджек олып).* Зия, манъа бакъчы!

Р е й а н а п т е. Быракъ шуны, окъуп битирмегендже эп бир лаф этмез.

З и я *(девам этип).* «Экинджиде, «сёзлер ифаде эттиклери мананынъ такълиди я да бахсидир» къолязманъызда шойле кулюнч теклифлерде булунасынъыз: автомобильге атсыз араба демек, трамвайгъа — телли араба, паровозгъа — бухар арабасы ве саире. Я да: хоразгъа — кукареку, тавукъкъа — кукарекунынъ ыргъачы сойы, эшекке — ио-ио.

Бундан чокъ йыллар эвельси автомобиль, трамвай не олгъаныны бильмеген къартлар атсыз араба, телли араба дей хаяллана эдилер. Лякин шимди, йигирминджи асыр-

да, машиналар вызыр-вызыр козюнъиз огюнден келип кечкен бир девирде сизинъ берген теклифинъиз бизни айретте къалдыра.

Учюнджиде, озюнъиз татар тили акъкъында язсанъыз да, къолязманъызгъа бакъкъанда «аджеба бу адам татарджа лакъырды этмеге билеми экен?» шубесинде къаласынъ». (Козьлерини мектюптен алып). Язгъанларына бакъ: «татарджа лакъырды этмеге билеми экен?». (*Мектюптен девам этип*). «Сизинъ къолязмаларынъызны окъумакъ ичюн янында мытлакъа арап ве фарс лугъатларыны булундырмакъ керек, я да, Насреддин оджанынъ мектюплери киби, озюнъизге окъутмакъ керек.»

Рейан апте. Джанынъ агъырмасын, огълум, пек догъру язалар. О сенинъки тильми я.

Зия (*девам этип*). «Дёрдинджиде, сизге аркъадашча шу тевсиелерде булунамыз: койде колхозджыларнынъ тиллерине дикъкъат этинъиз, татарджа лаф этмекни олардан огренинъиз». Сёз ёкъ, гузель тевсие: мен, ильмий хадим, барып койлюлерден тиль огренгей экеним...

Билял къарт. Догъру язалар: халкънен корюшип, джанлы тильни огрен. Къардашынъ Ибрамгъа бакъ, джемааттан айырылмай, онынъчюн халкъ да оны севе. Амма сен...

Зия (*мектюпни котерип*). Ёкъ, мутерем муаррир аркъадашлар, сизлер меним эсерлеримни анъламакъ севиесине даа етмединъиз. Мен оларны илимлер Академиясына ёлларым, эбет, Академиягъа! (*Чыкъмакъ ичюн къапыгъа догърулыр*).

Билял къарт. Зия, оны сонъ ёлларсынъ. Къана, айтчы, хайырламакъ мумкюнми?

Зия. Нени? Мына бу къара язылы, къара мектюпнимми?

Билял къарт (*къызып*). Бургъалама, Зия! Сёз берильген, разылыкъ алынгъан.

Рейан апте. Къудагъый де ёкъ демеди. Энди той япып, эв къурманъыз къалды.

Зия. О да насыл тойдыр? Риджа этем, мени озь тынчлыгъымда къалдырынъыз. Бойле де башым-козюм айланды. (*Янаша одагъа кирер*).

Билял къарт (*онынъ артындан*). Ёкъ, энди мартавал кечмез: той оладжакъ! Сёз бердинъми, саиби ол.

ПЕРДЕ ЭНЕР

Экинджи лева

Сана: колхознынъ раатлыкъ багъчасы. Тереклер, скемлелер. Сананынъ артында — узакъта голь. О ерлерде шимди кунешнинъ сонъки нурлары ойнамакъта. Сананынъ артындаки теректе буюк бир репродуктор. О ердеки илянда сейирджилерге корюледжек дереджеде буюк арифлернен, шу сёзлер язылгъан:

«Дикъкъат! Дикъкъат!

Бугунь оюн акъшамы! Ойнамагъа бильгенлер — оюнгъа, бильмегенлер — сейир этмеге буюрсынлар!»

Перде котерильгенде репродуктордан «Акъшам да олса, кунь къонса» макъамы чалыныр.

Бираздан, сананынъ артындан, Айшенинъ йыр сеси эшитилир:

Акъшам да олса, кунь къонса, мейвалыкътан ах-ах,
Эм сарардым, эм солдым, севдалыкътан ах-ах...

Айше *(ичери келип кирер. Устюнде мавы йипек антери. Узун ве копюрген сачларыны омузлары устюне ташлагъан).* Иште бугунъ де иш битти — акъшам олды, кунь кетти — гедже кельди. Кунь де гузель, гедже де гузель...

Тюневин «чыкъарсынъмы?» деди. «Къайда?» дейим. «Багъчагъа» дей. Айта да, къызара. Сонъ кулюмсиреп алды. Мен де къызарам, «ёкъ, ишим бар», дейим. Назланмакъ истейим. Амма юрегим сабырсызлыкънен «чыкъарым, чыкъарым» деп текрарлай. Ойле де олды: ондан эвель мен чыкътым. *(Кейфи бозулгъан бир тавурда).* Ойле амма, я барып да кельмесе? Ялынъыз башымда меним алым не олур? Къырылгъан юрекнен айнынъ бу кейфсиз солукълыгъыны, сарарып тюшкен япракъларнынъ бу мынафыкъ пышылдыларыны насыл бир дуйгъунен ис этерим... Къайда къалды экен?... Я барып да мени кельмейджек беллеп...

Репродуктордан. Дикъкъат! Дикъкъат! Саат он секизни отуз дакъкъа кече. Оюн акъшамына башлаймыз!

Айше. Даа эрте экен...

Ибрам *(сана артындан, йырлап).*

Аймысынъ, йылдызмысынъ, келинмисинъ, къызмысынъ,
Мен янынъа бараджагъым, багъчада янъгъызмысынъ?..

Айше *(сес кельген тарафкъа къуванчнен айланып).*

Ай дегилим, мен йылдызым, келин дегиль, мен къызым.
Кель берабер къонушайыкъ, багъчада мен янъгъызым...

И б р а м *(ичери кирер. Устюнде бeяз костюм, бойнунда къырмызы галстук. Элинде бир топ гуль. Аз бучукъ девам эткен сукюнеттен сонъ, йырлап).*

Айтайым десем тартыла, акъ танълайым,
Къальбимдеки сырларны айталмайым.

А й ш е.

Айтайым десенъ чезилир, акъ танълай да,
Козьлеринъ айтып тура айтмасанъ да.

И б р а м.

Акъшам ах деп ятам мен, ай баткъачы,
Адынъ айтып чыкъам мен, танъ аткъачы.

А й ш е.

Куньдюзлери эсимде тургъан сенсинъ,
Геджелери тюшюмде эгленджемсинъ...

(Отурырлар. Сукюнет).

И б р а м. Япракълар тёкюлир, тереклер союныр, чечеклер солар, тогъайлар сарарыр, кунеш кусер... *(Элиндеки чечеклерни косьтерип).* Чечеклер ренксизлешир, солар, башлары саркъар,— демек оларнынъ да къышы кельди. Лякин биз... *(Сёзюни кесип, теренден нефес алыр).* Биз исе ялынъыз баарьде яшармыз. Ойлеми, Айше?

А й ш е. Эбет, биз омюрнинъ къышсыз бааринде яшармыз!

И б р а м *(гульдесте ичинден къырмызы бир гуль чыкъарып).* Айше риджа этем, бу гульни коксюнъе такъ!

А й ш е *(алыр. Гульдестеден экинджи бир гуль чыкъарып).* Буны да сен такъ!

И б р а м *(гульни элине алып, буюк бир эджаннен).* Къырмызы гуль!.. Аджеба къырмызы гуль ничюн севги румузы олгъан? Чюнки бу къызыллыкъта генчлик, тазелик темизлик ве дюльберлик ифаделенген; чюнки бу къызыллыкъта алевли гонъюль, араретли юрек ве гузеллик суретленген; чюнки къырмызы гуль де севги киби се-

вимли, севги киби хош ве севги киби мутебер бир шейдир...

Айше *(теренден нефес алып)* Гузель... Чокъ гузель... Бойле вакъытта бутюн барлыкъ, бутюн кяинат гонъюль охшай...

Бираздан сана артындан тасырдылар эшитилир. Селимнен Эльмаз къувалашып ичери келип кирерлер.

Эльмаз. Селим, арсызланма, мына ташлар да кетерим.

Селим *(Эльмазны сарып)*. Ну вот, тапкъан шей айтмагъа. Кель, ал яначыгъынъдан..

Эльмаз *(къуртулмагъа тырышып)*. Чекиль, токъунма. валлаий, сени ташлар да кетерим.

Селим. Ахмакълыкъ япма, Эльмаз. Бойле прекрасный бир акъшамда о да не демектир? Честное слово, Эльмаз, санъа акъыл бере-бере озюм де акъылсыз къалдым.

Эльмаз *(бир къач адым кери чекилип, Селимге)*.

Кокте йылдыз юз алтмыш,
Къашлеринъ къалем чатмыш.
Джумле алемни топракътан...

Селим *(онынъ сёзюни болип)*.

Мени нурдан яратмыш...

Эльмаз *(текрарлап)*.

Джумле алемни топракътан,
Сени чамурдан яратмыш...

Селим. А-а, чамурданмы? Мына мен сени шимди... *(Къувалашып санадан чыкъаджакъта, Селим Ибрамнен Айшени корип къалыр)*. Вай, анайчыгъым, меним корьгеним недир? Козьлерим алдатмайлармы экен? *(Эльмазгъа)*. Ыш, сес-солукъ чыкъарма...

Эльмаз терек артына чекилир. Селим пармакъ уджаларына басып, оларгъа якъынлашыр, скемледе аркъа тарафтан оларнынъ ортасында отурыр.

Ибрам. Севги... Севги чокъ къуветли бир шей экен...

Айше (*утана-утана кулюмсирер*). А-а.

Ибрам. Мына, отурасынъ амма, отурып да оламайсынъ.

Айше. А-а... Я нечюн отурып оламайсын?

Ибрам. Шай... Сонъ, тилинъ уджуна бир чокъ хош сёзлер топлана, айтаджакъ оласынъ, амма айтып оламайсынъ...

Селим (*отургъан еринден сабырсызлыкънен атылып турар*). Олян, «севем» деп айтып оламайсынъмы? Бу да йигит олгъан...

Айшенен Ибрам абдырап, отургъан ерлеринден секирип турарлар. Айше агъасыны корьгенинен, вайылдап къачып кетер. Онынъ пешинден Эльмаз чыкъар. Мейданлыкъкъа бирер-экишер яшлар топланып башлар.

Селим. Эгер бу тотай къыз меним къардашым олмагъан олса, оны сенинъ элинъден тутып алыр да, санъа ласточканынъ къонгаи ерини косьтерир эдим. Валлаий, акъыллы бир парень олсанъ да, настоящий дураксынъ. «Айтамайым» экен! Сен айтмасанъ, Ахмет ахай келип айтаджакъмы ёкъса? Севги, красота, природа акъкъында джаным-джаным стихлер язасынъ, а вот «сени севем» демек элинъден кельмей. (*Джиддий бир тавургъа кирип*). Хаберинъ бармы, сёз кесильген?

Ибрам. Сёз кесильген дейсинъми?

Селим. Эбет, сёз кесильген, амма санъа дегиль, Зия ичюн.

Ибрам. Зия?!

Селим. «Айтамайым» деп юрсенъ, Зия олмаса, башкъа бири айтыр да, къызнынъ башына чембер багълар.

Озь аралары лакъырды этерлер. Репродуктордан фокстрот чалынмагъа башлар. Йигитлер ве къызлар оюнгъа тюшерлер: ойнап де ичери кирерлер, де сананынъ артына кечерлер. Бир къач эсли-башлы койлю кенардан сейир этерлер.

Селим (*сёзюни девам этип*). Анъладынъмы? Ну вот, разылыкъ берсенъ, Айшенен де лаф этермиз и... (*Тикилип Ибрамгъа бакъар, ондан джевап беклер*).

Ибрам (*къуванчнен онынъ элини сыкъып*). Мен джан-гонъюльден разым.

Селим Айса энди бизге де ойнамагъа мумкюн.

Селим Ибрамнынъ элинден тутып, мейданлыкънынъ экинджи тарафында гъайып олурлар. Бираздан Ибрам Эльмазнен ве Селим Айшенен ойнап, оюнджылар арасында пейда олурлар.

1. койлю. Хоросторот деген янъы оюнлары бумы шу?

2 койлю. Екъ, джаным, хоросторот дегиль, форосторот дейлер онъа.

1 койлю. А-а, мына не...

Ичери Сеттар эмдженен Зия келип кирерлер.

Сеттар эмдже. Шашам санъа, Зия, иш де иш амма, о да вакъытында ола. Коресинъми яшларны, фырыл-фырыл айланалар. Айгиди сени генчлик!

Зия. Мен фырыл-фырыл айланмагъа дегирмен ташы дегилим. Бош шей...

Селим (*Айшенен ойнап санагъа киргенде*). Йигит десенъ де ери бар! Жалъ, мен къыз олып догъмагъаным, а то шу дакъкъасы Ибрамны сенинъ элинъден тутып алыр эдим. (*Экинджи кере ичери киргенде*). Сонъ, Айше, Ибрамгъа не дейим?

Айше (*утанып*). Бильмейим...

Селим. Манъа къалдырасынъмы?

Айше. А-а...

Селим. Ну вот, сразу ойле дегей эдинъ. Энди эр шей ёлунда олур...

Эльмаз (Ибрамнен ойнап санагъа киргенде). Къыз десенъ де ери бар! Валлаий, мен йигит олып догъмагъаным, Айшени шу дакъкъасы сенинъ элинъден къакъып алыр эдим. (Экинджи кере ичери киргенде). Сёз кесильгенинден хаберинъ бармы? Айса, давранмакъ керек.

Зия. Сеттар эмдже, мен тек эсимде дегиль, тюшюмде де чалышкъан бир алимим.

Сеттар эмдже. Худжур шей... Я тюшюнъде насыл чалышасынъ?

Зия. Мына, юкълап яткъанда, умют эткенден акъылыма бир сёз келе. Фарз этейим «лампа».

Сеттар эмдже. Зия, тюшюнъде де шу сафсаталарнен огърашасынъмы?

Зия. Биз алимлер ичюн юкълагъанда да раатлыкъ ёкътыр.

Бу «лампа» сёзюнден бир чокъ суаллер келип чыкъа:

аджеба лампагъа не ичюн лампа денильген де, балта денильмеген?

Сеттар эмдже. Лампагъамы?!

Зия Токъта. Сеттар эмдже, фикирими бозма. Бу биринджи суаль экинджи бир суальни догъура: аджеба «лампа» сёзюнинъ тешеккюли неден ибареттир? Бу суаль исе озь невбетинде учюнджи бир суальни догъура: аджеба онынъ фонетик теркибининъ асылы неге багълыдыр? Бу суальнынъ суалининъ аль этильмеси исе дёртюнджи бир суальнинъ келип чыкъмасына себеп ола, яни...

Сеттар эмдже. Не битмеген суаллер олды шу. Сонъ-сонъу не ола шу?

Зия. Бундан сонъ мына не ола, Сеттар эмдже: юкъу арасы «лампа» сёзюнинъ тешеккюли акъкъында белли бир хулясаларгъа келип, саба тургъанымнен дефтериме язам: «Лампа лап-лап этип янгъанындан, «лампа» олып къалмасы шубесиз бир делильдир».

Сеттар эмдже. (*шубенсн*). Айтчы, Зия, бу юкъу арасы язылгъан шейлер сандыракълав олып чыкъмаймы?

Зия. Ойле дегенлер де бар. Лякин мен умют этем ки, куню келир тиль саасындаки бу кешфиятларымны бутюн дюнья алгъышлар!

Оюн токъталыр. Сананынъ тышында зий-чув къопар, кульги давушлары эшитилир: «ёкъ-ёкъ», «догъру-догъру», «къана, башымдан зувунъыз». Селимни итеклеп, ичери 5-6 къыз келип кирерлер.

Селим. Ну вот, сес-шаматанъызнен текмиль къулакъларымны тындырдынъыз. Къапатмасам олмайджакъ гъалиба (*Къулакъларыны памукънен тыкъар*).

Къыз. Бакъ сен онъа, озю шамата къопара да, сонъ бизни къабаатлай. Баре агъызынъа да памукъ тыкъагъай эдинъ.

Селим (*созуп*) Из-ви-ня-юсь, бу дюньяда энъ аз лаф эткен адам меним. Сизге исе табиат агъыз ерине бирер лаф торбасы такъкъан. Валлаий, беш къыз бир ерде топланса, ичине тильки тюшкен беш бинъ тавукълыкъ ферманы анъдырасынъыз. (*Кулькю*).

Къызлар. Ялан... Догъру дегиль. Сенсинъ о лаф торбасы...

Къыз.

Лафы-лафкъа ошамай,
Агъызы лафтан бошамай. (*Кулькю*).

С е л и м (*багъырып*). Тише! Бу меселени эйиси бизим намлы тильджимиз Зия анълатсын. (*Зиягъа*). «Профессор» аркъадаш, айтчынъыз, аджеба тильге нечюн баба тили дегиль де, ана тили дегенлер?

З и я. Эгер биз «ана» сёзюнинъ тешеккюлине тарих нокътаий назарындан бир назар ташлап, оны лисаният илими нокътаий назарыдан тафсилятлы суретте талильден кечирир исек...

С е л и м. Онынъки чокъкъа бараджакъ, баре мен озюм отвечать этейим. Къадынларнынъ тили эркеклернинъ тилинден чокъ узун олмаса да, о фырылдавукъ киби айлана: эркеклернинъ бир айда айткъаныны олар бир сааттте пускюртип ташлайлар. Онынъчюн де «баба тили» дегиль, «ана тили» дегенлер.

К ъ ы з. Ой да азыр джевап экен эй...

К ъ ы з л а р. Ташланъыз шуны, къызлар, оннен эп бир башкъа чыкъамамыз.

Къызлар Селимден четлеширлер. Селим, Мурат ве Ибрам озь аралары топлашып, джанлы-джанлы лакъырды эткен сонъ.

С е л и м. Эльмаз, мында кельчи! Къартлар Айшени Зиягъа нишанлайджакъ ола экенлер. Оларнынъ хатирини къырмайыкъ.

Э л ь м а з (*тааджиплепип*). Сен шашырдынъмы не? Гуль киби бир къызны шу эвель заман сохтасынынъ къучагъына ташламакъ олурмы?

С е л и м. Екъ, мен башкъа шей айтмакъ истейим. Кебап да пишсин, шиш де янмасын, дейим.

Э л ь м а з. Ачыкъ айтчы, мерамынъ недир?

С е л и м. Бир акъшамда эки той япайыкъмы?

Э л ь м а з. Валлаий, Селим, сенинъ акъылынъа эр заман дюньяда олмагъан шейлер келе.

С е л и м. Биз Зиягъа дерс бермек, оны юкъудан айындырмакъ и в то же время... (*Эльмазнен къулакълашыр*). Сонъ, насыл, къафа тасынъ бир шейлер чакътымы?

Э л ь м а з (*кулькюден къатып къалгъан бир алда*). Чокъ яхшы. Ойле бир той япайыкъ ки...

С е л и м. «Чокъ яхшы» экен! Келин сен дегиль, Айше оладжакъ. Бойле бир шейге о разы олурмы?

Э л ь м а з. Яхшы, келин тарафыны мен бакъарым. (*Козьлеринен Ибрамны ишмар этип*). Сен анавы утанчакънен лаф эт, той купю къачып кетмесин.

С е л и м. Мен оны зынджырнен багълап къоярым.

Селим достларына барып къошулыр. Эльмаз Айшенинъ янына келип токъталыр.

Эльмаз. Айше, достчыгъым, Ибрамны козьнен ашап юргенинъе энди бир къач йыл олды. Козьлеринъ талмадымы?

Айше. Талды амма, Ибрам индемей де...

Эльмаз. Я о да «эбет» десе, сен «а-а...» дерсинъми?

Айше (*утана-утана*). А-а...

Эльмаз (*къуванып*). Сенинъ «а-а»чыкъларынъдан айланайым, Айшечигим. Къалгъаныны энди мен озюм бакъарым, эр шей ёлунда олур.

Айше. Эльмаз, ашыкъма, бираз даа...

Эльмаз. Демирни къызгъын олгъанда дёгерлер, достчыгъым (*Селимнинъ янына барып*). Айше «а-а» деди.

Селим. «А-а» деген олса, демек иш биткен! Лякин бу дубарадан ич бир кимсенинъ хабери олмасын.

Эльмаз. Я барып да Зия разылыкъ берсе, Айшеге эвленем десе?..

Селим. Умют этме. Сыгъырнынъ учкъанына да, денъизнинъ янгъанына да инанырым, амма Зиянынъ эвленеджегине бир вакъыт инанмам. (*Достларына айланып*). Ну вот, мазин эзан окъуды, къатламалар къокъуды! Энди келеджек афта базар куню тойгъа буюрынъыз!

Мурат. Базар куню къачы я?

Ибрам (*буюк бир къуванчнен*). Келеджек базар куню айнынъ тамам он дёрди! Келинъ, достлар, энди ойнайыкъ ве йырлайыкъ!

Бугунь айнынъ он дёртю,
Акъыз сачынъ ким орьди...

ПЕРДЕ ЭНЕР.

УЧЮНДЖИ ПЕРДЕ

Сана: колхоз клубы. Буюк бир зал. Къаршыда пердеси орьтюльген кучюк бир сана. Клубнынъ ичи столларнен, диварлары кой хозяйствосына аит чешит плакат ве ресимлернен безетильген. Ичериде байрамларда олгъаны киби кийинген кой йигитлери ве къызлары. Пат-сат эсли-башлылар да корюльмекте.

1 къыз. Бу бизим Айше аля даа къайда экен?

2 къыз. Не келин, не киев. Бойле той олурмы.

3 къыз. Сабырнынъ асты сары алтын, бир кунъ ола келирлер эбет.

1 къыз. Акъыз, бу Зиядан бойле бир шей асла умют этмеген эдим.

2 къыз. Валлаий, тойына кельсем де. Зиянынъ эвленеджегине акъыл кестирип оламайым.

3 къыз. Догъру, мен де Айшени Ибрам севе беллей эдим.

4 къыз *(тыштан келип кирер)*. Къызлар, Зия келе!

1 яш. Эй, джемаат, яваш олунъыз, киев бала келе!

2. яш. Киевге ёл беринъиз!

Ичеридекилернинъ козьлери къапыгъа тикилир. Элиндеки китапнынъ япракъларыны чевире-чевире Зия келип кирер.

Сеттар эмдже. Къана, яшлар, ярдым этинъиз *(йырлап)*.

Кельсин, кельсин, киев бала кельсин,
Кельмейджек-олса хабер берсин...

Яшлар *(эписи бирден йырлап)*.

Ана-мына, ана-мына келеятыр,
Аягъында къырмызы къатыр...

Яш *(Зиягъа)* Тойынъ хайрлы олсун, киев!

Зия. Киев? Насыл киев? О да ким экен?

Селим *(яшкъа козь къымып, Зиягъа)*. Къулакъ асма онъа. В общем, той япамыз.

Зия *(тюшюнджеге далып)*. «Той»! Аджеба бу «той» сёзю къайдан алынгъан?

1 яш. Корьдинъми сен, кене «тамыр» меселеси башлады.

Зия *(ич бир кимсеге къулакъ асмадан, тюшюнджели муляазаларыны девам этер)*. Занымджа, бу «той» сёзюнинъ тешеккюлини эки менбаагъа эсасланып тедкъикъ этмек керек олур. Бириндживе, эвеллерде тойлар давулсыз олмагъанындан, давул исе янъгъыравукъ «дом-дом», «домдом» седалары инакис эттиргенинден, бинаен алей, ильките эвленюв мерасимлерине «дом-дом» денильмеси ве илериге догъру инкишаф ве интишар саесинде бу «домдом»нынъ «том-том», «том-том» олмасы, ве ниает, «м» се-

сининъ «й» сесине чевирилип, «той» олып къалмасы итималгъа аджет къалдырмагъан бир аксиомадыр. Экинджиде, эвленюв мерасимлеринде аш чокъ бошатылгъанындан, бир чокълары исе бу мерасимлерге тоймакъ ичюн кельгенлеринден, «къайда кетесинъ», дегенде, «тоймагъа» я да «тойгъа кетем» демелери, бинаен алей, бунынъ нетиджесинде «той» сёзюнинъ келип чыкъмасы да шубесиз бир аксиомадыр...

Сеттар эмдже *(Зиягъа ачувланып).* Зия, сен асла не мартавал окъуйсынъ я? Бу халкъны сенинъ тойынъа «тоймагъа» кельди беллединьми? *(Селимге чевирилип).* Къардашым, бу не масхаралыкътыр я? Айт онъа, ич олмадым тойында «тамыр» къыдырып юрмесин.

1 яш. Биз мында тойнынъ къайдан келип чыкъкъаныны эшитмеге кельмедик, тойгъа кельдик.

Селим *(Зиягъа).* Друг, сен буюк бир учёный адамсынъ.

Зия. Эбет, эбет. Тильджи, лисанджы, лексикограф...

Селим. Тильджи олгъан сонъ, къызыл тойнынъ не олгъаныны да билединсинъ.

Зия. Бу дюньяда меним бильмеген шейим ёкътыр.

Селим. Молодец санъа! Бельки къызыл тойлар акъкъында бир докладчыкъ япарсынъ?

Зия. Той деген шей ашукънен машукъ арасындаки севгининъ хулясасы олдыгъындан, арз идер исенъиз, севги хусусында бир марузада булунайым.

Селим *(ичеридекилерине).* Аркъадашлар! Бу учёныйнинъ айткъанларындан анълагъаныма коре, о любовь акъкъында бир доклад япмакъ истей экен.

Къызлар. Айтсын... Айтсын...

Яшлар. Просим! Просим!..

1 къыз. Вай, джаным, бу адам севгининъ не олгъаныны къайдан бильсин?

2 къыз. Билеми-ёкъмы, мына шимди анъдармыз.

Эльмаз *(Селимге).* Не дер экен? Я барып да Айшени севем десе?

Селим. «Барып да»сы ёкъ, Зия — Зиядыр.

Зия *(сананынъ огюне кечип).* Маальмемнюнне риджанъызгъа азырым.

1 къыз. Не деди шу?

2 къыз. Онынъ не дегенини къайдан билейим...

Селим. Тише, аркъадашлар, мешайт этменъиз. Керек олса, озю де шашмалар. *(Кулькю).*

З и я. Севги! Бу сёз теляфуз этильгенде мени мухтелиф ислер къаплап ала. Эбет, илимге ашыкъ олмакъ, бутюн барлыгъынънен илим алемине ташланмакъ, меслегинъ ичюн бутюн хусусий ве шахсий арзуларынъдан вазгечмек, шубесиз, озюне коре улу бир севгидир. Бу севги гъает кульфетли бир зульмет, олдыкъча буюк себат ве исрар талап этмекнен, акъибетинде инсангъа шан, шереф, итибар кетирир, инсанны бутюн алемге мешъаль япар, шу зат кок юзюнде чолпан киби парылдар. Маальтеэссюф, эгер сиз илим тарихы саифелерини чевирир исенъиз, кореджексинъиз ки, бу меселеде зарурий себат косьтермеген бир чокъ инсанлар, ачыкъ къафалы муневерлер, эдиплер, мунеккидлер, вельасыл акъыл лемалары, бешериетнинъ сеадет ёлу ичюн шам ола биледжек бир чокъ дегерли, меним киби илим зиялары, джемиет огюнде фаалиетлерини акълап оламадылар, чюнки олар...

1 к ъ а д ы н. Валлаий, Мерьем, кёр олайым, бу эрифнинъ айткъанларындан бир шейчик аньлап оламайым.

2 к ъ а д ы н. Акъыз, о башкъа бир тильде сёйлене гъалиба... Рум тилинде айтса керек...

З и я *(девам этип)*. Назар дикъкъатынъызны мухтелиф мисаллерден ялынъыз бирине джельп этейим. Мутебаир Бальзак отуз сене девамында бир къадынны севди, лякин нетиджеде, эйвах-эй, ниаетсиз зарланув ве бахтсызлыкъ чекти. Отуз сене учь дефа корюшювнен ялынъыз зарланув ве интизар ичинде кечти. Бинаеналейи, бу киби мисаллерден хуляса чыкъаргъан ве ирадеси къатты олгъан сымалар озьлерини меслеклерине къурбан этюв себатлыгъыны косьтерелер, джынсий севги, шырын зевкълар ерине, китап япракълары арасындаки дефинелерни араштырмакънен къанаатленелер...

1 к ъ ы з. Заваллы, окъуй-окъуй татарджаны текмиль унуткъан.

2 к ъ ы з. Бельки сонъундан татарджа да айтыр...

З и я *(девам этип)*. Бу себептен илим алеминде бир чокъ меслекдешлеримиз севги меселесинде мизогамий олмагъа севкъ эткенлери ашикяр бир шейдир.

1 к ъ а д ы н. Мизог... мизог деди амма, не олмагъа деди шу?

2 к ъ а д ы н. Узун аякъ олмагъа, деди гъалиба.

3 к ъ а д ы н. Я о да не керек экен?

2 к ъ а д ы н. Къайдан билейим...

Залда чувулты котерилир.

Селим. Тише, аркъадашлар!

1 койлю. Тише-тише амма, Селим къардашым, онынъ айткъанларыны анълап оламаймыз да. Баре биринъиз татарджагъа чевиринъиз, бошуна къулакъ асып турмайыкъ.

Зия *(къызып)*. Кимнинъ айткъаныны чевиртеджек оласынъыз?

1 койлю. Сенинъ.

Зия. Я мен франсызджа сёйледим ёкъса?

1 койлю. Меселе де онда, къардашым. Къулагъымыз ярым сааттен берли сенде олса да, къайсы бир тильде айткъанынъны ич биримиз анълап оламадыкъ. Эр алда сенинъ тилинъ бизим татарджагъа ошамай. Ойлеми, джемаат?

Залдакилер. Ойле-ойле... Онынъки арапча олса керек... Ёкъ, фарсчадыр гъалиба... Бир заманлары канджалос падишасынынъ тилини де ич кимсе анъламай экен...

Селим *(Зиянынъ янына кечип)*. Тише, аркъадашлар! Сиз манъа разрешит этинъиз де, онынъ айткъанларыны в двух словах перевод япайым. Зия аркъадаш дей ки, бир чокъ научный работниклер науканы ташлап, севги себебинден олюп кеткенлер. Дей ки, историягъа бир козь ташлайыкъ и ондан пример кетире. Зия аркъадаш дей ки, научный мирде базылары севги меселесинде мизогамия олалар. А что такое мизогамия, мен озюм де бильмейим...

1 къыз. Сенинъ айткъанынъ татарджа олдымы?

Селим. Конечно!

2 къыз. Санъа да машалла! *(Кулькю)*.

1 яш. Энди сенинъкини де чевирмек керек.

Мурат. Джемаат! Меним анълагъаныма коре, бу киев баланынъ айтмакъ истегени шундан ибарет. Онынъ фикириндже дюньяда эки тюрлю севги бар экен: бириндживи, япкъан ишине севда олмакъ, экинджиси де къыз аркъадашынънен севишмек. Къыз севгисини танымагъан, омюрбилля эвленмеген алимлер де ола экен. Бизим Зия да озюни алим сая. Къана, бакъайыкъ, о не япаджакъ экен.

1 койлю. А-а, мына не! Худжур шейге баш урды амма. сонъу хайыр.

Зия *(сёзюни девам этип)*. Сизнинъ арзунъызгъа бинаен бу меселеде озь назарымны беян этмекнен, шахсен озюм акъкъында да бир къач сёз айтайым. Эвленмек алим

адамнынъ назар дикъкъатыны мукъаддес меслегинден ят меселелерге джельп этекенинден, озюмнинъ нурлы истикъбалим ашкъына эвленмекни семаларгъа, кяинат бошлугъына котерип аттым. Бу нокътайи назардан бакъкъанда мени де мизогамияда къабаатлая билирлер...

Залда чувулты. Къызлар озьлерини туталмай, къыскъылдап кулерлер.

1 къыз. Вай, анайчыгъым, меним эшиткеним недир!..

2 къыз. Монастырлер де къапалды бунъа да чаре тапар эдик амма...

3 къыз. Озю той яптыра, эвленмекни десенъ коклерге котерип ата.

Билял къарт. Зия, тилинъни джый, ёкъса...

1 койлю. Я айса бу тойны ким ичюн яптырасынъ?

Зия (тааджипленип). Той?! О да насыл той?..

Эр кес тааджипленир ве Зиягъа бакъып къалырлар. Ялынъыз Селим, Мурат ве Эльмаз кулюмсиреп турарлар.

Сундюс (яваштан). Огълум, Селим, я сен Зиянен озюм анълаштым, techdinъ де? Вай, текмиль масхара олдыкъ...

1 яш (Зиягъа). Мына, клубтаки халкъны коресинъми? Эпимиз сенинъ тойынъа топланып кельдик.

Зия. Хайыр, мени той дегиль, той сёзюнинъ ялынъыз тешеккюли меракъландыра.

2 яш. Бу эриф чылдырды гъалиба.

Зия. Хайыр, афызам ериндедир, сиз чылдырдынъыз.

Билял къарт. Олян, Зия, акъылынъы топла, джемаат ортасында бизни масхара этме.

Эльмаз (Селимге). Бу бизим шакъа теренге чатты гъалиба.

Селим. Зарар ёкъ, бундан сонъ Зиянынъ ким олгъаныны эр кес анълар.

1 къыз. Коресинъми, бу тильджи эриф башта тилини, сонъ акъылыны да джойды.

Зия (аман дефтерини чыкъарып, далгъын бир алда

озь башында лаф этер). «Тилини джойды», «акъылыны джойды» демек, тилини я да акъылыны ёлда тюшюрип джойды демек дегильдир. Бинаеналей, булар да кинаели сёзлер джедвелине кире билирлер.

1 я ш. Джемаат, бизим койнинъ алими Зия эфенди даа шимди бир Америка даа ачты: «акъылыны джойды» демеси, акъылыны ёлда тюшюрип джоймакъ дегиль экен. *(Кулькю).*

С у н д ю с *(къызып. Зиягъа).* Сен, огълум, бу тасырдыларны ташла да, айтчы: къызымны аладжакъсынъмы — ёкъмы?

З и я. Меним мында ич бир шейден...

С у н д ю с *(онынъ сёзюни болип).* Я меним къызымнынъ элине кунь сайын севда мектюплери туттыргъан сен дегиль эдинъми? Не, бизни кёр-сокъур беллединьми? Къызнынъ башыны айландырдынъ энди вазгечесинъми?

З и я. Хайыр, биз алимлер ялынъыз джиддий мектюплер язамыз. Меним мектюплерим ичинде кульфетли тедкъикъат хулясалары олгъан ильмий фикирлерим ифаделенди. Мен оларны Айшенен почтагъа ёллай эдим.

С у н д ю с. Ёкъ, къурназлыкъ кечмез, яшларнынъ къызларгъа насыл мектюплер язгъаныны пек яхшы билемиз. Бир вакъытлары биз де яш эдик. *(Залда кулькю).*

Б и л я л к ъ а р т. Олян, Зия, къудагъый огюнде анаňъа разылыкъ берген, «эршейге разым», деген сен дегиль эдинъми?..

1 к ъ ы з. Я келиннинъ озю къайда къалды? Бельки бу худжур даваны онынъ озю чезер эди.

З и я *(текрар дефтерини чыкъарып ве далгъын бир алда озь башына сёйленир). «Келин»?* Аджеба бу «келин» сёзю къайдан келип чыкъкъан? Эвельден келинлер ялынъыз эрнинъ эвине келип тюшкенлеринден. итимал, ильките онъа «кель», сонъра «кель... кель... кель...» — «келиджи» денильмеси ве ниает, муайен бир вакъыттан сонъ, «джи» ялгъамасы ташланып, «келин» сёзю тешеккюль этмеси давасыз бир делильдир... *(къайд япар).*

1 я ш. Керчектен де бу эрифнинъ тек тилине дегиль, акъылына да бир шейлер олды гъалиба.

2 я ш. Акъылы еринде олгъан адам той заманында келинге бакъып къалыр эди, амма о келин сёзюнинъ манасыны къыдыра.

3 я ш. Акъикъатен, алы фена экен?

З и я. Кимнинъ алы?

3 я ш. Кимнинъ олсун, сенинъ алынъ.

Зия. Ёкъ, артыкъ азар, теэккюм динълемем! Мында меним зекий зекяымнынъ дакъкъа сайын догъудыгъы парлакь фикирлерни анълайджакъ адам олмаса керек.

Зия чыкъып кетер. Ичеридекилер айретте къалып, онынъ пешинден бакъып къалырлар. Базы бирлери чыкъмакъ ичюн къапыгъа догърулыр.

Билял къарт. Олян, Зия, къайт мында... *(элини силькип ташлар).*

Эльмаз. Селим, оюн чокъкъа барды.

Селим. Зарар ёкъ, шиш де янмаз, кебап да пишер.

Мурат. Зия ичюн бир дерс олур.

Рейан апте. Бу огълан бизни джеми джемааткъа масхара этти.

Сундюс. Гуль киби къызчыгъымнынъ ады чыкъты. *(Селимге).* Ах, Селим-Селим, севмектен делиреджек дегенинъ бу шашмакъ эдими?

Мурат. Селим, энди вакъыт. Башламакъ керек.

(Селим сананынъ огюне чыкъар. Пердени аралыкъ этип бакъар).

Селим. Тамам вакъыты. Тише, аркъадашлар! Эр кес ерли ерине отурсын.

1 къыз. Даа не бар экен! Башланмагъан той битти де гъалиба.

Селим. Аркъадашлар! Колхоз артистлери махсус бу акъшам ичюн «Той девам эте» адлы бир картиналыкъ пьеса азырладылар. Артистлеримиз бираз аджеми, къусурлары олса багъышланъыз. Ш-ш-ш, ссс-солукъ чыкъмасын.

Яваштан перде котерилир. Ичериде, сананынъ бир кенарында, ич бир шейден хаберлери олмагъан алда, Ибрамнен Айше севишмектелер. Олар залгъа аркъа тарафларынен отургъанларындан, перде ачылгъаныны эслемез ве оларны ич кимсе танымаз. Селим бир кереден оксюрип алыр. Ибрамнен Айше абдырап, ерлеринден атылып турарлар. Айше утангъанындан авучларынен юзюни ортип къачар. Ибрам джиддий бир тавурнен Селимге якъынлашыр.

Ибрам. Я сен пердени ачмаздан эвель хабер этеджек эдинъ де?

Селим (*кулип*). Багъышла, бираз адджеле давранґъаным. Бар, келинни къайтар, эвге чапып кетмесин (*Ибрам чыкъар*). Джемаат! Мында удивительный ич бир шей ёкъ. Биз Зиягъа кучюк бир оюн чекип, Айшенен Ибрамны эвлендирмеге азырландыкъ.

Селим Ибрамнен Айшенинъ пешинден чыкъар.

Залдан. А-а, келиннен киев кошеги артында экенлер де... Бакъ сен онъа, йымыртагъа ким отурды да, чипче кимге чыкъты...

Рейан апте (*Сундюске*). Вай къудагъый, Айшенинъ къысмети эр алда бизим эв экен.

Сундюс. Къудагъый, къызымчюн мен де Ибрамны ляйыкъ коре эдим. Не де яхшы олды я! Баре кель, бир даа опюшейик.

Айшенен Ибрамны къолтукълагъан Селим санагъа къайтып кирер.

Селим. Мына, къуту юварланды-юварланды да, къапагъыны булды. Аякъчылар! Аш бошатылсын, синилер кельсин, чалгъы чалсын, той девам эте!

Эльчырпмалар. Келин-киев де залгъа тюшип, йыр ве оюнгъа къошулырлар. Экинджи тарафта хамыр ашлар ве емиш толу синилернен столлар донатылыр.

Той девам эте.

(*Оюн-йыр*)

Чалгъы чалсын — чынъласын,
Джошкъун гонъюль хош олсун.
Келин-киев ашкъына
Оюнымыз ойналсын.

Той битмеди, битмеди,
Той девам эте, эй,
Той девам эте.
Ойнамакъны-кульмекни
Аят огрете.

Янъы койде кучь бизде,
Шенълик бизде, зевкъ бизде.
Янъы омюр бааринде
Ойнамагъа акъ бизде.

(Багълама)

Колхоз бизге ёл олды,
Колхозымыз бол олды.
Яшамасы арув олды,
Яшав бизде зевкъ олды.

Йыр ве оюн девам этер экен, перде энер.

1936 с.

МУНДЕРИДЖЕ

Языджы Юсуф Болат окъуйыджыларгъа озюнинъ «Алим», «Саф юреклер», «Анифе» романларынен беллидир. «Туфанда къалгъан къой сюрюси» адлы икяелер джыйынтыгъы исе, окъуйыджыларгъа 1972 сенеси такъдим этильди.

Улу Ватан дженкинден эвель Юсуф Болат эдебиятымызда эсасен драматург оларакъ белли эди. Къыскъа муддет ичинде (1935—1941) онынъ тарафындан еди пьеса язылып, эписи девлет театринде шеэр ве кой саналарында ойналгъан эди. Языджынынъ Ватан дженкинден сонъ язгъан «Дубаралы той» ве «Зораки келин» комедияларындан бу сонъкиси бир къач йыл эвельси «Къайтарма» ансамбли тарафындан саналаштырылып, Озьбекстан сейирджилерине косьтерильди.

«Той девам эте» пьесалар джыйынтыгъына языджынынъ дёрт пьесасы кирсетильди. Драматургия саасында эдипнинъ биринджи эсери олгъан ве колхоз койининъ аятына багъышлангъан «Той девам эте» комедиясы 1936—1937 сенелери Симферополь Девлет театри санасында буюк мувафакъиетнен ойналды. Бу комедиянынъ музыкасыны мерум композитор Рефат Асанов язды.

Бундан сонъ санада языджынынъ соавторлыкъта язгъан «Арзы къыз» музыкалы драмасы пейда олды. Халкъымызнынъ кечмишинден агъыр бир саифени айдынлаткъан эфсане эсасында язылгъан бу драма бир къач йыл девамында девлет театринде ойналды. Бу шиирий драманынъ музыкасыны композиторларымыз Яя Шерфединов ве Ильяс Бахшыш яздылар.

Ватан дженки арфесинде — 1941 сенеси девлет театринде ойналгъан «Денъиз далгъасыз олмаз» драмасында колхоз койлюлерининъ сынфий ачыкъкозьлюлиги, Ватан ашкъына федакярлыкъкъа азыр тургъанлары тасвирлене.

«Дубаралы той» пьесасы языджынынъ Ватан дженкинден сонъ яраткъан комедиясы олып, анда революциядан эвель койлерде укюм сюрген зиддиетликлер айдынлатыла.

«Той девам эте» джыйынтыгъына кирсетильген пьесалар окъуйыджылар тарафындан меракънен къабул этилир беллеймиз.

На крымско-татарском языке

Юсуф Болат (Болат Юсуф Мемет)

СВАДЬБА ПРОДОЛЖАЕТСЯ

(пьесы)

Редактор *У. Эдемова*
Рессам *З. Трасинова*
Ресимлер редакторы *И. Цыганов*
Техникий редактор *Т. Смирнова*
Корректор *Л. Дерменджи*

Басмаханеге берильди 17/X-1973 с. Басмагъа рухсет этильди 12/IV-1974 с. Форматы $84 \times 108^{1}/_{32}$. Басма табагъы 6,625, шартлы басма табагъы 11,13. Нешир табагъы 10,33. Тиражы 3000. Р-04224. Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешрияты. Ташкент, Навоий сокъагъы 30. Шартнаме 119-73.

Озьбекстан ССР Министрлер Советининъ нешрият, полиграфия ве китап тиджарети ишлери боюнджа Девлет комитетининъ Ташкент полиграф комбинатында азырлангъан матрицадан. № 1 къягъыткъа Морозов адына басмаханеде басылды. Самаркъанд, Къызыл мейдан сокъагъы 1. 1974. Сымарыш № 1302. Фияты 90 к.

С
Б 83

Болат Ю.

Той девам эте (Пьесалар). Т., Эдебият ве саньат нешрияты, 1974.

212 б.

«Той девам эте» пьесалар джыйынтыгъына язычынынъ дёрт пьесасы кирсетильди.

«Той девам эте» комедиясында эдип колхоз койнинъ аятыны косьтерсе, «Денъиз далгъасыз олмаз» драмасында койлюлернинъ синфий ачыкъкозьлюлигини, Ватан ашкъына федакярлыкъкъа азыр тургъанларыны тасвирлей.

«Дубаралы той» пьесасыны автор Ватан дженкинден сонъ яратты.

«Арзы къыз» музыкалы шиирий драмасы халкъымызнынъ революциядан эвельки кечмишинден агъыр бир сайфени айдынлаткъан эфсане эсасында язылгъандыр.

Болат Ю. Свадьба продолжается. (Пьесы).

С(Крым-Тат)

ИНД $\frac{7-3-3}{\text{Б—М—352—06—74}}$ 130—74